

Sešity

ÚSTAVU PRO
SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR

Zdroje a projevy antisemitismu
v českých zemích 1948–1992

Studie

Svazek 19
1994

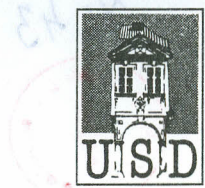
Institute for Contemporary History
Vlašská 7
118 40 Praha 1

Jana Svobodová

**Zdroje a projevy antisemitismu
v českých zemích 1948–1992**

Studie

© 1994 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

ISBN 80-85270-34-X

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
1994

Reproduction of this material in any form is forbidden without permission
in writing from the publisher.

Institute for Contemporary History

Vlašská 9

118 40 Praha 1

Jana Svobodová: **Sources and manifestation of antisemitism
in Czech lands, 1948–1992**

Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 19

© 1994 Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

ISBN 80-85270-34-X

Republishing of this material in any form is forbidden without permission
in writing from the Publisher.

Ediční řada SEŠITY ÚSD zveřejňuje dokumenty
a studie z oboru soudobých dějin Československa.

Má převážně pracovní charakter
a klade si za cíl přinášet dílčí výsledky
dlouhodobých badatelských záměrů.

Tomu odpovídají i formální náležitosti
včetně poznámkového aparátu.

Obsah

Úvod	7
I. 1948–1968	21
Postoj oficiálních orgánů vůči židovskému obyvatelstvu	21
První vlna antisionismu na přelomu 40. a 50. let	31
Antisionistické rysy politických procesů 50. let	36
Uvolnění tvorby a kulturní aktivity židovského obyvatelstva v 60. letech	47
II. 1969–1989	51
Nová vlna antisemitismu v prvních letech tzv. normalizace	51
Projevy antisemitismu ve vztahu k Chartě 77 a odpůrcům normalizačního režimu	58
Vztah Charty 77 a ostatních občanských iniciativ k „židovské otázce“ v 80. letech	64
III. 1990–1992	68
Projevy antisemitismu po roce 1989	68
Postoje české veřejnosti a tisku k antisemitickým projevům	78
Závěr	82
Prameny a literatura	86
Summary	89

Úvod

„Je s podivem, když se mnozí lidé nežidovští, ještě nedávno sami postižení, neodvracejí pudově od diskriminací, nesprávností a nepravd, nýbrž naopak se chápou úloh svých překonaných nepřátel, jejichž úkoly se snaží na sebe strhnout, a to nejen hmotně a politicky, ale i vnitřně, mravně a duševně... Po temných, trapných, trudných letech bezpráví a mravní anarchie v nás podnes přebývá osudné dědictví, které připouští, aby tato generace, která polykala všechna ta příkoří s tak silným vnitřním protestem, s tak živelným odporem, zůstala sama v mnohém nespravedlivá...“

Štěpán Engel, Do vlastních řad¹

Léta, která uplynula od uveřejnění citované stati Štěpána Engela, neseřela nic ze znepokojivé pravdivosti jeho výroku a léta poslední ji ještě aktualizovala.

Engelovo vyjádření představuje zároveň jeden ze stěžejních motivů, jež vedly k napsání této studie, ke snaze alespoň se pokusit o postižení hlavních zdrojů, příčin a konkrétních podob antisemitického smýšlení, projevů a počínání v českých zemích od r. 1948 do r. 1992.

Komunistický režim nedovoloval otevřeně se s problematikou antisemitismu vyrovnat, v období své nadvlády zkresloval její historické proměny a vývoj a popíral její přetrvávající existenci.

Součástí změn, k nimž došlo od listopadu r. 1989, byla potom jak skutečnost, že i v této oblasti padly uměle navršené bariéry a vnucená tabu, tak fakt, že obnovená svoboda projevu a šíření informací s sebou přinesla i otevřené, publikované a veřejně šířené projevy etnické a národnostní nesnášenlivosti, xenofobie, oživených či přetrvávajících náboženských či společenských předsudků, zahrocených – třebaže ne v prvé řadě – i proti židovskému obyvatelstvu.

I když tyto projevy vycházely z okrajových vrstev a skupin české společnosti, k nim se svým obsahem a formou obracely, v nich hledaly a v podstatě pouze v nich nacházely své šiřitele a stoupence, nejsou zanedbatelné – už pro potenciální nebezpečí, které z nich hrozí nejen židovskému obyvatelstvu, ale celé k demokracii se vracející a o kulturu demokracie usilující společnosti.

¹ VŽNO, r. VIII, 1946, č. 4-5, s. 35.

V souladu s Karlem Kučerou lze říci, že „nepotírat antisemitismus je stejně zločinné jako propagace antisemitismu. Mlčet znamená schvalovat.“²

Pouhé odsouzení antisemitismu důvody etickými a racionálními však ani nezmění smýšlení jeho stoupců, ani nepřispěje – byť v nepatrné míře – k bližšímu poznání jevu, který R. S. Wistrich označil za „nejdelší nenávisť“.³

K otázkám antisemitismu (v různých historických obdobích, na různých regionech, z hlediska historického, filozofického, sociologického, psychologického etc.) se vyslovila dnes již téměř nepřehledná řada autorů – vědců, myslitelů, významných osobností politického, kulturního a společenského života. Seriózní a fundované vědecké publikace, monografie a stati začínají zpravidla definicí nebo charakteristikou pojmu „antisemitismus“. Definice a charakteristik je téměř tolik jako badatelů, kteří se touto problematikou zabývají, a ze zorného úhlu daného profesí, předpokládánou čtenářskou obcí i postojem pisatele postihují s různou mírou přesnosti, náhledu a hloubky fenomén, provázející od hellenistické doby civilizaci, vyrůstající ze tří kořenů – antického, židovského a křesťanského.

H. Arendtová, Y. Bauer a R. S. Wistrich⁴ shodně považují samotný termín „antisemitismus“, vytvořený v 70. letech 19. století Wilhelmem Marrem, za problematický. Marr, který sám zaujímal vůči židům negativní postoj, uvedl tento termín do literatury i obecného užití ve snaze eliminovat emocionální náboj obsažený ve starším termínu „Judenhass“ (nenávisť k židům), naznačit jím, že nejde o výraz nábožensky motivované hostility, ale o postoj odpovídající „osvícenému duchu doby“. Nové označení mělo být „vědecktější“, židé v něm nebyli výslovně jmenováni a vztah k nim se zaštiťoval důvody sociálními, ekonomickými, politickými nebo rasovými.

Třebaže ani ze sémantického hlediska termín neobstojí, protože neexistuje žádný „semitismus“, ve vztahu k němuž lze být „anti“ (Y. Bauer), a „Semité“ představují širší a jinými kritérii vymezenou etnickou skupinu než židovské obyvatelstvo různých států, je jeho obsah v našem kulturním kontextu jasný a zřejmý a zahrnuje různé dobově a místně se lišící formy, projevy a stupně nesnášenlivosti vůči židům.

2 Kučera K.: Masky antisemitismu. VŽNO 1946, r. VIII, č. 6, s. 45.

3 Wistrich, R. S.: *Antisemitism. The Longest Hatred*. New York, Pantheon Books; London, Messner 1991.

4 Díla zmiňovaných autorů uvádí výběrová bibliografie v závěru této studie.

Je-li diskutabilní už termín antisemitismus, ještě složitější je vymezení jeho obsahu. Charakteristika nepřátelského vztahu k židům předpokládá alespoň výčet ukazatelů, které jednotlivě, v různých kombinacích či ve svém souhrnu podmiňují užití pojmu „žid“. Židem je příslušník židovské národnosti, příslušník jiného národa, který je židovského původu, hlásí se k židovskému náboženství (judaismu), cítí se židem nebo je za žida považován.

Původ nenávisť k židům lze vysledovat do hellenistické doby, kdy se svérázná a svébytná židovská diaspora rozšířila v antickém světě jako jediná monoteistická minorita v polyteistickém (či „pohanském“) prostředí, a kdy se v postojích starousedlého obyvatelstva toho kterého regionu formovala a projevovala xenofobie, tj. obavy, výhrady a nepřátelství vůči osídlencům, kteří byli pro své odlišné zvyky, zákony, náboženský kult, oděv atd. pociťováni jako „cizinci“, bez ohledu na to, jak dlouho už na daném území sídlili.

V antickém císařském Římě byl od Seneky po Tacita židům vytýkán „nedostatek vlastenectví, misantropie, separování se od ostatních složek obyvatelstva“ a zároveň byly pociťovány obavy z vlivu judaismu, jako Římanům cizího, ale přesto (a snad i proto) pro část z nich přitažlivého pojetí božství, člověka, života a světa.

Křesťanské výhrady vůči židům spočívaly především v obviňování židů z podílu na Kristově smrti a ze setrvání ve víře, která neuznávala jeho božství a spasitelnou roli. Když se křesťanství stalo náboženstvím státním, objevilo a v plné míře využilo možnost vystupovat proti židům nejen již z pozice názorového protivníka, ale z pozic mocenských. Sociálněekonomické postavení, do něhož byli židé zatlačeni, pomáhalo udržovat a utvrzovat jejich odlišnost a separaci od ostatních složek obyvatelstva. Kodifikovaný útlak a ostrakizování židů přerůstalo, zvláště ve válečných a sociálně napjatých momentech středověkých dějin, v celé epidemie pogromů, jejichž vykonavatelé dávali (většinou podvědomě a nediferencovaně) průchod „právou silnějšího“, obavám kořenícím v pověrách, odporu a současně závisti vůči „lichvářům“ a reakci na celý konglomerát esenciálních i existenciálních nejistot, jež doba přinášela.

Osvětská a národně obrozenecká hnutí 18. a 19. století vedla ke zrušení ghatt a teoretickému zrovnoprávnění židů před zákonem, ale na druhé straně posílila vnímání jejich odlišnosti jakožto příslušníků cizího národa.

Vznik a rozšíření svobodného zednářství, které bylo jedním z vyústění proudů osvětského nenáboženského, univerzalistického pojetí světa,

společnosti a humanity, a které do svých lží židy přijímalo, se pak stalo podloží dohadů o pevném a cílevědomém propojení zednářů se židy, dohadů, jež posléze končily v hypotézách o světovém židozedařském spiknutí, orientovaném na dosažení ekonomické a politické nadvlády nad světem.

Teorie „světového spiknutí“ se stala jedním z nejrozšířenějších argumentů a jednou z nejnebezpečnějších zbraní novodobého antisemitismu. „Struktura myšlení v termínech spiknutí ... vždy obsahuje kategorii všemocných spiklenců, kteří tahají za provazy, tajně působících spolupachatelů, páte kolony a nic netušících podvedených a obětí, ... veškeré zlo a bídu světa přisuzuje vědomé manipulaci vybrané a tajné všemohoucí menšiny. Klamná představa spiknutí ovládajícího svět zrcadlí přesvědčení, že svět lze ovládnout prostředky konspirace. Struktura logiky mýtu o světovém spiknutí poskytuje vysvětlení pro veškeré těžko vysvětlitelné události, vše, co nedává smysl nebo je pocíťováno jako hrozba, je možno přisoudit konspirojícím nepřátelům. Přesvědčení o existenci neviditelného spiknutí nelze korigovat empirickými fakty nebo zkušenostmi či logikou, neboť fakta a zkušenosti, které odporují klamně předstávě, lze přisoudit právě konspirativnímu záměru spiklenců.“⁵

Se závěry úvah o teorii „světovládání spiknutí“, jak je rozvíjí V. Ebels-Dolanová, je možno se s určitým omezením ztotožnit i tam, kde je „spiklenecké uvažování“ (v politice) charakterizováno jako postup, který „se udržuje tím, že se vybírají určité prvky z reality, ty se zevšeobecní a přisoudí se spiknutí“, a který poskytuje svým zastáncům uspokojení, že patří k zasvěcené elitě, která usiluje o moc, aby uchránila svět od projektu zla, a konečně, že představa destruktivně a světovládně zaměřeného spiknutí ospravedlňuje použití libovolných opatření na sebeobranu.

Teorie světovládání spiknutí, přisouzeného židům, skutečně umožnila přičítat jim jak aspirace na ovládnutí světového hospodářství, finančnictví, tisku etc., tak snahy o demoralizaci „gójů“, podrobení a „zotročení“ všech, kteří nepatří k „vyvolenému národu“ (aniž by bylo na závalu, že pojem „vyvolení“ je v židovských náboženských spisech užit ve zcela odlišném smyslu). Rozkladné a hegemontické tendence bylo možno libovolně přisoudit židovskému finančníkovi či podnikateli, revolucionáři, spisovatelům jakéhokoli politického zaměření.

5 Ebels-Dolanová, V., Ideologické vzory antisemitismu v postkomunistických společnostech – obnovení nebo kontinuita? In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*, Praha, Nakl. Franze Kafky 1993, s. 89.

Z možností, které teorie „světovládání spiknutí“ poskytuje a které byly *expressis verbis* vyjádřeny ve falsu vzniklém v prostředí ruské carské ochranky koncem 19. století („Protokoly sionských mudrců“), čerpal svoji argumentaci antisemitismus nacistický.

Přesto však nelze mýtus židovského spolčení na ovládnutí světa považovat (jak dokazuje V. Ebels-Dolanová⁶) za „úhelný kámen nacionálně socialistické ideologie“. Tím byla nepochybně teorie rasová, přesvědčení o nadřazenosti árijské, a v ní pak zvláště nordické rasy nad všemi rasami ostatními. Nacistický antisemitismus přejal prakticky všechnu dosavadní výzbroj antisemitického arzenálu (nejméně zdůrazňovaná byla jeho složka náboženská) a jejím základem učinil tvrzení, že židé jsou příslušníky nižší, „podlidské“ rasy. Toto přesvědčení opíral o argumenty, vyvozované z ponižujících, karikujících a racionálně nepodložených charakteristik vzhledu, chování a vlastností židů. Židem byl v nacistickém pojetí každý, jehož prarodiče nebyli čistými „áriji“ a samo označení za žida bylo zároveň obviněním z nejhorších lidských vlastností a záměrů, přisouzením těchto vlastností a záměrů označené osobě a odsudkem jak připisovaných rysů, tak jejich nositele, jemuž v „konečném řešení“ židovské otázky nebylo přiznáno ani právo na holou existenci.

Rasové učení „ospravedlňovalo“ záměry genocidy židů i snah o její realizaci, jež vyústily v šest milionů židovských obětí nacismu.

Ani tato skutečnost, již lze označit za největší civilizační selhání lidstva, nedokázala antisemitické postoje eliminovat z poválečných dějin a dokonce ani zabránit jejich dalším projevům.

Jestliže před druhou světovou válkou mohl český židovský myslitel, publicista, teoretik a organizátor asimilačního hnutí v českém židovském prostředí Jindřich Kohn charakterizovat antisemitismus s filozofickým nadhledem jako *sui generis* stabilní fenomén, u něhož je důležitější dobrat se k podstatě, než jej odsoudit, představoval holocaust zkušenost, která u přetrvávající existence antisemitismu nezbytně kvalifikuje jeho podstatu jako extrémní projev antihumánosti v lidstvu.⁷

6 *Tamtéž*, s. 90-91.

7 Skutečností zůstává, že J. Kohn postihl podstatu antisemitismu přesněji a do větší hloubky než řada novějších autorů, kteří se touto problematikou zabývali. J. Kohn označil antisemitismus za „vpravdě nesmírné křesťanské ghetto“, v němž se neuznává a na vědomí nevstupuje zákon vývoje. „Židé nemají v oblasti antisemitismu vývoje... předpokládají, že antisemitismus je v podstatě chronický blud, neocitáme se v rozporu s obecným svým pojetím o spolehlivosti myšlení lidského.

Ke zdrojům poválečného antisemitismu se po odhalení nacistických zločinů, spáchaných na židovském obyvatelstvu evropských států, na jedné straně přidalo – jakkoli to zní paradoxně – špatné svědomí vůči obětem holocaustu, nechť připomínat si tuto nejtragičtější kapitolu historie, snaha popřít nebo zakrýt vědomí viny na aktivní či pasivní účasti (třeba jen pohodlnou nevědomostí) na osudu těchto obětí, a na straně druhé vytrvale persistující koncepce světovládného židovského spiknutí.

Projevem antisemitismu neonacistického ražení se tak stalo zpochybňování holocaustu, počtu jeho obětí a prokázaného nakládání s nimi, až po absurdní tvrzení, že druhou světovou válku vyvolali právě židé, přičemž „sionistický světovládný program“ předem akceptoval určitý počet obětí svých „bezvýznamných“ bratří.

Od konce 40. let pak komunistické režimy vznikajícího sovětského bloku nejprve vítaly a podporovaly vznik Státu Izrael, který se od svého zrodu stával předmětem zápasu velmocí o vliv na Blízkém východě. Když sovětské aspirace v tomto směru selhaly a levicově orientované směry se v politice Izraele neprosadily do té míry, aby určovaly charakter státu, došlo ve vztahu Moskvy a jejích satelitů vůči Izraeli k zásadnímu obratu. Od počátku 50. let zde existovalo otevřené nepřátelství a komunistické totalitní režimy daly svým antisemitickým tendencím průchod pod heslem boje proti „mezinárodnímu sionismu“, jehož centrum shledávaly v Izraeli a jemuž pouze s určitým umírněním a změnami slovníku přičítaly stejné vlastnosti a záměry, jaké teorie „světovládného židovského spiknutí“ přisuzovala „světovému židovstvu“.

Tento trend později pomáhalo udržovat i to, že v konfliktu Izraele se sousedními arabskými státy (obývanými také semitskými národy) stály komunistické režimy na straně protiizraelské, ale mohly dokazovat, že jejich postoj není motivován „antisemiticky“.

Poznali jsme naopak výjimku, která potvrzuje pravidlo...“ Antisemitické výpady považuje J. Kohn za „polemiku proti morálce židů z dob Ramsesových, jako by mezi ní a etikou, řečneme Lassallovou, neleželo období mnoha tisíc let“. O fenomén antisemitismu opírá pak J. Kohn své přesvědčení o relativitě času: „Učení Einsteinovo znamená mně jen potvrzení. Antisemitická Evropa má ohledně židů jiný čas než ohledně jiných jevů. A jest to přirozené. Proč by nesmírná majorita změnila své pojetí o mizivé minoritě? Pravda, která pomalu z jedné oblasti prosakuje do druhé, nalézá zde neproniknutelnou překážku ve zvykovém pojetí, které nemusí být korigováno, protože oproti mizivé minoritě moc zastupuje pravdu.“ Kohn, J., *Asimilace a věky I*, 1, Nákladem Akademického spolku „Kapper“, Praha 1936, s. 132-134.

Nelze samozřejmě každou výhradu proti zřízení, vnitřní a zahraniční politice Izraele hodnotit jako projev antisionismu a implicitě antisemitismu. Antisionismem antisemitického základu a podstaty je takové přesvědčení a projevy, které z principu odpírají právě židovskému lidu právo na sebeurčení a na vlastní nezávislý a suverénní stát, nebo kde termín „antisionismus“ je pouze zástěrkou či kryptogramem k vyjádření (a zároveň verbálnímu popření) skutečných protižidovských postojů.

Antisemitické koncepce tedy židům kladou za vinu buď jejich počínání, jednání a vystupování (od ryze smyšleného přes zkresleně podané až po očekávané a předpokládané nebo odpozorované u jednotlivců a generalizované), nebo jejich vlastnosti (v jejichž popisu je také přání, obava, apriorní zaujetí etc. otcem myšlenky) a v extrémním případě samotnou jejich existenci.

Definice a charakteristiky antisemitismu pak třídí tento fenomén podle toho, zda se k židům vyjadřuje z hlediska náboženského, národnostního, sociálního, zůstává-li v rovině pocitů, předsudků a pověr, nebo vychází z určité ideologie, náboženské, národnostní, politické nebo etnické koncepce, která jej saturuje argumenty a „důkazy“. Dalším kritériem je míra, intenzita a případná agresivita protižidovského postoje a konečně rozvaha o tom, zda jsou v tom kterém konkrétním případě antisemitické tendence vyjádřeny otevřeně a přímo nebo skrytě, náznakově, či maskovány pojmem, který výslovně židy a vztah k nim neoznačuje (satanisté, finanční plutokracie, kosmopolitní elementy; do této kategorie spadá i označení „sionisté“ s apriorně daným negativně hodnotícím zabarvením a smyslem).

V řadě definic antisemitismu je přímo včleněno hodnocení analyzovaného fenoménu. Antisemitismus je často vystihován a charakterizován termíny převzatými ze somatické medicíny, psychiatrie a psychologie, ve snaze autorů zdůraznit, že jde o jev vymykající se z normy široké škály akceptovatelných mezilidských a společenských vztahů, jak se tato norma postupně utvářela a měnila s vývojem lidské civilizace.⁸

8 Např. J. Klánský antisemitismus charakterizuje jako jev, který „není geneticky zakódovanou vadou, ale jde o iracionální záležitost, o patologickou nákazu lidské psychiky, o nemoc, která již po tisíciletí sužuje lidstvo a zejména židovské oběti antisemitismu. Klánský, J., Antisemitismus v zemi téměř bez Židů. In: *Česká občanská společnost. Jak dále? Materiály z kolokvia „Za občanskou společnost, demokracii a humanismus“*, Praha, ČSBS 1993, s. 43-44. H. Arendtová charakterizuje antisemitismus jako urážku (potupu) zdravého rozumu, R. S. Wistrich upozorňuje, že antisemitismus není „druhem mikrobu, který napadá ne-židy“, ani

Z hlediska psychologicko-filozofického se o antisemitismu vyjádřil už v předválečném období J. Kohn, který jej na jedné straně označil za jev, na němž participuje „tradice, doslech, legenda, pověst, neschopnost vlastního bezprostředního prožití“, a zároveň za „duševní rozkoš, hédonismus, rozkošnictví, které vězí v každé primitivnosti, [nebož]...lidstvo miluje myšlenky svých 'prvních stánků', protože jsou snazší a přirozenější než ony myšlenky, kterých je třeba, abychom realizovali cíl veškerého dějinného vývoje, totiž mocnou falanx jednotného lidstva proti náhodě“.⁹

Z odlišného zorného úhlu pojala fenomén antisemitismu H. Krejčová, která jeho zdroje nachází v „opuštění víry v mravní hodnoty jako základ společenského života, neschopnosti vyrovnat se s danou realitou, [což vede] k pocitu ohrožení, ke ztrátě perspektivy, nejistotě, obavám. A zároveň zákonitě k hledání viníka a nepřítel. Jedná se vždy o odvrácení pozornosti od pravé příčiny stagnace na jiný, zástupný objekt... Jako viník krizové situace je vnímán kolektiv, který je odlišný, cizí, nepochopitelný, ale i slabší a bezbrannější. Společnost se polarizuje – na jedné straně se vytváří manipulovatelný dav, ve kterém se uvolňuje civilizací potlačená agresivita jednotlivce, na straně druhé stojí kolektivní viník – v případě antisemitismu židovstvo.“¹⁰

Tam, kde se autoři pokoušejí antisemitismus charakterizovat tak, že jej (v medicínských či psychologických termínech) v podstatě *diagnostikují*, obvykle na stanovenou diagnózu navazují ujištění, že antisemitismus, navzdory délce svého trvání a přežívání není jevem „věčným“ (což by podle R. S. Wistricha bylo nahrazování historie mýtem¹¹) nebo normální a přirozenou reakcí (společnosti), k níž historie dává pouze více či méně příležitostí. H. Arendtová upozorňuje, že takové pojetí antisemitismu je právě pro jeho stoupence nejlepším možným alibi a pro jeho odpůrce (včetně židů) eskapistickou cestou k rezignaci na obranu před antisemitismem ve všech jeho projevech a formách.¹²

„dědičnou nemocí křesťanů“. Viz Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland, Meridian Books 1962, s. 7-9, a Wistrich, R. S., *cit. dílo*, s. 15-20.

9 Kohn, J., *cit. dílo*, s. 134.

10 Krejčová, H., Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945–1948. In: *Antisemitismus v posttotalitní Evropě*, s. 103.

11 Wistrich, R. S., *cit. dílo*, s. 17-19.

12 Arendtová, H., *cit. dílo*, s. 7. Se stejným apelem na zodpovědnost jak židů samých, tak populace nežidovské odmítá H. Arendtová pojmání židů jako „obětního beránka“, pouze nevinné oběti, na niž svět svaluje vinu za všechny své hříchy

Od různě formulované „diagnózy“ antisemitismu se přirozeně nabízí cesta k hledání účinné „terapie“. Většina autorů, kteří tuto cestu hledají, nepochybuje o nutnosti „energicky vystupovat proti antisemitismu, stejně jako proti všem ostatním projevům rasismu, šovinismu a xenofobie, prevencí i represí potírat činnost těch, kteří vědomě těží z temných stránek lidské přirozenosti a parazitují na nich“.¹³

Prevence, osvěta a vzdělávání jsou zpravidla hodnoceny jako prostředek neúčinnější, v podstatě ultimum refugium, „neděláme-li si iluze, že lze jednou provždy zcela vymýtit lidskou hloupost, zbedněnost, zlobu a zášť“.¹⁴ Tam, kde se charakteristika antisemitismu opírá o termín „předsudek“, hledají se psychologické metody a způsoby, pomáhající předsudek odstranit nebo alespoň obrousit jeho nejostřejší hroty. S jistou a oprávněnou skepsí vůči výsledkům všech takových snah¹⁵ lze etickou hodnotu přiznat všem seriózně míněným pokusům o jejich realizaci.

Antisemitismus bývá popisován a analyzován jako jedna z forem obecnějších kategorií, jimiž jsou xenofobie, rasismus a šovinismus, v rámci těchto kategorií jsou hledány jejich rysy společné i specifické právě pro sledovaný fenomén. Právě zde se snad nejzřetelněji projevuje úsilí, vyjádřené už J. Kohnem, „nezkoumat výpovědi a obsah antisemitismu, ale jeho podstatu, onu *formu lidství*, která nutí svět zachycovati židovství protižidovsky“.¹⁶

Ať je již antisemitismus označen za „formu lidství“ nebo jsou jeho projevy vystihovány s užitím atributů „nelidské“, nehumánní“ a „antihumánní“, ať je vymezován pojmy postoj, mínění, předsudek, doktrína atd., existuje v jeho různých koncepcích i projevech jeden společný rys, který tkví přímo v jeho podstatě a přitom není příliš zdůrazňován.

K přirozeným potřebám člověka patří snaha náležet do nějaké skupiny, být jejím členem, konformně přijímat její hodnoty a vymezovat se v rámci

a skrze níž usiluje uniknout trestu. H. Arendtová trvá na chápání židů jako jedné skupiny lidí mezi skupinami ostatními, přičemž všechny jsou včleněny do dění tohoto světa a skutečnost, že se židé „stali obětmi nespravedlnosti a krutosti světa je nezabavuje spoluzodpovědností“ za svět, v němž spolu s ostatními žijí.

13 Klánský, J., *cit. dílo*, s. 45.

14 *Tamtéž*.

15 „Uvádí se, že předsudky se podaří odstranit zhruba u 40-60 % osob. Často jsou zaznamenány jen dílčí změny, většinou ve vztahu k osobám, které jedinec osobně zná. Změna postojů k celé populaci bývá řidší.“ Břicháček, V., *Sociální předsudky – vznik a odstraňování*. In: *Česká občanská společnost. Jak dále?*, s. 29.

16 Kohn, J., *cit. dílo*, s. 140.

této skupiny vůči skupinám jiným. Skupina poskytuje jednotlivci pocit (často iluzorní) bezpečí, prostor seberealizace a pozitivní odezvu, která zpravidla odpovídá míře, v níž se jedinec ztotožní se škálou a hierarchií hodnot celé skupiny. Pozitivní funkce skupiny pro člověka, který je tvorem společenským, je nesporná, ale existuje i funkce nebo vliv negativní. Skupina představuje prostředí, které láká, eventuálně pod hrozbou sankcí i vyloučení ze skupiny nutí jedince, aby pro nabízené výhody, z pohodlnosti nebo i ze strachu rezignoval na hledání a vytváření si vlastních, individuálních názorů a hodnot a ztotožnil se s postoji skupinovými nebo jim podlehl. Skupina vyžaduje konformitu svých členů se skupinovými postoji a skupinou zastávané postoje se posilují – a petrifikují – úměrně výši konformity, jíž se daří u členů skupiny dosáhnout a udržet. Tam, kde se postoj a hodnoty skupiny vypracují v systém, vzniká ze společně prožívané víry závazná věrouka, z národního a sociálního citění a sdíleného prožitku tohoto citění ideologie. Skupina pak své vlastní postoje a hodnoty považuje nejen za „dobré“, ale za lepší než jsou postoje a hodnoty skupin ostatních. Odtud vede přímá cesta k odsouzení a zavržení hodnot a postojů cizích a tím i k vnímání jejich stoupenců jako odpůrců, protivníků a nepřátel a zároveň k hodnocení vlastních postojů jako „jediných dobrých“. V dalším postupu může skupina buď podlehnout ponorkové nemoci, obehnat se hradbami a spustit vůči okolí železnou oponu, nebo se pokusit expandovat, a to buď tím, že dosažitelné okolní skupiny a jejich příslušníky vybízí, eventuálně nutí ke „konverzi“, nebo se je snaží odstranit, v extrémním případě likvidovat. Čím více se člen skupiny cítí právě „členem“ a svoji vlastní hodnotu prožívá a naplňuje ve své začleněnosti, tím méně hodnoty a váhy přikládá sám sobě jako individu a tím méně je ochoten a schopen zaujímat vůči členům skupin cizích vztahy osobní, spontánní a nezprostředkované skupinovým vnímáním a hodnocením, tím méně je ochoten a schopen akceptovat je jinak než právě jako členy cizí skupiny, tedy jako svébytná a neopakovatelná individua.

Nepřátelský vztah AB (který není žid) vůči XY (který je žid) není postojem antisemitickým, pokud tento vztah cítí AB sám za sebe vůči individuálním a na individuální volbě XY závislým rysům a vlastnostem. Pokud AB (jakožto křesťan, Čech, příslušník politické strany nebo člen party skinheadů) zaujímá nepřátelský vztah vůči XY *jakožto židovi* (třeba z hlediska AB „nevěřícímu“, kosmopolitovi, sionistovi, příslušníku jiné etnické skupiny), je uvedený vztah projevem antisemitismu.

Antisemitismus – obecně shrnuto – je postoj, jehož subjekt postrádá individuální hodnotící kritéria a pomocí kritérií vzniklých a utvrzovaných

vlastní skupinou se nepřátelsky staví vůči objektu, jehož individuální rysy a vlastnosti nedoceňuje, přehlíží nebo popírá a naopak mu přisuzuje rysy a vlastnosti odvozené od svou vlastní skupinou vytvořeného obecného modelu.

Antisemitismus je rezignací na vlastní jedinečnou osobnost a popíráním jedinečnosti osobnosti druhé.

Antisemita v podstatě „nepotřebuje“ skutečného, konkrétního příslušníka židovského etnika, národa nebo víry; stačí mu po staletí utvářený a staletí petrifikovaný *model žida*, který aplikuje na celou židovskou populaci, každého jejího příslušníka a často i na všechny ne-židy, kteří z jakéhokoli důvodu vzbuzují jeho antipatie.

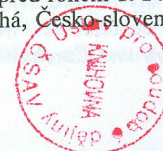
Antisemita tedy své vlastní vnímání blokuje před mnohotvárnou a různorodou skutečností, ale svým konáním a počínáním se k této skutečnosti vztahuje: ztěžuje a ztrpčuje její prožitek všem, kteří jakkoli zapadají do jeho modelu žida.

*

Pokus hledat zdroje a postihnout projevy antisemitismu v českých zemích v letech 1948–1992 časově navazuje na studii H. Krejčové Čechy na úsvitu nové doby: český antisemitismus 1945–1948, jejíž závěry jsou platné a aplikovatelné i na období následující. Charakteristiku českého antisemitismu a židovské odezvy na jeho projevy před rokem 1914 přinesl na stránkách revue Střední Evropa Michael A. Riff, postoje vůči židovskému obyvatelstvu v období druhé republiky analyzoval v téže revui F. Hahn.¹⁷

Teoretická východiska, o něž se opírá snaha o postižení zdrojů a projevů antisemitismu v českých zemích po r. 1948, zprostředkovává velice rozsáhlá zahraniční literatura věnovaná problematice antisemitismu obecně, či se zaměřením na určitý region, období nebo specifický okruh otázek. Díla H. Arendtové, F. Hahna, R. S. Wistriche, Y. Bauera i četných dalších badatelů zpravidla spojují bohatou osobní a profesionální zkušenost a přinášejí mnohovrstevný pohled na složitý komplex otázek, které problematika antisemitismu navozuje z hlediska historického, etického i prostě lid-

17 Riff, M. A.: Český antisemitismus a židovská odezva před rokem 1914. In: *Střední Evropa*, 1994, č. 41, s. 52-66. Hahn, Fred: Židé a druhá, Česko-slovenská republika. In: *Střední Evropa*, 1994, č. 38/39, s. 7-16.

ského. Navzdory obrovské práci, která již byla v této oblasti vykonána, zůstávají tu stále naléhavé a neodbytné otazníky, zejména za úvahou o tom, kdy a zda vůbec kdy dospěje společnost do stadia, v němž bude možno označit antisemitismus za fenomén minulosti, fenomén ryze historický. Informativní a metodicky podnětné jsou i studie nejnovější, např. práce L. Golub(ové) a Simona Epsteina, zdůrazňující zejména potřebnost a použitelnost exaktních moderních metod, zvláště při sledování projevů soudobého antisemitismu (shromažďování a vyhodnocování statisticky získaných dat a průběžné monitorování antisemitických vystoupení a projevů). Tyto práce zároveň obsahují základní data a konkrétní údaje o četnosti výskytu, formách, projevech a vývoji antisemitických tendencí a počínání v poválečném období jak v zemích, které patřily k Sověty ovládanému východnímu bloku (hlavně Polsko a Maďarsko), tak v zemích západoevropských.¹⁸

Česká historiografie dosud z objektivních i subjektivních příčin nestačila vyplnit mezeru, která se na tomto poli do r. 1989 šířila a prohlubovala. Komunistický režim zkonstatoval, že židovská otázka byla v Československé republice „prakticky vyřešena“ a „neexistuje“ a nedovolil historikům zpochybnit ani toto tvrzení, ani fakt, že problematika antisemitismu (a tím spíše poválečného antisemitismu v zemi, kde válečná léta přežil nepatrný zbytek původního židovského obyvatelstva) není zdaleka jen „otázkou židovskou“. Bádání o historické i aktuální problematice antisemitismu bylo obsahově i co do možných závěrů limitováno hradbami, jež mu postavila oficiální antisionistická doktrína režimu.

Historikové, působící v emigraci a ti, kteří v 70. a 80. letech publikovali své práce v samizdatových edicích, nepovažovali zřejmě otázky soudobého antisemitismu za prioritní a nejnaléhavější (konec konců, židovského obyvatelstva zůstalo po válce v ČSR skutečně velmi málo a jeho počet se ještě snížil emigračními vlnami, kulminujícími koncem let čtyřicátých a šedesátých!).

18 Využití materiálu shromážděného v dílech těchto autorů pro srovnání s nedávnou i aktuální situací v ČR by bylo nosným námětem pro samostatnou komparativní studii. Epstein, Simon: *Cyclical Patterns in Antisemitism: The Dynamics of Anti-Jewish Violence in Western Countries since the 1950s*. Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem, Acta Nr. 2, Analysis of Current Trends of antisemitism. Golub, Jennifer L.: *Anti-Semitism in the Postcommunist Era. Trends in Poland, Hungary and Czechoslovakia*. New York, The American Jewish Committee 1991.

V polistopadovém období se nicméně prokázalo a prokazuje, že zájem českých historiků o problematiku antisemitismu přeci jen nebyl a není zcela okrajový, a jejich práce, přednesené v r. 1992 na seminářích a konferencích s mezinárodní účastí (Antisemitismus v posttotalitní Evropě a Vína a odpuštění. Křesťansko-židovská spolupráce v Evropě) přesvědčují, že nejde o zájem konjunkturální, ale motivovaný vědomím profesionální i lidské zodpovědnosti.

Čeští historikové soudobých dějin i zahraniční badatelé, mající vztah k českému prostředí, se snaží dosavadní vakuum zaplnovat a usilují o to, aby se objektem výzkumu a analýzy stalo i období nejnovější, období takřka právě prožívané přítomnosti.

Edice dokumentů, zpracovávané K. Kaplanem, které přinášejí dosud nepublikované archivní materiály vyslovující se i k otázkám antisemitismu, shromažďování tiskových materiálů, které se této otázky jakkoli dotýkají, v oddělení dokumentace Ústavu pro soudobé dějiny, práce P. Broda, B. Loewensteina, T. Pěkného, studie a přednášky H. Krejčové představují jen výsek a nikoli výčet činností, jež se zde rozvíjejí, a osobností, které se jim věnují.

*

Následující kapitoly, které se pokoušejí označit zdroje a alespoň zčásti zachytit projevy antisemitismu v českých zemích v letech 1948–1992, vděčí za svůj vznik metodické opoře v zahraniční i domácí literatuře, bohatství archiválního tiskového materiálu, který ani nebylo možno shromáždit v úplnosti, a přímé konfrontaci autorky s antisemiticky zaměřeným periodikem, jež v letech 1991–92 vycházelo pod názvem Týdeník Politika.

Archivní výzkum období 1948–1968 se postupně rozvíjí a přináší zde pouze první parciální výsledky. Zpracování archivních fondů, jež by umožnily hlubší a zasvěcenější vystižení období 1968–1989, je omezeno dopadem archivního zákona, který do značné míry zamezuje v přístupu k materiálům mladším třiceti let. Otázek, které si tato práce klade, je proto nepoměrně více než odpovědí, které přináší, a i ty jsou pak v řadě případů nezbytně odpověďmi provizorními. V období 1989–1992 bylo nejmarkantnějším projevem antisemitismu dvouleté vydávání Týdeníku Politika a dále popisované okolnosti, které existenci tohoto listu provázely. Nelze vyloučit, že právě výraznost fenoménu, jakým Týdeník Politika byl, zastřelo projevy antisemitismu, které byly méně nápadné, ale svou podstatou možná závažnější.

Všechny uvedené okolnosti spolupůsobily na jisté, hlavně materiálové nevyváženosti práce, která vznikala s vědomím svých vlastních nedostatků a současně s nadějí a důvěrou, že právě nedostatky a možné omyly, které autorku zavazují k úsilí o jejich nápravu dalším zkoumáním zpracovávané tematiky, podnítl badatele zasvěcenější k přesnějším a obsažnějším rozboru a výkladu fenoménu antisemitismu ve sledovaném období.

I 1948–1968

Postoj oficiálních orgánů vůči židovskému obyvatelstvu

Když se komunistický režim zmocnil únorovým pučem r. 1948 klíčových mocenských pozic v Československu, neponechal stranou svého zájmu žádnou z vrstev, složek a skupin obyvatelstva země.

Židovské obyvatelstvo českých zemí a Slovenska zahrnul v prvních měsících své nadvlády ujišťováním a sliby, jejichž perfidnost jasně prokázaly události následujících let.

V březnu r. 1948 ministr Václav Kopecský ubezpečoval členy Pražské židovské obce, že „to, co se nyní odehrálo v ČSR, jest také porážkou fašizujících antisemitických živelů. Nový režim chce, aby ještě větší měrou byla respektována náboženská, občanská a společenská práva židů“.¹⁹

Židovské obyvatelstvo republiky však nemuselo čekat ani do počátku padesátých let, kdy se s politickými procesy zvedla nová vlna razantního antisemitismu, aby k takovým ujišťováním a slibům cítila opodstatněnou nedůvěru. Bezprostředně po únorovém puči je možno sledovat první zřetelné indicie, jakým směrem se vztah nových mocenských struktur k tomuto obyvatelstvu bude vyvíjet.

Třebaže se komunistický režim zpočátku ještě hlásil k udržení demokracie a slovy odsuzoval jakékoliv projevy antisemitismu, zajistil si, aby i v Radě židovských náboženských obcí vznikl orgán jeho moci, Akční výbor, do jehož prvního prohlášení ještě vtělil upokojující ujištění a výzvu: „Nebude se trpět žádné vypořádávání osobních účtů, nenastane žádná stranická perzekuce, každý, ať z jakékoliv strany, pokud je poctivého smýšlení, nechť zůstane a spolupracuje... Napříště však každý akt a každý nepřátelský čin, každý projev antisemitismu bude pokládán za projev reakce. Pokrokovou linii vidíme před sebou zcela jasně...v budoucnosti není možné, aby se někde prosazoval antisemitismus.“²⁰

Už v tomto okamžiku dal ale najevo svůj paternalistický přístup k židovskému obyvatelstvu a uzurpoval si kontrolní a řídicí pravomoci i nad jeho tiskovým orgánem, Věstníkem Židovských náboženských obcí.

19 Věstník Židovské náboženské obce (dále VŽNO), r. X, 1948, č. 11, 12.3.1948.

20 Tamtéž.

Dr. Alexander Knapp na prvním zasedání Akčního výboru ŽNO upozornil, že „Věstník má nyní především sloužit určité převýchově židů“.²¹ Respektování původního určení a smyslu Věstníku i úvahy o tom, kdo režimu udělil mandát, aby se stal tímto „vychovatel“em, byly jeho orgánům a složkám zcela cizí.

Zlom v charakteru, obsahu přinášovaných zpráv i ve stylu přinášovaných statí se ve Věstníku projevil od samého počátku komunistické nadvlády. Brzy nestačilo, aby se na jeho stránkách objevovaly fotografie marxistických ideologů a komunistických vůdců, chvála všemocné strany a jejího počínání. V duchu komunistického smýšlení musela redakce modifikovat a transformovat i postoje, které se týkaly vztahu k mezinárodním židovským organizacím a společenstvím.

Tak v r. 1949 se musel Věstník pozitivně vyjádřit ke skutečnosti, že konference rozšířené exekutivy Světového židovského kongresu, která byla 25.8.1949 zahájena v Paříži, se židé z Bulharska, Československa, Maďarska, Polska a Rumunska neúčastnili „na protest proti neúčasti Světového židovského kongresu na světovém kongresu Obránců míru z dubna téhož roku a [na protest] proti vyloučení dvou pokrokových židovských organizací v USA ze Světového židovského kongresu“.²²

I ve svém vztahu ke Státu Izrael se mělo židovské obyvatelstvo Československa řídit názorovými posuny a přemety komunistické strany. Jestliže do února 1948 bylo jako evidentní skutečnost přijímáno, že židovský stát vzniká s přispěním vítězných mocností druhé světové války a byla vysoce oceňována pomoc československých představitelů, prezidenta E. Beneše a ministra zahraničních věcí J. Masaryka, dozvídali se bezprostředně po únoru 1948 členové pražské ŽNO ze svého listu, že „za obnovu židovské domoviny lze děkovat hlavně Sovětskému svazu“.²³

Stejně paternalistický, ale od počátku i podezřívavý postoj jako k Věstníku a Radě ŽNO zaujímal představitelé KSČ i vůči ostatním organizacím a sdružením, které tvořilo nebo v nichž převažovalo židovské obyvatelstvo republiky. Tento postoj nových mocenských struktur je zvláště patrný v jejich vztahu ke Svazu československo-izraelského přátelství, jehož ustavující valná hromada se sešla dne 10.11.1948. Dokud existovala reálná naděje, že izraelská vnitřní i zahraniční politika se bude vyvíjet

21 *Tamtéž.*

22 *VŽNO*, r. XI, 1949, č. 37, s. 419.

23 *VŽNO*, r. X, 1948, č. 11, 12.3.1948.

v souladu se zájmy a očekáváním Moskvy, bylo i jejím satelitům přátelství se Státem Izrael nejen „povoleno“, ale oficiálně podporováno.

Na zmíněné ustavující valné hromadě Svazu tak ministr J. Plojhar konstatoval, že „my, kteří jsme prožívali boje za osvobození vlastního národa, máme plně pochopení pro ty, kteří bojují za stejné myšlenky, jako jsme bojovali sami“.²⁴

Míra, hloubka i vytrvalost takzvaného „pochopení“ byly přitom limitovány nejen ryze ideologickými, ale i praktickými zřeteli a potřebami komunistické strany, a i jejich proklamace byly současně zpochybňovány jednoznačným úsilím o kontrolu a řízení vznikajícího Svazu po stránce koncepční, organizační i hospodářské. Ve zprávě tajemníka Svazu československo-izraelského přátelství Vladimíra Waignera, adresované tajemníkově ÚV KSČ B. Geminderovi byl otevřeně kladen důraz na centrální (a tím snáze kontrolovatelné) řízení Svazu. V závěru pisatel zprávy konstatoval, že „při zřízení více poboček... by hlídání jejich politických a administrativních chyb dalo více práce než agenda centralizovaná“. V. Waigner zároveň navrhoval „zřídit síť důvěrníků, jako čestných funkcí, kteří by byli ve styku s místním obyvatelstvem a pražskou centrálou. Důvěrníci by byli vesměs námi [!] vybraní, politicky spolehliví spolupracovníci, pokud možná nikoliv židé [!]“. Pisatel zprávy by evidentně preferoval, kdyby se Svaz československo-izraelského přátelství stal „organizací výběrovou, která by nábor členů nedělala vůbec a přijímala by členy jen po prověření jejich politického smýšlení a osobních kvalit. Při hromadném náboru „by se ovšem muselo dbát toho, aby se Svaz nestal záležitostí výlučně židovskou“.²⁵

Obavy, aby Svaz československo-izraelského přátelství nevyvíjel jakoukoliv neřízenou a nekontrolovanou činnost, a současně snaha, aby se i finanční záležitosti této organizace ocitly pod kontrolou stranických, respektive státních orgánů, vedly i k žádosti pracovníka mezinárodního oddělení ÚV KSČ W. Stambergera, zasláné také B. Geminderovi, o poskytnutí instrukcí, jak upravit náplň svazové činnosti. I W. Stamberger se přikláněl k názoru, že pobočky Svazu „by se povolovat neměly a stejně by mělo ministerstvo vnitra dostat pokyn, aby také nepovolovalo žádné finanční sbírky sionistickým organizacím. Všechny sbírky mezi židy by měl

24 *VŽNO*, r. X, 1948, 10.11.1948, č. 46.

25 *Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty*. Ed. M. Bulínová et al., Praha, ÚSD 1993, dok. č. 62, s. 171-2.

provádět Svaz přátel Izraele (tj. Svaz československo-izraelského přátelství – pozn. J.S.), aby se peníze dostaly do našich [!] rukou“.²⁶ W. Stamberger také doporučoval, aby veškeré vystěhovalectví do Palestiny bylo organizováno prostřednictvím Svazu, „protože bychom tím odbourali činnost sionistického Palestinského úřadu, který je pod kontrolou izraelského vyslanectví“.²⁷

Problematika vystěhování židovského obyvatelstva republiky do vznikajícího a 14. května 1948 oficiálně vyhlášeného Státu Izrael je zřetelným ukazatelem jak vývoje vztahů nových mocenských struktur ČSR k židovskému obyvatelstvu, tak signifikantním dokladem vývoje poměru mezi KSČ a československým státem ve sledovaném období.

Po únoru 1948 nelze již – alespoň v oblasti, kterou sledujeme – konstatovat výraznější diskrepance mezi stanovisky činitelů státních a funkcionářů stranických, a jak postupně docházelo k „prorůstání“ exponentů KSČ do všech složek zákonodárné i výkonné státní moci a státní správy, sblížovala se jejich stanoviska až k dosažení identity, garantované „vůdčí úlohou strany“. V r. 1948 nacházíme však ještě rozdílné interpretace nebo alespoň odraz různých a zejména eticky odlišných motivací a přístupů orgánů státních a stranických k židovskému obyvatelstvu a československo-izraelským vztahům.

V r. 1948 se československá zahraniční politika přimkla k linii zahraniční politiky Moskvy a po dalších dvacet let ji sledovala poslušně a s agilní přičinlivostí. To se týkalo jak mezinárodně politické koncepce Československa obecně, tak v tomto rámci pochopitelně i vztahů československo-izraelských. Dosavadní, od r. 1945 existující vztahy Československa k západním demokratickým zemím však nebylo možné zpřetrhat ze dne na den, tím méně zapomenout na jejich předválečnou tradici, která se opírala o de facto unikátní postavení Československa jako poslední výspy demokracie ve středoevropském regionu. Lze říci, že navázání oficiálních styků a přátelských svazků se Státem Izrael bylo sice r. 1948 v souladu s momentální linií Moskvy, ale *vyplývalo* z těchto československých demokratických tradic a opíralo se o vysoký kredit, který měly u domácího obyvatelstva ideje Masarykovy a Benešovy, konkrétně vztah obou státníků k domácímu židovskému obyvatelstvu i k myšlenkám a cílům sionistického hnutí.

26 *Tamtéž*, dok. č. 63, s. 173-4.

27 *Tamtéž*.

Beze sporu tu sehrály svoji roli i zřetele praktické, k nimž patřily pro Izrael i Československo výhodné kontakty obchodní, týkající se především zbrojního průmyslu. Výrazem přátelských vztahů se státem Izrael byl z československé strany i benevolentní přístup vládních orgánů ČSR k vystěhování domácího židovského obyvatelstva, respektive části té jeho nepatrné menšiny, která přežila holocaust, do Palestiny a od r. 1948 do Státu Izrael, faktická pomoc vládních míst, prokazovaná této emigraci a spolupráce vládních činitelů s AJDC (American Joint Distribution Committee), který vystěhování organizoval.

Otázka židovského vystěhovalectví byla projednána již na meziministerské poradě, konané dne 23. března 1946 za účasti zástupců ministerstva vnitra, ministerstva informací, národní obrany, školství, zahraničních věcí a financí. Účastníci porady dospěli k závaznému rozhodnutí „posuzovat židovské vystěhovalectví z republiky benevolentně“.

Tento postoj se oficiálně nezměnil ani v prvním roce komunistické nadvlády. Z Informace pro p. ministra [vnitra] o vystěhovalectví z Československa, vypracované 23.4.1948 odborem C III ministerstva vnitra (které bylo jednou z hlavních bašt a opor komunistické moci), je však patrné, že „benevolence“ KSČ zde nevyplývala z motivů humanitních nebo jen objektivně racionálních, ale byla přinejmenším ovlivněna latentním antisemitismem komunistických činitelů. Uvedená Informace konstatovala, že „asi 80 % všech vystěhovalců z ČSR tvoří židé a... pracovní schopnost židovských vystěhovalců pro fyzické práce je většinou snížena a zabývají se většinou neproduktivními zaměstnáními – obchodem –, pro která jsou v republice postradatelní... Po únorových událostech počet žadatelů o vystěhování z těchto kruhů ještě vzrostl... Ministerstvo vnitra projednalo interně záležitost a sdělilo, že na jeho stanovisku z r. 1946 se nic nezměnilo, tj. vystěhování židů jest posuzováno benevolentně, ježto jde zpravidla o *živel neproduktivní* (zvýrazněno J.S.). Pokud jde o odborníky, třeba se dotázati vždy příslušných ústředních úřadů... K důvodům uznaným na uvedené meziministerské poradě z 23.4.1946 přistoupil po únorových událostech ještě další *nejzávažnější* (zvýrazněno J.S.) důvod, že ty osoby židovského vyznání, které se rozhodly vystěhovati teprve v důsledku únorových událostí, nemožno považovati za národně a politicky úplně spolehlivé a nedá se očekávati, že by u nich důvod ten během doby pomínil. Jsou to osoby většinou kapitalisticky orientované. Je samozřejmé, že osoby ty bude třeba důkladně

přešetřit, aby pod záminkou vystěhování neunikly trestnímu stíhání pro svůj nepřátelský postoj k republice.“²⁸

American Joint Distribution Committee (AJDC), organizace, která pečovala o sociální potřeby židovského obyvatelstva v Československu a podle možností zajišťovala hladký průběh vystěhování tohoto „neproduktivního živlu“ a „kapitalisticky orientovaných osob“ z ČSR, hodnotila už v r. 1948 proklamovanou benevolenci k jejich emigrování podstatně odlišným způsobem: „V průběhu této emigrace jsou židé z Československa systematicky vyhošťováni. Omezení na holé nezbytnosti osobního šatstva brutálními státními nařízeními berou s sebou pouze 100 kg osobního majetku. Domy, majetek, jmění, pracně vybudované po osvobození z koncentračních táborů, je likvidováno. Tragický obraz židů, odcházejících jako vyhoštěnci, se znovu opakuje.“²⁹

V téže zprávě se AJDC vyjádřil i ke změnám, které s nástupem komunistické moci proběhly v Radě židovských náboženských obcí a jež jsme zde konstatovali na základě radikálně změněného charakteru i obsahu jejich Věstníku: „Je docela jasno, že nynější vedení Rady není reprezentací židovských obcí a že hlavním zájmem Rady je přinutit židy k politickému zapojení. Rada je intolerantní k emigračnímu plánu AJDC...stavějí se odmítavě k našim službám pro projíždějící, prohlašující, že nevidí žádný důvod, aby židé opouštěli země, jako je Polsko, Rumunsko, Maďarsko a aby žádali služby od nás v Praze... Předseda Rady odmítl předložit [AJDC] finanční a statistickou zprávu za prosinec [1948], prohlašuje, že protože tato země není členem zemí Marshallova plánu, on není povinen předložit tyto zprávy... Rada odepřela AJDC šatstvo potřebným osobám, které se zapsaly pro emigraci do Izraele. Shrnutí, jednala výhradně jako ruka státu a ne jako reprezentace židů v českých zemích a učinila provádění našeho programu obtížným a ohroženým... Vstupujeme do nového roku s mnoha pochybnostmi, pokud jde o nové těžkosti a obtíže, které se budou stavěti v cestu.“³⁰

Obavami provázené očekávání AJDC se v devětačtyřicátém roce naplnilo za součinnosti faktorů vnitřních i vnějších.

Obchodní kontakty (dodávky zbraní) se Státem Izrael pokračovaly bezkonfliktně, vojenská pomoc Izraeli, představovaná výchovou vojen-

28 Archiv ministerstva vnitra (dále A MV), f. 425, kr. 178, sl. 70-72.

29 A MV, f. 425, kr. 178, sl. 72. Zpráva AJDC pro Československo 1948, přel. H. Levy, s. 158.

30 Tamtéž.

ských odborníků a výcvikem vojenské jednotky v československých výcvikových střediscích, vrcholila.³¹ Zároveň však již sovětsí vojenští činitelé a příslušníci sovětské bezpečnostní služby informovali své československé kolegy o „nebezpečí sionismu“ a „světového židovského nacionalismu“, které bylo v evidentní příčinné souvislosti s aktuálním vývojem izraelské vnitřní i zahraniční politiky.

Už v r. 1948 konstatoval AJDC poprvé růst reálných obtíží, s nimiž se žadatelé o vystěhování setkávali. Emigrace do Izraele přestala být povolována na společné pasy, všechny osoby, které si přály se do Izraele vystěhovat, musely žádat o pasy podle stejných nařízení, jaká platila pro jiné země a v mnoha případech byly požadované pasy odmítány. K vyhlídkám na následující léta se AJDC vyjadřoval krajně skepticky.

Zvláště druhou polovinu r. 1949 charakterizoval pak AJDC jako období „vysokého napětí“. Už od počátku roku „bylo všeobecně pocíťováno, že liberální emigrační politika minulosti může být kdykoli přerušena a emigrace omezena na specifické kategorie, nebude-li vůbec zastavena“. V srpnu r. 1949 vznikla pak definitivní jistota, že emigrace z Československa je oslabována a že skutečně nastávají změny v emigrační politice. V polovině srpna byly žádosti o výjezdní (vystěhovalecké) pasy v dosti značném počtu odmítány, některé ministerstvem sociální péče, jiné pasovým oddělením ministerstva vnitra, které v rozhodování o povolení emigrace představovalo konečnou instanci. Rozhodující pokles v počtu odjezdů nastal pak v prosinci 1949 a podle Zprávy AJDC „vyhlídka pro leden (1950) je ještě více stísnující. I když nebyly vydány oficiální výnosy nebo regulace, týkající se emigrace, zdálo by se, že pokračování emigrace – kromě snad speciálních kategorií (starší rodiče k dětem, malé děti k rodičům, ženy k manželům ap.) – nemůže být dále očekáváno. Dotazy však neobjasnily žádné informace. Početné žádosti o pasy byly předloženy, mnohé z nich, i když nebyly dosud odmítnuty, stále běží. Je malá naděje, že velká většina obdrží jinou než negativní odpověď“.³²

Dne 12. ledna 1950 přikázalo ministerstvo zahraničních věcí americkému Jointu zastavení jeho činnosti v Československu od 31.1.1950. Zpráva AJDC pro druhou polovinu r. 1949 uvádí, že jednání AJDC s minis-

31 Československo a Izrael 1945–1956. Dokumenty, s. 12-13 (úvod K. Kaplana). Bližší informace o charakteru, rozsahu a významu čs. vojenské pomoci Izraeli a o činnosti Hagany viz J. Dufek, K. Kaplan, V. Šlosar, Československo a Izrael 1947–1953. Studie. Brno, ÚSD v nakl. Doplněk 1993.

32 A MV, f. 425, kr. 370-371, s. 295.

terstvem zahraničních věcí, týkající se této náhlé akce, „odhalila plán české vlády zbavit se všech zahraničních podpůrných a sociálních organizací“.³³

Ze statistických přehledů, připojovaných k pravidelným zprávám AJDC vyplývá, že počet žádostí o emigraci židovského obyvatelstva ČSR, i počet těch židovských obyvatel republiky, kteří se skutečně vystěhovali, výrazně vzrostl v r. 1948 – nepochybně v přímé souvislosti s únorovými událostmi – a pokles v počtu podaných žádostí i uskutečněných výjezdů začíná být patrný od okamžiku, kdy se židovskému obyvatelstvu začaly klást v tomto směru ze strany vládních orgánů a kompetentních úřadů závažné překážky.

Počínání vládních orgánů je zde možno označit přinejmenším za rozporné: na jedné straně bylo židovské obyvatelstvo označováno za neproduktivní živyl, na straně druhé sílila tendence udržet je v republice, přestože se podle hodnocení ministerstva vnitra jednalo o osoby „většinou vykořeněné, jejichž rodinní příslušníci zahynuli při nacistickém pronásledování a zbývající zachránění rodinní příslušníci žijí v cizině“. V republice byli „postradatelní“, snad jen s výjimkou příslušníků speciálních kvalifikovaných profesí, např. zaměstnanců ve zdravotnictví. Pokud šlo konkrétně o vystěhování židovských lékařů a zdravotnického personálu, byl podle Informace pro ministra vnitra z 22.3.1949 souhlas k vystěhování udílen jen po předchozím vyjádření ministerstva zdravotnictví k jednotlivým případům, že proti vystěhování nemá námitek „z hlediska zájmů československého zdravotnictví a distribuce zdravotnického personálu“. Ministerstvo sociální péče, které participovalo na organizování emigrace, začalo od počátku března 1949 při vyřizování žádostí lékařů a zdravotnických odborníků vyžadovat též souhlas Ústřední národní pojišťovny, a to i v případech, kdy se jednalo o lékaře, původně začleněné do hromadné vystěhovalecké akce do Izraele. Svůj požadavek odůvodňovalo nedostatkem lékařů v ČSR a předpokladem, že tento nedostatek ještě vzroste od 1.1.1950, kdy vstoupí v platnost národní pojištění nemocenské pro osoby samostatně hospodařící.³⁴

Vzhledem k tomu, že v r. 1948 bylo vydáno 117 vystěhovaleckých pasů pro osoby, spadající do kategorie zdravotnického personálu, přičemž

33 Tamtéž, s. 239. AJDC shromažďoval statistické údaje o počtech židovských obyvatel ČSR, kteří v letech 1948–49 ze země emigrovali nebo o emigraci žádali.

34 A MV, f. 425, kr. 372, s. 30-31.

celkem bylo v uvedeném roce vydáno 4277 vystěhovaleckých pasů (celkem pro 6271 osob), nelze ani zde prohlásit s jistotou, do jaké míry byly snahy omezovat emigraci židovských lékařů motivovány skutečnými potřebami československého zdravotnictví a do jaké míry na nich participovaly politické zřetele a trend, který byl emigraci nakloněn tím méně, čím více úsilí vyvíjel, aby „nepřátelé“ republiky – tj. nového politického zřízení – neunikli potrestání za své postoje. Stěžít lze také zpětně dovodit, jakou měrou se na konstrukci překážek kladených vystěhování židovských lékařů podílelo, že to byli lékaři židovští a jak skutečnost, že je jejich profese začleňovala do další stále zřetelněji proskribované skupiny obyvatelstva státu dělníků a rolníků – mezi inteligenci.

Obtíže kladené do cesty židovské emigraci i vnitřnímu životu židovských obcí nebylo možno – už vzhledem k celkovému počtu přeživšího židovského obyvatelstva i k jeho ekonomické síle a potenciálu – věrohodně připisovat hospodářským potřebám a situaci země. Označit je však paušálně za projev a výraz antisemitického postoje by však bylo také příliš jednostranným hodnocením.

Dne 1. listopadu 1949 nabyl v ČSR účinnosti nový církevní zákon. Tento zákon úplně změnil finanční a administrativní strukturu všech organizovaných náboženských skupin a jejich institucí a převedl všechny církevní funkcionáře ve státní zaměstnance. Všechny církevní organizace byly požádány, aby připravily a předložily roční rozpočet nově utvořenému Státnímu úřadu pro věci církevní. Současně byla od všech těchto organizací žádána prohlášení loajality k vládě.

Protože židé nebyli pojímáni jako samostatná národnost (národnostní skupina, menšina), ale hovořilo se pouze o obyvatelstvu „židovského původu“ a „židovského vyznání“, zasáhla působnost tohoto zákona vše, co se týkalo života židovských obcí a odrazila se i v poměru k židovské emigraci, jejíž problematika byla krom toho komplikována i faktory zahraničněpolitickými.

Zpráva AJDC (za druhou polovinu r. 1949) komentovala tento církevní zákon upozorněním, že „zatímco (tento zákon) zbavuje židovské obce základních finančních starostí, opomíjí učinit opatření pro speciální a zvláštní potřeby, které odlišují židovskou menšinu ode všech ostatních“.³⁵ Analogická zpráva AJDC, vydaná za první polovinu r. 1949 pro Slovensko, upozornila již na tendenci vládních struktur, směřující ke zná-

35 A MV, f. 425, kr. 371, s. 239-241.

rodnění všech náboženských skupin, a současně zdůraznila, že „je-li tento proces zvlášť zřejmý ve vztahu ke katolickým skupinám na Slovensku, nevztahují se nastupující zde politické rozdíly na židovskou skupinu, která zůstává nepolitickou a není spojena s politickým životem“.³⁶

Apolitičnost „židovské skupiny“ však nemohla jejím příslušníkům dlouho poskytovat ochranný štít v systému, řídícím se sloganem „Je proti nám, kdo není s námi“. Režimem fedrovaný ateismus vystavil pak židovské obyvatelstvo, respektive židovské obce, obdobným komplikacím, omezením a ústrkům, jaké dopadaly na ostatní náboženská seskupení, organizace a církve. Ve zglajchšaltovaném pohledu funkcionářů a propagandistů režimu figurovalo nepřesné a mnohdy skutečnosti neodpovídající pojetí židovského obyvatelstva jako „náboženské skupiny“, čili v podstatě nežádoucích „věřících“.

Dopad církevního zákona se odrazil na hospodářské a sociální stránce života ŽNO. AJDC vycházel ve svém hodnocení situace ze skutečnosti, že nadále nebylo žádnému „církevnímu útvaru“ (a tudíž ani židovským obcím) povoleno přijímat členské poplatky a dárky, prodávat svůj majetek a užívat takového příjmu pro náboženskou nebo sociální činnost a že se tedy i židovské obce budou muset přizpůsobit podporám, udělovaným státem „pro specifické potřeby“. AJDC si byl vědom, že v důsledku těchto ustanovení narazí mnoho institucí, podporovaných židovskou obcí, na vážné starosti.³⁷ Fakt, že AJDC po nařízeném ukončení své činnosti v Československu zanechal židovským obcím prostředky, které jim dovolovaly provádět sociální péči o své členy po následující dvě léta v nezměněném rozsahu, svědčí o tom, že ani perspektivně nepočítal AJDC s možností, že

36 *Tamtéž*, s. 58.

37 Například zákon poskytoval maximálně 700 Kčs na každého obyvatele starobince. Židovské starobince, které dostávaly dodatečnou podporu od Jointu, pracovaly s měsíčním nákladem per capita téměř 2000 Kčs. Dodržení maxima stanoveného zákonem „bude znamenati pro tyto starobince drastické a přísné snížení životní úrovně. Jsou důvody pro pokračování udržení úrovně, které bylo doposud v těchto starobincích dosaženo. Postačí, když řekneme, že všichni staří lidé v těchto domovech se vrátili z koncentračních táborů a stále vyžadují psychologicky zajištěné zacházení, stejně jako sympatické a vlídné jednání. Totéž platí pro kategorii osob, potřebujících peněžitou podporu, kteří také dostávali podporu od Jointu a od Obce, jako dodatek ke státní podpoře. Zatímco stát podporoval maximální měsíční důchod Kčs 700, Joint společně s Obcí dával dodatek Kčs 700 měsíčně, aby zvýšil základní minimum na Kčs 1400... Je potom jasné, že židovské obce se setkají se skutečnými obtížemi, přinesenými novým církevním zákonem“. – *A MV*, Praha, f. 425, kr. 371, s. 240.

by vláda specifické potřeby židovského obyvatelstva vzala v úvahu – a zároveň o tom, že AJDC mohl dosud s důvěrou očekávat, že zanechané prostředky budou židovské obce moci a smět skutečně využít k účelům, pro něž jim byly poskytnuty.

První vlna antisionismu na přelomu 40. a 50. let

Větší nebezpečí pro židovské obyvatelstvo republiky a pro ŽNO než v omezeních, plynoucích z nového církevního zákona a politických metod jeho uplatňování, se objevilo a počátkem 50. let rapidně narůstalo s novou, stalinským režimem přijatou a prosazovanou interpretací pojmu „sionismus“.

Bez ohledu na výklad tohoto pojmu u zakladatele a teoretika sionistického hnutí T. Herzla, v přímém a záměrném protikladu ke vztahu, který k sionistickému hnutí zaujímal T. G. Masaryk a Jan Masaryk, stal se pojem „sionismus“ synonymem pro zvlášť „reakční, nacionalisticky zabarvenou formu světového imperialismu“. Tento pojmový posun souvisel s ochlazením vztahu Moskvy vůči Státu Izrael poté, co sovětské aspirace a plány v tomto regionu byly výsledkem voleb v Izraeli r. 1949 definitivně zklamány.

Země sovětského bloku rezignovaly – či spíše byly nuceny rezignovat na jakoukoli samostatnou zahraniční politiku a modifikovaly samy svůj vztah ke Státu Izrael i k pojmu sionismus zcela v intencích Moskvy. Československo zde nejen nečinilo výjimku, ale vyniklo horlivostí, s níž se sovětské doktríny o sionismu přidržovalo a naplňovalo její obsah činy, které vrhly nejtemnější stín na jeho poválečnou historii.

Už v r. 1949 se i na stránkách československého tisku – *Věstník ŽNO* nevyjímaje – začaly objevovat první výhrady proti politice Státu Izrael. Zprvu byl vývoj izraelské zahraniční politiky kritizován jen náznakově a nepřímě. S uznáním tak bylo na stránkách *Věstníku* konstatováno, že „i mládež Izraele demonstruje za světový mír“, ale bezprostředně následoval dodatek, že účasti izraelské mládeže na sjezdu Mezinárodní demokratické mládeže v Budapešti „nikdo nemohl zabránit“ a že „pevná vůle a odhodlanost“ účastníků „donutila (zvýrazněno J.S.) izraelskou vládu, aby jim udělila povolení k výjezdu, třebaže vládní kruhy, vymlouvající se na devizové potíže, pokusily se (mladým) v jejich účasti zabránit“.³⁸

38 *VŽNO*, r. XI, 1949, č. 35, s. 392.

V témže roce byla již izraelská vláda označena za „pravcovou“, což v komunistickém žargonu nebylo charakterizačním, ale hodnotícím atributem. Byla jí vytýkána politika „stejná jako politika vlád západní Evropy“ a kladeno jí za vinu, že – z hlediska kritiků – „nedbala hlasu svého lidu, který bojoval za skutečnou nezávislost a nikoliv za to, aby se dříve nebo později stal americkou kolonií“.³⁹

Původně – tj. ještě v r. 1948 – proklamované přátelství ke Státu Izrael a jeho obyvatelstvu bylo do konce r. 1949 v propagandistické rovině prakticky redukováno na „bratrský vztah“ ke Komunistické straně Izraele. Ve vnitřním vývoji Izraele byly shledávány „charakteristické znaky buržoazního nacionalismu, diskriminace a utiskování jiných národů“. Politickým stranám v Izraeli s výjimkou tamější strany komunistické byl vytýkán „nacionalistický separatismus“, spatřovaný v národní organizaci těchto politických stran.⁴⁰ Informace o životě v Izraeli procházely na stránkách Věstníku ideologickým sítem, které nerespektovalo reálnou skutečnost a jímž z izraelského prostředí pronikly do českého tisku (včetně tisku ŽNO) pouze zprávy, názory a soudy, které byly v souladu s momentálními postoji a záměry domácího režimu. Publikován tak byl např. článek Tufika Tubi, arabského poslance na izraelském sněmu, který upozorňoval na to, že „reakční síly v Izraeli provozují politiku [arabským masám] nepřátelskou, politiku rasové diskriminace a národního útisku, jež se projevila v různých oblastech života...“.⁴¹

Odsudek izraelské politiky a odsudek „sionismu“ byl vyjadřován prakticky týmiž slovy a vycházel z týchž ideologických pozic. Je svým způsobem paradoxní, že i v době, kdy propagandistický apel tisku proti sionismu nabíral na síle, pokračovala ještě po státní linii vedená vojenská pomoc Izraeli, i kontakty, v nichž dominovaly dodávky v Československu vyrobených zbraní do Státu Izrael – kde byly nepochybně používány v boji proti „arabským masám“.

Odsouzení „sionismu“ však nezůstalo omezeno na stránky tisku. Zákaz působení AJDC na území Československa byl provázen a bezprostředně následován zákazem existence všech dalších, v Československu činných sionistických organizací. Zároveň bylo zmapování jejich činnosti v ČSR uloženo ministerstvu vnitra, a pokyn k zastavení jejich činnosti

39 VŽNO, r. XI, 1949, č. 38, s. 426.

40 VŽNO, r. XI, 1949, č. 49, s. 555-556.

41 VŽNO, r. XI, 1949, č. 29, s. 325-326.

a posléze k jejich zrušení nebo vyhoštění z ČSR vzešel ze sekretariátu ÚV KSČ. Ve zprávě V. Waignera sekretariátu ÚV KSČ o činnosti sionistických organizací byl již kladen důraz na „protistátní činnost sionistů“, kteří „musí vyhledávat pomocníky a spojence v řadách reakce“ a bylo naznačeno jejich možné spojení s „cizími zpravodajskými orgány“.⁴²

Doposud shromážděné doklady o vztahu poúnorového režimu k židovskému obyvatelstvu republiky a o vývoji tohoto vztahu přibližně do r. 1949/1950 ještě nedávají jednoznačně odpověď na otázku, zda překážky, kladené tomuto obyvatelstvu (ať bylo odhodláno zůstat v ČSR či emigrovat), ochlazování vztahů se Státem Izrael a odsudek sionismu kořenily v antisemitickém smýšlení představitelů komunistické moci. Je zde nutno brát v úvahu, že bezvýhradně negativní postoj vůči sionismu byl součástí linie implantované a prosazované Moskvou, že stejný, jen ještě rychlejší přemet od přátelství a spojenectví k naprostému odsudku a zavržení prodělal (rovněž podle moskevských direktiv) vývoj vztahu vůči Titově Jugoslávii a že omezení a útlak života židovských obcí vyvěral z týchž ideologických postojů, jaké utvářely vztah režimu vůči všem společenstvím, která sdružovala své členy na základě sdílené náboženské víry. V prvních letech studené války byl vývoj izraelské politiky hodnocen jako významnější faktor než sama existence židovského státu. Ve střetu velmocenských zájmů bývalých spojenců z let druhé světové války se důvody vzniku Státu Izrael, složení jeho obyvatelstva a tím spíše nedávné osudy velké většiny jeho příslušníků ocitly až na periferii motivů, které vztah k Izraeli určovaly a vedly. V upevňujícím se sovětském bloku na přelomu 40. a 50. let nabývalo prostoupení veřejného i soukromého života obyvatelstva ideologií či přesněji ideologizováním té míry, že pojem sionismus byl obecně chápán spíše jako zvlášť odsouzeníhodná podmnožina pojmu „imperialismus“, než ve své vazbě k pojmu židovství, židovský národ, etnikum či náboženství. K tomuto pojetí přispívalo jak ne vždy ucelené vzdělání komunistických propagandistů, tak tendenčnost všech jimi hláсанých doktrín, k nimž patřilo i usilovné diferencování ve vztahu ke Státu Izrael a ke Komunistické straně Izraele, která se netěšila tolik poznání a pochopení, jako přízní zdejších režimních činitelů.

Za dosavadního stavu výzkumu této problematiky zůstává prozatím otevřena otázka, zda pokračující dodávky zbraní a výcvik vojenských jednotek pro Izrael byly v době silícího antisionistického štvání motivovány

42 Československo a Izrael... Dokumenty, dok. č. 88, s. 226-227.

praktickými obchodními zřeteli, které neztratily svoji váhu ani navzdory důvodům ideologickým, či zda v zájmu tichého a nerušeného pokračování hospodářských a vojensko-odborných kontaktů představovala první vlna antisionistické propagandy nezbytnou ideologickou úlitbu, nebo konečně, zda nedeklarovaným záměrem při udržování vojenské brigády pro Izrael v ČSR bylo eventuální předpokládané využití této jednotky nikoli v zájmu Státu Izrael, ale pro potřeby a zájmy jeho komunistické strany.⁴³ Udržování vojensko-hospodářské spolupráce mohlo do konce 40. let vyplývat i z důvodů technických a organizačních (komplikace s urychleným přemístěním výcvikových izraelských jednotek), a konečně i z jisté historické setrvačnosti, kterou nemohl naráz a ve všech oblastech přetnout ani ponorový radikalismus nové mocenské garnitury.

Od počátku 50. let již nezbývalo – ve slovech ani v činech – nic z „pochopení“, jímž pro Stát Izrael oplýval koncem let čtyřicátých ministr J. Plojhar, a shovívavé protektivní vztah k domácímu židovskému obyvatelstvu byl nahrazen vztahem apriorně podezřivým a odmítavým. Blahovolný postoj vlády k emigraci židovského obyvatelstva do Izraele byl omezen na „zvláštní případy sociální povahy... pokud jde o děti, starce, penzisty a invalidy“, zato k majetku, který židovské obce vlastnily nebo získaly formou odkazů (např. obytné domy a pozemky) byl poměr vládních orgánů velmi aktivní a vyznačoval se příčinností, jež vedla k tomu, že tyto majetky „již byly nebo jsou odstupovány státu“.⁴⁴

V téže době – počátkem 50. let – byla do propagandistického arzenálu režimu uložena další zbraň, spočívající v tendenčním výkladu pojmu „kosmopolitismus“. Kosmopolitismus nebyl chápán ve svém původním významu „světoobčanství“ a stal se hodnotícím atributem, jímž byli obdařováni lidé, které „na první ráz poznáváte... cizí mentality, cizí národu, zemi“.

Aby nemohla vzniknout sebemenší pochybnost, kterou složku obyvatelstva ČSR měl autor tohoto výroku, Václav Kopecký, na mysli, když zároveň vyslovil své přesvědčení, že „je neodpuštělnou a těžkou chybou, když není dodržována zásada, že kosmopolity na vedoucí místa ze zásady dávat nemáme“, ujišťoval v bezprostřední návaznosti na toto tvrzení, že „jsou lidé židovského původu, kteří plně srostli s národem a zemí, kteří

43 *Československo a Izrael... Dokumenty*, dok. č. 69, s. 191. Naděje na změnu politického kurzu Izraele se úplně nerozplynula ani bezprostředně po izraelských volbách r. 1949 a kontakty s KS Izraele pokračovaly i v r. 1950. Viz i dok. č. 103, s. 272.

44 *Tamtéž*, dok. č. 95, s. 244-245, dok. č. 97, s. 248.

už jako rodni lidé z národa a země vyrostli“. Když se pak V. Kopecký zastítíl alibistickým prohlášením, že „jde vskutku o problém kosmopolitismu, nejde o otázku rasovou“, pokračoval v charakterizování, nyní již výslovně židů jako lidí (opět) národu cizích, zemi cizích a „svou výchovou, velmi intenzivní výchovou měšťáckých a maloměšťáckých, pocházejících většinou z velmi bohatých vrstev a majících v sobě často velmi intenzivní náboženskou výchovu, což v nich posiluje sionistické sklony“.⁴⁵

Třebaže se ministr informací ČSR zcela ztotožnil s dobovou (ve státech sovětského bloku) náplní pojmu sionismus, tendenčně opomněl u lidí „cizích národu a zemi“ třeba jen zmínit existenci velmi silného asimilantského hnutí, sahajícího až do druhé poloviny 19. století. Jakkoliv je byl s to „poznat na první ráz“, přece jen se v projevu, předneseném na zasedání ÚV KSČ v prosinci 1951 evidentně potřeboval ohradit proti – bohužel nevysslovenému – označení svých výroků za antisemitické. Učinil tak nicméně výroky, které jeho antisemitické smýšlení jen potvrdily: „Problém boje proti kosmopolitismu a sionismu nebyl v naší straně ještě s patřičnou vážností pochopen. Má to své důvody, ke kterým patří obvyklé rozpaky ve vztahu k židovské otázce. V naší zemi a v našem dělnickém hnutí se uplatňovala zvlášť velká citlivost pokud jde o antisemitismus. Neboť tím, že buržoazie pěstovala antisemitické štvání jako jeden ze svých ohlupovacích prostředků a tím, že Hitler rozběsil bestii rasismu, jeví se lidé židovského původu ve válce všeobecně ve velmi příznivém světle. A proto, aby nikdo neupadl v podezření z antisemitismu, neviděly se stíny a škodlivé zjevy u lidí židovského původu v poměrech nového života v naší zemi. Zapomnělo se na kosmopolitní smýšlení veliké části lidí židovského původu... Zapomnělo se, že se židovská otázka dostala v poválečné době do jiného osvětlení postupem vývoje událostí, a že sionismus, který byl vždy projevem buržoazní ideologie, pokud znamenal získávání lidí židovského původu pro návrat do Izraele, pokud pěstoval nacionalismus židovský nebo náboženství židovské v podobném smyslu... stal se neobyčejně vážným nebezpečím v posledních letech. Bylo nesprávné, že jsme se nechali zastrašit podezřením, že bychom byli nazýváni antisemity a že jsme neměli odvahu podívat se do tváře sionismu jako ideologii třídního nepřítele... neměli jsme odvahu, kterou bolševici musí mít, aby byli schopni potírat každého nepřítele, ať vystupuje v jakékoliv podobě.“⁴⁶

45 *Tamtéž*, dok. č. 96, s. 246.

46 *Tamtéž*, dok. č. 98, s. 249-252.

Uvedená prohlášení V. Kopeckého splňují prakticky všechna kritéria, jejichž souhrnem je definován antisemitismus. Od xenofobního postoje vůči té části obyvatel, kterou označuje za cizí, přes pojmání „původu“ jako prostředku hodnocení osoby, náboženské víry jako negativního rysu osobnosti a primitivního poukazování na první pohled rozeznatelné odlišnosti (nejspíše ve vzhledu a mentalitě), až po výraz přesvědčení, že židé nemají být připuštěni na vedoucí místa a výzvu k „potírání nepřítele“, jíž si nezádá s antisemitickými proklamacemi nacistického ražení a údernosti.

V obou zde sledovaných projevech V. Kopeckého se objevuje výrok, který by obstál jako typický příklad Orwellovy „novořeči“: „Sionismus, jak řekl soudruh Lenin, je rubem antisemitismu“⁴⁷ a „...zapomnělo se na rub antisemitismu, jímž je sionismus“.⁴⁸ Z Kopeckého „ministerstva pravdy“ mohl pak vzejít jakýkoli výrok, jehož nelogičnost, hraničící s absurditou by přitom obstála před hodnotícím soudem (kdyby mu mohl být ve své době vůbec vystaven), protože do pojmů, skládajících takový výrok, byl vlit obsah, odpovídající záměru mluvčího a naprosto ignorující skutečný a původní obsah pojmu.

Antisemitické rysy politických procesů 50. let

Projevy Václava Kopeckého, pronesené v září a v prosinci r. 1951, patřily k těm, jež uvedly do pohybu vlnu politických procesů, které vrcholily v listopadu 1952 procesem s Rudolfem Slánským, bývalým generálním tajemníkem ÚV KSČ, a dalšími procesy proti tzv. sionistům z řad vysokých státních činitelů a stranických funkcionářů.⁴⁹ Mezi čtrnácti hlavními odsouzenými bylo jedenáct židů, nebo dobovým označením „obyvatel židov-

47 Tamtéž, dok. č. 96, s. 246.

48 Tamtéž, dok. č. 98, s. 249.

49 Viz Oschlies, W.: Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei. Mißtrauen gegen „Genossen jüdischer Herkunft“. *Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, 21/1971, Köln, 1971, s. 10-16. W. Oschlies shrnul ve své studii základní faktografické údaje o průběhu procesů a uvedl prameny a literaturu, které byly dostupné v době publikování jeho studie. V současné době, v r. 1993, se pramenná základna, umožňující podrobnou deskripci i analýzu příčin, pozadí a okolností politických procesů první poloviny 50. let podstatně rozšířila o zpřístupněné archivní fondy (SÚA, Archiv MV Praha, etc., jež jsou předmětem soustavného badatelského zájmu historiků soudobých dějin).

ského původu“, kteří se sami k židovské národnosti, víře či jakékoliv souvazečnosti s židovským obyvatelstvem nehlásili. Rozsudky obsahovaly jak výnosy absolutního trestu (a vedly k jeho výkonu), tak doživotní či deset let přesahující tresty vězení. Třebaže popud k politickým procesům 50. let vzešel z Moskvy a sovětsí poradci asistovali v jejich průběhu a podíleli se na jejich výsledcích i na konstrukci a organizaci antisemitické propagandy, rozhořčení světové demokratické a kulturní veřejnosti nad počínáním, které bylo v podstatě novodobým pogromem, mířilo právem i na jeho domácí poslušné, agilní a přesvědčené vykonavatele.

Projevy vedoucích stranických a státních činitelů ČSR byly v r. 1952 naplněny útočností a nesmiřitelností vůči „sionismu“ spolu s křečovitými pokusy odvrátit od sebe obvinění z antisemitismu.

Na celostátní konferenci KSČ, konané v prosinci r. 1952, se tak K. Gottwald snažil vyhnout tomuto obvinění ujišťováním, že člověk židovského původu není „jedno a totéž“ co sionista, protože rozhodující je „třídní původ dotyčeného, stejně tak i jeho poměr k rodné zemi a jeho práce pro socialismus“.⁵⁰ Do jaké míry stálo toto tvrzení ve shodě s již citovaným výrokem V. Kopeckého, který prakticky paušálně označil židovské obyvatelstvo ČSR za osoby cizí a na téže konferenci, z níž vzešel Gottwaldův projev, apeloval na potírání ne už „sionistických“, ale židovských buržoazních nacionalistů, kapitalistických živlů židovského původu a synů židovských boháčů, kteří „se vetřeli na důležitá hospodářská místa ve státě, aby... budování socialismu v naší zemi... sabotovali a aby se pokusili vyvrženosti našeho [!] pracujícího lidu, svobodu a nezávislost naší vlasti začachrovat za dolary“?⁵¹

Je zřejmé, že při veškeré, byť zcela utilitaristické snaze diferencovat mezi pojmy „židovský“ a „sionistický“ byly tyto pojmy užívány promiskue. Stigma „nesprávného“ původu zakládal stejně původ buržoazní, jako „původ židovský“, které se také uváděly ve vzájemné svázanosti – u obyvatel židovského původu byly a priori předpokládány jejich „buržoazní kořeny“. Tato pojmová manipulace pochopitelně nerespektovala např. skutečnost, zachycenou ve Zprávě AJDC, podle níž americký Joint musel věnovat značné prostředky na zvýšení drasticky omezených důchodů části židovského obyvatelstva, které se vrátilo z koncentračních táborů.

Pokusy o výklad pojmů sionismus a kosmopolitismus „z třídního hlediska“, ani ujišťování o odporu vůči antisemitismu nacistické provenience

50 Československo a Izrael... Dokumenty, dok. č. 104, s. 274.

51 Tamtéž, dok. č. 105, s. 276.

nedokázalo zastřít evidentně protizidovské zaměření projevů a hlavně počinání stranického a státního vedení.

V české veřejnosti, respektive v některých jejích složkách bez přímého vztahu k jejich politickému přesvědčení, nepochybně existoval antisemitismus staršího data, vyrůstající z primitivních pověr, bigotně pojatého katolicismu, nepromyšleně traktovaného národovectví a živený sociální a populistickou demagogií. Prožitek druhé světové války a tragédie holocaustu pak určité formy antisemitismu, označené H. Krejčovou za „antisemitismus špatného svědomí“ a „antisemitismus viny“ posílil nebo vyvolal v život. Faktem však zůstává, že česká společnost jako celek antisemitická nebyla a v poválečných letech právě fakta o holocaustu často vedla tam, kde určité předsudky přetrvávaly, k upřímnému studu za jejich existenci a k jistému mravnímu imperativu nehlásit se k nim, neverbalizovat je a nešířit.

Čím více pak pojem „sionismus“ přestával být pro řadového občana jen jakousi blíže nespecifikovanou odnoží „imperialismu“ a dostával se do těsnějšího vztahu s „židovským původem“ a židy všeobecně, tím bylo pro režimní propagandu, pokud se neměla úplně minout s cílem, nutné vysvětlit charakter „sionistického nebezpečí“ tak, aby nevyvolalo zcela opačnou reakci v obyvatelstvu, které mělo v povědomí a ještě čerstvé paměti šest milionů zavražděných židů. Třebaže pokusy o takové vysvětlení balancovaly na rozhraní trapnosti, mocensky podmíněné suverenity lži a demagogie, přinesly určité plody. K vysvětlení nevysvětlitelného opět posloužila zaklínací formule „třídního hlediska“.

Podle K. Gottwalda „sionistické organizace a jejich američtí principálové hanebně zneužívají utrpení, které židům způsobil Hitler a ostatní fašisté. Možno přímo říci, že z popela Osvětimi a Majdanku chtějí vytloukat kapitál. Normálně se bývalý bankéř, fabrikant, velkostatkář ba i kulak do komunistické strany těžko dostane, a nikdy ne na vedoucí místo. Ale u lidí židovského původu a sionistického zaměření se u nás na jejich třídní původ tak mnoho nehledělo. Napomáhal tomu vrozený odpor proti antisemitismu a po druhé světové válce pak i úcta k utrpení, jemuž byli židé vystaveni.“⁵² Gottwaldovo prohlášení naznačuje, že z „popela Osvětimi a Majdanku chtějí vytloukat kapitál“ sionisté – čili alespoň část z toho zbytku židovského obyvatelstva Evropy, která v nacistických koncentračních táborech nebyla vyvražděna. Od této implikace je podle našeho soudu

52 Tamtéž, dok. č. 104, s. 274.

pouze krok k antisemitickému tvrzení neonacistické provenience, že židovská finanční oligarchie rezignovala na životy svých „nepotřebných chudších souvěrců“, že židé „druhou světovou válku zavinili a měli z ní prospěch, tak jako z válek předchozích. Jen gradativní rozdíl a jemné významové nuance odlišují pak Gottwaldovo prohlášení od tzv. „osvětimské lži“, která patří k nejbezostyšnějším zbráním poválečného antisemitismu.⁵³ Další část sledovaného Gottwaldova projevu opomíjí skutečnost, že z bývalých boháčů, fabrikantů etc. se ke komunistické straně hlásily – bez ohledu na „původ“ – jen nepatrné výjimky. Závěr Gottwaldova projevu pak zpochybňuje váhu etického rozměru úcty k utrpení židů za války, má-li „třídní původ“ dominovat i nad tímto hlediskem.

Politické procesy počátku 50. let jsou chápány jako nejmarkantnější projev a doklad antisemitického zaměření komunistického režimu v jeho stalinistické fázi. Tragédie jejich obětí, popravených a léta vězňených, je bez ohledu na původ těchto obětí neoddiskutovatelným faktem; problematika židovských obětí procesů z let 1951–1952 má však i druhou stránku, která ve snaze dobrat se historické pravdy nemůže být opomenuta.

V době přípravy vlastního soudního procesu s R. Slánským a „protistátním sionistickým centrem“ prohlašoval V. Kopecký, že „po válce, v květnu 1945 a pak po únoru 1948 se do řad strany dostalo veliké (zvýrazněno J.S.) množství lidí židovského původu, jak sionistického, tak kosmopolitního smýšlení... [Slánský] nejen že umožnil vstup do strany všemožným židovským živlům, ale napomáhal tomu, aby se dostali do aparátu strany, na důležitá místa, do klíčových pozic, do významných funkcí. Vzpomeňte jen, kolik jich bylo v sekretariátě ÚV, kolik jich bylo krajskými sekretáři, jak se tito funkcionáři ve svém postavení starali, aby se lidé židovského původu dostali na významná místa ve státním aparátě. Jak prosazoval lidi židovského původu Reicin v armádě, London, Geminder v zahraniční politické službě...“⁵⁴

I když by uvedená pasáž z Kopeckého projevu mohla být citována i jako další doklad antisemitického postoje V. Kopeckého a té vládnoucí garnitury, kterou reprezentoval, neboť krom užití rasisticky urážlivého výroku „všemožné židovské živly“ upírá ve státě – kde jsou si všichni rovni! – právo na dosažení určitých postavení, funkcí a míst osobám židovského

53 Srv. III. část této studie.

54 Tamtéž, dok. č. 98, s. 251.

původu *pro* jejich původ, vracíme se k ní zde kvůli jinému aspektu její výpovědní hodnoty:

Vágní konstatování, že do KSČ se dostalo veliké množství lidí židovského původu, ponechává stranou dvě důležité skutečnosti. Jednou z nich je, že židovští obyvatelé ČSR byli po r. 1945 a ještě i po r. 1948 do strany přijímáni, a druhou, ještě závažnější, že sami museli k tomuto přijetí nejen svolit, ale prokázat určité úsilí, iniciativu a projevit své přesvědčení. V. Kopecký mohl nadsazovat, pokud hovořil o jejich velikém počtu, ale už vzhledem k počtu odsouzených „židovského původu“ v době procesů je evidentní, že se nejednalo o počet zanedbatelný. Zde tkví snad hlubší a závažnější doklad antisemitismu tehdejšího režimu, než jaký podává sama skutečnost procesů. Bez ohledu na to, zda se jednalo o osoby „buržoazního původu“ či pocházející z chudých poměrů, o věřící či nevěřící a dokonce o ty, kteří jako Reicin „světli židovské svátky a kupovali macesy“,⁵⁵ je KSČ nejprve z ryze účelových důvodů přijímala, přitom zároveň sledovala, podezírala a při nejbližší příležitosti na základě vykonstruovaných záminek a de facto pro jejich původ soudila, odsoudila a zbavovala života nebo alespoň svobody. Zároveň tu však vyvstává otázka, jaká motivace vedla právě tyto osoby ke vstupu do strany, která se netajila svými mocenskými ambicemi ani záměry s poraženým protivníkem.

Ve zdecimovaném židovském obyvatelstvu ČSR mohla v r. 1945 a v letech bezprostředně následujících hrát roli tehdy pochopitelná a svým způsobem odůvodněná iluze, že komunistický režim je protikladem a protipólem režimu nacistického, který byl původcem jejich utrpení. Nepochybně k ní přispívala významná participace Sovětského svazu na osvobození Československa. První léta po osvobození navodila důvěru, že v nově vznikajícím systému budou židé rovnocennými a rovnoprávními občany a že z proklamované všeobecné rovnosti nebudou vylučováni ani pro svůj původ, ani pro svoji víru, pokud se k ní hlásili, ani pro své zvyky a tradice, pokud je dodržovali.

O tom, že tato důvěra byla únorovými událostmi přinejmenším zpochybněna, svědčí růst počtu těch židovských obyvatel ČSR, kteří v letech 1948–1949 emigrovali. Omezení života židovských obcí, necitlivý přístup k židovskému obyvatelstvu, které paušálně a nediferencovaně spadlo pod ustanovení zákona o církvích a náboženských organizacích, a následující zákaz sionistických i sociálně orientovaných a podpůrných organizací pak

55 *Tamtéž*, dok. č. 98, s. 251.

učinily ze zbytků důvěry skutečně pouhou iluzi, pro niž je již obtížné hledat racionálně i eticky obstojné zdůvodnění.

Samu otázku po příčinách, které vedly určitou část židovského obyvatelstva ČSR ke vstupu do KSČ a do počátku 50. let ke vzestupu na exponovaná místa v jejím aparátu, by bylo možno obrátit: neexistuje v podstatě důvod, proč by právě u židovského obyvatelstva měly být hledány a tím spíše předpokládány motivy jiné, než jaké vedly ke vstupu do strany a k úsilí o stranickou kariéru obyvatelstvo nežidovské.

Židovští i nežidovští členové KSČ zůstávali v řadách jejího členstva a jednotlivci setrvali na vysokých postech i v době, kdy strana přešla od slibů k hrozbám, od úsilí o moc k jejímu naplňování, od polopravd ke lžím. Do r. 1950 se na ÚV KSČ záležitosti, týkající se např. Svazu československo-izraelského přátelství (i s návrhy omezujícími jeho činnost, zakládání poboček a nábor členstva), shromažďovaly na stole B. Gemindera, který je přijímal a potvrzoval, než se sám stal – jako „sionista“ – jedním z hlavních obžalovaných v procesu s R. Slánským.

Kampaň proti sionismu předcházela vlastním procesům a zatím se nám nepodařilo nalézt doklad, že by kterýkoliv ze stranických funkcionářů a státních činitelů, kterým pak byl sionismus kladen za jednu z nejtěžších „vin“, proti této kampani vystoupil nebo se alespoň pokusil přispět k jejímu utlumení. Budoucí obžalovaní se svých pozic ve stranickém a státním aparátu nevzdali, byli z nich odstraněni a svrženi. Někteří z odsouzených se i po propuštění na svobodu po letech vězení hlásili ke komunistickému přesvědčení.

Prověřování, stranické čistky a politické procesy se nevyhnuly žádné ze zemí, v níž komunistický režim uzurpoval moc. Ať bylo tažení vedeno výslovně proti reformistům, revizionistům, sionistům nebo trockistům atd., skutečnost, že mezi obžalovanými a odsouzenými byli židé, byla spíše pravidlem než výjimkou. Důkazem toho, že se židovské obyvatelstvo kterékoliv z komunismem postižených zemí svými nadějami, ideály, aspiracemi a ambicemi v podstatě nelišilo od obyvatelstva ostatního, je právě skutečnost, že se do struktur nově se tvořící moci *včleňovalo* – důkazem antisemitismu totalitního režimu komunistického typu je pak to, že se při vnitrostranických střetech a konfliktech ocitali právě židovští příslušníci režimních struktur mezi prvními oběťmi takového střetu. V souladu s H. Arendtovou, která historicky podloženými argumenty oponuje tezi, že židé v dějinách, starších i nejnovějších, hráli úlohu „obětního beránka“, nemůžeme spatřovat „obětního beránka“ ani ve stranických funkcionářích a státních činitelích, kteří byli odsouzeni v procesu s R. Slánským. Dříve

než byli pod záminkou boje proti sionismu odsouzeni de facto jako židé, museli se s plným vědomím stát komunisty a vystoupit na exponovaná místa ve stranické hierarchii a nést tudíž svůj podíl na vývoji, který procesy nezačal, ale vedl k nim. Pro svůj „židovský původ“ se stali terčem mocenského, kvaziideologického střetnutí dvou skupin téže strany, ale označení za „obětího beránka“ předpokládá v našem kulturním kontextu absolutní nevinu, bezmoc a čistotu obětovaného.

Skutečnost, že komunistickým funkcionářům, kteří se do počátku 50. let na totalitní moci podíleli, nelze tuto nevinu a čistotu přiřknout, však nijak neoslabuje odsudek justičního zločinu, jímž procesy byly, ani nesnižuje míru křivdy, která na obžalovaných byla spáchána – ani její anti-semitický aspekt.

Jedenáct odsouzených činitelů „židovského původu“ je ale jen viditelným a zraky přitahujícím vrcholem antisemitického ledovce stalinistického režimu. Jeho hlavní masiv tvořily nesčetné „drobné“ příklady perzekuce osob „židovského původu“ nebo „židovského vyznání“, jejich průběžné a detailní sledování, nerespektující rodinné a osobní soukromí, trvalý strach z postihů existenčních, které nepatřily k výjimkám ani u osob, které se politicky nikterak neprojevovaly, a nevyslovené, ale faktické zařazení mezi občany „druhé kategorie“.

Při zpracovávání a přesunech materiálů fondu Židovské spolky a organizace, uloženého na ministerstvu vnitra, byla počátkem 60. let odborem III. správy MV převzata kartotéka, obsahující asi 30 000 karet bývalých členů sionistických organizací, existujících před r. 1950 v ČSR. Vzhledem k počtu židů, kteří se po druhé světové válce vrátili do Československa z koncentračních táborů, k počtu těch, kteří se do r. 1950 ze země vystěhovali, k počtu osob vysokého věku, nemocných, z vlastního rozhodnutí nečinných v jakékoli organizaci a dětí, narozených v poválečných letech, musela být taková evidenční karta vystavena (často několikrát), snad až na nepatrné výjimky, na každého žijícího židovského obyvatele ČSR.⁵⁶ Pod heslem boje proti sionismu tak byly vypracovávány, doplňovány a udržovány seznamy, které si obsahově nezadají s nacistickými seznamy židů.

56 A MV, f. 425. Inventář fondů 425, Židovské spolky a organizace, průvodní listy začleněné do inventáře při vyhodnocování, zpracovávání a doplňování fondu. Průvodní list – záznam z 9.11.1962 – se vztahuje k převzetí kartotéky členů sionistických organizací mezi jednotlivými resorty tehdejšího MV.

V evidenci ministerstva vnitra (v r. 1953 ještě ministerstva národní bezpečnosti) se také ocitly a od r. 1953 v něm byly archivovány materiály Pražské židovské obce, dokumenty zabavené v Ústředním svazu sionistů v Bratislavě, celý spisový materiál AJDC. Zabavovány byly spisy podpůrných, sociálních a družstevních židovských organizací, např. Pomocné pokladnice či Židovského úvěrového ústavu, i korespondence a písemné materiály soukromé povahy, „zabavené při domovních prohlídkách“.⁵⁷ Uchovávány „k úloži a vyhodnocení“ byly i seznamy „židů, kteří opustili ČSR za pomoci AJDC, osobní svazky osob, které se vystěhovaly po r. 1945 a další písemný materiál k židovské vystěhovalecké akci“. Pozornosti ministerstva vnitra nešel ani archiv židovské organizace Sdružení rasově pronásledovaných židů za okupace.

Na počátku 60. let, kdy antisionistická kampaň určená pro veřejnost nebyla již zdaleka vedena s intenzitou počátku let padesátých, se průzkumu spisů zabavených „sionistickým organizacím“ ujal Studijní ústav ministerstva vnitra. V Záznamu o průzkumu písemností dosud uložených na III. správě ministerstva vnitra a předaných Studijnímu ústavu, bylo zahrnuto i „7 zásuvek karet osob, které po r. 1945 měly provedenu změnu jména. Jde o osoby židovského vyznání. Uvedené kartotéky a materiály jsou operativními pracovníky [MV] využívány pouze příležitostně, při rozpracování osoby židovského vyznání“.⁵⁸ Studijní ústav měl kartotéky a ostatní písemnosti využívat „ke studijním účelům“, k nimž už před získáním uvedených materiálů patřilo vypracování zprávy „obsahující celý problém sionismu“, v níž jsou zahrnuty poznatky i k jednotlivým osobám, především funkcionářům sionistických organizací.

K „rozpracování“ osoby židovského vyznání patřilo uvést její „činnost po revoluci (1945), podrobný životopis, činnost v době první republiky a okupace, členství v židovských spolcích, styky – z jakých řad se rekrutují –, majetkové poměry, způsob života, záliby, charakter, pracovní morálku a styky se souvěrci“.⁵⁹

V konkrétním případě, typickém pro způsob „rozpracování“ sledované osoby, bylo ze zpráv „tří náhodných osob, členů KSČ“ zjištěno, že XY⁶⁰

57 Tamtéž. Průvodní listy k předávaným materiálům z 13.2.1953, 24.8.1953, 21.9.1953.

58 Tamtéž. Průvodní listy k předávaným materiálům, záznam z 3.11.1962.

59 A MV, f. 425, kr. 467, sl. 2, s. 1.

60 Tam, kde ve fondu 425 A MV využíváme materiálů z osobních svazků sledovaných osob, neuvádíme z důvodu ochrany osobnosti jejich jména, ale pouze zkratky XY,

„nikdy nevystupovala proti našemu zřízení, vždy se stavěla, že má dobrý poměr... její vystupování je měšťácké, nechávala si říkat milostivá paní... Ještě v nynější době k ní dochází nějaká starší žena na úklid... Vždy vystupuje jako nežidovka a svou příslušnost k židovské národnosti zapírá.⁶¹ Do měnové reformy vedla dosti rozmařilý život... po stránce charakterové je hodnocena jako velmi chytrá a opatrná. Hledá vždy společnost sobě rovnou. Má přepychově zařízený byt. (S manželem) žijí velmi nákladně. Jejím poměr k práci není dobrý, všechny hrubší práce v domácnosti si nechává dělat od posluhovačky... do bytu k nim často dochází nějaký elegantně oblečený muž. Přijíždí vždy autem. V domě není znám, ale údajně je také žid. Mimo něho k nim dochází více jemu podobných lidí, ale nikdo z domu je nezná.“⁶²

Uvedený záznam zdůrazňuje rysy a vlastnosti, které vytvářejí obraz „žida“ v populisticky antisemitickém podání. Opakované poukazování na majetkové poměry rodiny a způsob života sledované osoby podněcuje nepřátelství, plynoucí ze závisti, komplexu méněcennosti (podezřelá je i „chytrost a opatrnost sledované“). Paranoidní vnímání světa, které je integrálním rysem antisemitismu, tuší i v elegantně oblečeném návštěvníkovi zjevně možného „špiona“ a „nepřítele“, jehož podezřelost zvyšuje, že „je údajně také žid“, což je nepochybně zpětně odvozeno z jeho vystupování, obleku a dopravního prostředku.

Špionománie saturovaná pomocí domovníckých špehýrek se v citované zprávě bratrsky druží s paralogickými soudy, jež by obstály v Hellerově *Hlavě XXII*. (O XY se uvádí, že příslušnost k židovské národnosti zapírá, avšak židovská „národnost“ není v ČSR oficiálně uznávána. Kdyby se k ní tedy XY hlásila, dopouštěla by se stejně jednání hodnotitelného negativně. Východiskem pro kladné hodnocení XY by tedy bylo pouze židovské národnosti *nebyť*, což dotyčná nemůže uskutečnit – a nadto přímo sabotuje svým, mezi řádky naznačeno, židovským buržoazním životním stylem a styky.)

Citovaná ukázka nepředstavuje patologický excés, je pouze ilustrací vybranou z řady dokumentů podobného obsahu i stylu.

XY-1, XY-2 atd.

61 Přestože dokument pochází z r. 1953, kdy v ČSR nebyla oficiálně uznávána židovská národnost, ale pouze „židovské vyznání“ nebo bylo poukazováno na „židovský původ“, je u rozpracované osoby „židovská národnost“ konstatována.

62 A MV, f. 425, kr. 467, sl. 2, s. 2, dok. ze 7.6.1953.

V Seznamu bývalých členů a funkcionářů sionistických frakcí, žijících na území ČSR,⁶³ který je pouze jedním z mnoha uchovávaných evidencí a seznamů, pořizovaných ministerstvem vnitra pro různé skupiny a priori podezřelých osob, lze nalézt příklady, že nezůstávalo pouze u rozpracování a sledování osoby „židovského původu“.

Tak XY-1, narozený r. 1919, který byl v době středoškolského studia (s velkou pravděpodobností v předválečných letech) členem „sionistické frakce Hašomer Hacair a v letech 1945–1948 působil jako redaktor časopisů *Pravda, Bojovník a Obrana lidu*, byl v r. 1952 ze zaměstnání uvolněn v souvislosti s dřívějším členstvím v sionistické frakci Hašomer Hacair“.

V úvodu k citovanému seznamu se uvádí, že „z celkového počtu 1008 prověřovaných bývalých členů a funkcionářů sionistických frakcí, různých podpůrných fondů a organizací, bylo do seznamu pojato 292 osob... Značná část v Seznamu uváděných osob je věkově starší. Proto kde to bylo možné, jsou v relacích uváděni životní partneři a zejména děti (zvýrazněno J.S.)“.⁶⁴

Komunistický režim se do let své první krize (1953) naučil lámat nejen existence a existenční podmínky obyvatel země – bez ohledu na jejich původ –, ale i charaktery.

Následující příklady jsou dokladem jak této skutečnosti, tak faktu, že antisionistická propaganda byla v letech vrcholících politických procesů alespoň do jisté míry úspěšná a že i v řadách širší udavačské veřejnosti byl přijat a reflektován její antisemitický základ a podtext.

Dne 31.1.1953 se na zvláštní oddělení svého pracoviště obrátil XY-2 se sdělením, jehož obsahem bylo udání na „soudružku“ z vlastního pracoviště, o níž „bylo známo, že se v období 1946–1948 vrátila ze Státu Izrael“. Ta podle pisatelova sdělení zavedla XY-2 do „jakési organizace, která se scházela pravidelně jednou týdně... mluvilo se jen německy, jednalo se převážně o lidi starší 35 let, všichni židovského původu, a jak jsem poznal, převážně z tzv. vyšších kruhů“.

K činnosti „organizace“ XY-2 uvádí, že úvodem byla přednáška politického rázu, po níž následoval kulturní program a „četli se různí spisovatelé cizí národnosti“. Po ukončení tohoto programu se aktivní pracovníci této organizace scházeli v hotelu, kde „bylo v užším kruhu diskutováno o věcech politického a hospodářského rázu, a to o různých jak politic-

63 A MV, f. 425, kr. 467, sl. 2, s. 4.

64 *Tamtéž*, s. 1.

kých, tak hospodářských činitelích větších průmyslových podniků a hospodářských institucí“.

XY-2 sice několikrát ve svém sdělení zdůrazňuje, že jeho znalosti němčiny byly malé, takže „podrobnosti nerozuměl, nýbrž chápal pouze význam“, avšak jména dvou účastníků setkání si zapamatoval a uvedl. Své počínání odůvodnil (a zřejmě i sám před sebou ospravedlnil) tím, že „při zneškodňování bandy Slánského se mně teprve tato skutečnost projevila tak, že je nutné, aby o ní byly uvědomeny bezpečnostní orgány, které by mohly tuto záležitost přezkoušet“.⁶⁵

Navzdory jazykové bariéře k podezření stačilo zjevně intelektuální prostředí, v němž se ocitl, a domněnka (k níž přitom chybí exaktní podklad), že všichni účastníci setkání byli „židovského původu“. Opět zde dochází k logické tautologii: účastníci setkání byli židé, tudíž je celá záležitost podezřelá, a záležitost se jeví jako podezřelá, protože jejími účastníky byly osoby „židovského původu“. Premisou, z níž vycházejí obě cesty takto konstruovaného úsudku, bylo jak antisemitické smýšlení (ať dotyčnému vlastní nebo vštípené), tak „bdělost a ostražitost“ doby procesů.

Ilustrací těchto postojů, jejichž terčem se stala židovská rodina, je udání podané pisatelkou XY-3 koncem roku 1954: „... letěla jsem ze Stockholmu do Prahy. Na palubě byla matka s těžce nemocným dítětem. Tato rodina byla původem židé. Matka se chlubila, že pas a veškeré formality obdržela během 11 dnů a cesta i pobyt nestály vůbec nic, jelikož vše prý hradila náboženská židovská obec. Že prý je v ČSR hlad a bída, dala jí tato obec 1000 Švfr [švýcarských franků] na oblečení a jídlo dítěti. Netajila se svým záporným postojem k lidově demokratickému zřízení.“⁶⁶

Uvedený doklad neřeší otázku, zda motivací udání bylo, že se jednalo o židovskou rodinu, nebo zda tuto skutečnost chápala XY-3 pouze jako nezbytný – a přitěžující – doplněk sdělení o „postoji“ osoby, jíž při letu věnovala dobrovolnou pozornost. Ani k tomu se nelze jednoznačně vyjádřit, zda žena, která udala matku s těžce nemocným dítětem, byla osobou, jejíž charakterové vlastnosti by se počínáním těžce etické kvality projevíly za jakéhokoliv režimu, na libovolném místě a čase, nebo zda její jednání bylo pouze individuálním projevem davové, režimem indukované psychó-

⁶⁵ A MV, f. 425, kr. 467, sl. 1, s. 50, dok. z 31.1.1953.

⁶⁶ A MV, f. 425, kr. 467, sl. 1, s. 38, dok. z 3.12.1954. Dokument neobsahuje žádné bližší údaje o židovské rodině a o pisatelce udání. Není doplněn ani sdělením, jaké kroky vyšetřovací orgány proti uvedené rodině podnikly.

zy. Za závažnější však považujeme skutečnost, že citovaný doklad byl vůbec orgány ministerstva vnitra sepsán, zaregistrován a uchováván s možností dalšího použití.

Orgány strany a Státní bezpečnosti však nespolehaly jen na dostatečný počet a aktivitu dobrovolných, třeba jednorázových pomocníků. Opatření, která měla všechny podezřelé osoby a organizace dostat pod důslednou kontrolu, byla systematicky propracována a realizována. Kromě toho, že i povolené organizace a spolky byly pracovníky a pomocníky bezpečnosti infiltrovány v řadách členstva, byly vytvořeny záruky, že samo jejich vedení bude exponentem mocenských orgánů:

Na žádost tajemníka ÚV KSČ A. Novotného mu náměstek ministra vnitra G. Spurný zaslal informaci o činnosti pražské ŽNO, v níž charakterizoval i skladbu jejího vedení. „V čele Náboženské obce židovské v Praze je výbor, jehož předsedou je stařec Arthur Busch, místopředsedou soudruh dr. E. Sch. (KSČ) z ministerstva vnitra, dále soudružka Š., která pracovala v kádrovém oddělení ÚV KSČ, s. D. z ministerstva pracovních sil, soudruh F. F. ze Státního úřadu plánovacího a pak asi dalších 12–15 členů, kteří většinou prošli koncentrákem a byli prokádrováni Ústředním akčním výborem Národní fronty.“⁶⁷

Uvolnění tvorby a kulturní aktivity židovského obyvatelstva v 60. letech

Druhá polovina 50. a první polovina 60. let přinesla určité uklidnění alespoň v každodenním životě řadových občanů republiky. Antisionismus, respektive boj proti sionismu zůstával sice dál oficiální stranickou doktrínou, a pokud se neotupily její zbraně, pak se – po předchozím vzepětí – unavily paže těch, kteří je svírali. Židovský původ a vyznání zůstávaly sice černým bodem v kádrových materiálech, ale zároveň vycházely a zájem kritiky i čtenářů si získávaly romány, novely, a povídky L. Fukse, A. Lustiga, L. Aškenazyho, J. Weila a dalších židovských autorů, přičemž kritiky již nehodnotily jen socialisticko realistický popis „budování“, ale i literární kvality a myšlenkovou náplň publikovaných děl.

„Židovský původ“ jejich autorů se přešel stručnou, náznakovou zmínkou a nejčastěji mlčením, které v tiché dohodě provinilosti, neznalosti, bagatelizace a nezájmu obestíralo prakticky všechny otázky, týkající se ži-

⁶⁷ Československo a Izrael... Dokumenty, dok. č. 97, s. 247-8.

dovského obyvatelstva Československa, jeho postavení a osudů za války i na počátku 50. let.

Určitý průlom, který přesáhl hranice oblasti kultury, znamenala konference, věnovaná osobnosti a dílu Franze Kafky v roce 1963 v Liblicích, inspirovaná a organizovaná E. Goldstückerem. Československá literární obec, umělecky tvůrčí i vědecká, se na ní přihlásila ke Kafkovi jako k umělci světového významu, ke Kafkovi jako symbolu existenciálního vnímání života a světa, ke Kafkovi jako k pražskému, německy píšícímu židovskému umělci, a postulovala tím zároveň svůj nárok hlásit se svobodně k vlastním literárním kořenům, vlastnímu pojetí života a postavení individua v něm, i k neideologickým kritériím hodnocení tvorby starší i současné.

Neakceptovala Kafku *navzdory* jeho židovství, ani *pro* jeho židovský původ, ale jako celistvou osobnost, jejíž kreativitu, vlastnosti, prostředí a osud chtěla především studovat, sine ira sed cum studio.

Liblická konference upozornila na evropský kontext i domácí specifika pražské německé židovské literární školy, na její vztah k paralelně existujícím proudům české i světové literatury a konstatovala i dluh, který vůči ní a jejím tvůrcům měla nejen česká literární věda, ale kultura a společnost jako taková.

Dalším krokem na této cestě byla návštěva amerického židovského básníka Allena Ginsberga v Praze v květnu r. 1965, uskutečněná na pozvání studentů filozofické fakulty UK a spisovatele Jana Zábrany. Třebaže tato návštěva byla na nátlak orgánů Státní bezpečnosti předčasně ukončena Ginsbergovým vyhoštěním z ČSSR, znamenala další posun jak ve zdejších pojetí svobody umělecké tvorby, tak v přijímání jejích zahraničních, dokonce „západních“ plodů a výsledků.

Přitom je symptomatickým rysem doby a tehdejší společenské atmosféry, že zejména mladou generací byl A. Ginsberg vítán jako americký, avantgardní, přitažlivě excentrický básník, významná postava hnutí nastupující „beat generation“ a počínajícího hnutí hippies, jako osobnost více opředená legendami než skutečně známá a pochopená, a především snad jako první živý reprezentant kultury dosud zakazované a jen s obtížemi a rizikem dostupné.

Generace středo- a vysokoškolských studentů druhé poloviny 60. let horlivě ochutnávala v Kafkovi a Ginsbergovi „zakázané ovoce“ a až demonstrativním nadšením pro oba umělce vyjadřovala i svůj odpor k vnucovaným uměleckým normám, čítankovým hrdinům a vědomě či podvědomě vůči režimu jako takovému.

Přitom na dotaz, položený 20 tehdejšími středoškolákům a středoškoláčkám, zda v polovině 60. let věděli, že F. Kafka a A. Ginsberg jsou zároveň autory židovskými, odpovědělo z těchto 20 respondentů v případě F. Kafky 8 záporně, 10 kladně a 2 vyjádřili nejistotu, v případě A. Ginsberga odpověděli z týchž 20 respondentů kladně 3, záporně 13 a nejistotu vyjádřili 4. Z těch, kteří alespoň v jednom případě dali kladnou odpověď, se všichni vyjádřili jednoznačně záporně na otázku, zda Kafkovo či Ginsbergovo židovství jakkoli ovlivnilo jejich vnímání a hodnocení děl obou autorů a vztah k nim.

Třebaže uvedená čísla nemají statistickou hodnotu, dovolují vyslovit alespoň jako hypotézu, že u uvedené věkové a vzděláním vymezené skupiny se neprojevoval antisemitismus ani jako individuální předsudek, ani jako důsledek vštěpované antisionistické doktríny, že „židovská otázka“ nestála v centru a snad ani na okraji jejich zájmů a konečně, že vědomosti o domácí i světové židovské (literární) kultuře byly vzhledem k jejich tehdy dosaženému stupni vzdělání neucelené a vágní.⁶⁸

Až do r. 1967 pokračoval trend, navozený oběma zmíněnými akcemi v oblasti kultury a spočívající v postupném uvolňování publikačních možností pro starší i soudobou tvorbu židovských autorů (českou i překladovou a odkrývající již i téma holocaustu, postavení židů ve slovenském státě a v protektorátu etc.) a zároveň – ze strany oficiálních struktur – charakteristický rozpačitým obcházením vztahu k židovskému obyvatelstvu republiky, židovské starší i novější historii a současnosti.

V r. 1967 došlo ke střetnutí dvou protikladných tendencí: po šestidenní válce na Středním východě přerušilo Československo (podle instrukcí a de facto na diktát Moskvy) diplomatické styky se Státem Izrael a otevřelo stránky hlavně stranického tisku dalšímu náporu antisionistické propagandy.

Zároveň však se zejména kulturní veřejnost a tvůrčí inteligence rostoucí měrou odvažovala dát výraz jak svým sympatiím vůči Státu Izrael

68 Otázka, zda dotázaný v polovině 60. let věděl, že F. Kafka a A. Ginsberg jsou židovskými spisovateli (básníky) byla ve dnech 8.3.–22.3.1993 položena 10 ženám a 10 mužům, narozeným v letech 1947–1952, kteří byli v letech 1963–1967 studenty středních škol. Respondenti, kteří alespoň v jednom případě dali kladnou odpověď, pak odpovídali na otázku, zda tato skutečnost jakkoli (kladně nebo záporně, měrou a intenzitou zájmu o dotyčného autora) ovlivnila jejich vztah k uvedenému autorovi. Respondenti potvrdili podpisem svůj souhlas, aby jejich odpovědi byly použity v této studii. Odpovědi byly písemně zachyceny a zpraveny do tabulky, uložené u autorky studie.

ve válečném konfliktu na Středním východě, tak přesvědčení o antisemitickém rázu politických procesů 50. let, o dluhu československé společnosti vůči židovským obyvatelům republiky, který v poválečné době nejenže nebyl splácen, ale narůstal – ve smyslu morálním, sociálním, hmotným i noetickým, i o své morální zodpovědnosti vůči historické pravdě ve vztahu k židovskému obyvatelstvu.

Interludium relativní svobody a demokratizace osmašedesátého roku, které přetrvalo až do dubnového pléna ÚV KSČ v r. 1969, se stalo dějištěm osobně statečných a eticky cenných projevů a činů E. Golstückerera, V. Šťovíčkové, J. Wericha, A. Lustiga a řady dalších významných, známých i „bezejmenných“ osobností, pro něž odsouzení antisemitismu jakéhokoli typu, provenience a pseudonymu bylo samozřejmým výrazem jejich citění a smýšlení.

II 1969–1989

Nová vlna antisemitismu v prvních letech tzv. normalizace

V r. 1968 při zahájení výstavy Milenium Iudaicum Bohemicum ve Státním židovském muzeu v Praze označil Jan Werich antisemitismus za jednu z největších příčin neštěstí lidstva a za avantgardu fašismu, jehož cílem je násilí a útlak.⁶⁹

Vpád vojsk Varšavské smlouvy do Československa 21. srpna 1968 byl jednoznačně aktem agrese a násilí a vedl k dalším dvaceti letům útlaku – bylo tedy svým způsobem jen logické, že v nich vzrostl i antisemitismus, třebaže opět maskovaný označením „antisionismus“.

V prvních měsících po srpnu 1968 a prakticky až do dubnového pléna ÚV KSČ v r. 1969 bylo ještě možné o otázkách antisionismu diskutovat a polemizovat i na stránkách tisku. Židovská obec si udržela relativně zvýšenou míru svobody, jíž dosáhla v osmašedesátém roce a proti hrubě antisemitickým, často anonymním výpadům, adresovaným jako „dopisy čtenářů“ v denním tisku např. E. Goldstückerovi, O. Šikovi nebo F. Krieglovi dostaly prostor i hlasy, které takové výpady nazvaly pravým jménem a odsoudily je.

Do dubnového pléna byly otevřeny i cesty nové vlně židovské emigrace z Československa, jejíž příčiny a průběh otevřeně charakterizoval ve *Věstníku ŽNO* předseda bratislavské židovské obce Benjamin Eichler.⁷⁰ Československo opouštěli nejen židé, kteří dali před srpnem 1968 a v průběhu srpnových událostí otevřeně najevo své postoje a angažovali se v procesu pražského jara, ale celé židovské rodiny, které vycítily nový nápor ohrožení. Převažovali mezi nimi příslušníci uměleckých profesí, kvalifikovaní a specializovaní pracovníci vědeckých oborů, kteří se právem cítili dvojnásobně ohrožení – jako židé i jako intelektuálové. Označení za „židovského intelektuála“⁷¹ se stalo charakteristikou zvláště nebezpečného

69 Jan Werich o antisemitismu. *Reportér*, č. 15, 28.8.1990. Text projevu předneseného Janem Werichem při zahájení výstavy Milenium Iudaicum Bohemicum ve Státním židovském muzeu v Praze 1968.

70 B. Eichler: Jubileum oslobodenia, *Vestník ŽNO* 1970, č. 4, s. 2.

71 F. J. Kolár: *Sionismus a antisemitismus*, Svoboda, Praha 1970, s. 18-19. F. J. Kolár začal své výpady proti sionismu publikovat už v r. 1967 (*Rudé právo*, 18.7.

nepřítele nastupujícího normalizačního režimu, který s pojmy a jejich obsahy nakládal stejně neerudovaně, svévolně a „orwellovsky“ jako funkcionáři Gottwaldovy éry. „Židovský intelektuál“ se stal synonymem označení za sionistu, sionista za „agenta imperialismu“. Prototypem „židovského intelektuála“ byly právě osobnosti jako E. Goldstücker, O. Šik, F. Kriegel aj., kteří se nejen podíleli na událostech pražského jara, ale inspirovali je a spoluvytvářeli koncepci programu „socialismu s lidskou tvářič“ a v očích veřejnosti patřili k jeho symbolům. Logickým postupem, osvědčeným již na počátku 50. let, bylo pak zkonstruováno tvrzení, že „kontrarevoluce“ byla dílem spiknutí sionistických sil a zpravodajských centrál imperialistických mocností a toto tvrzení zpětně podepřeno poukazem na židovský původ protagonistů pražského jara.⁷²

Ještě na počátku r. 1969 se – byť už jen v tisku odborném – objevily pokusy o neemocionální a netendenční pohled na válečný konflikt na Středním východě (se snahou „nepřístupovat ani na židovský/sionistický ani na arabský šovinismus a tuto vlastní internacionalistickou koncepci otevřeně hájit bez ohledu na dočasné velmocenské a politické zřetele“).⁷³

Je ale otázkou, do jaké míry se za snahami o „objektivní“ pohled jak na arabsko-izraelský konflikt, tak obecně na otázky antisemitismu a antisemitismu skrývalo úsilí zbrzdit a utlumit alespoň nejradikálnější antisemitické výpady, jak se uplatnila opatrná tendence, řídicí se příslovím o nasyceném vlku a celé koze, a konečně, zda se za deklarativně rozumným a nezaujatým pohledem na tuto problematiku neskrývala jen tendence a demagogie promyšlenější a použitelnější k ovlivnění vzdělaného čtenáře, než jakou operovaly propagandistické články denního tisku.

Podle H. Steinera *ideologie antisemitismu* „neměla a nemůže mít místo ani za éry nejhlubšího kultu. Z ideologického hlediska naprosto není nepodstatné, když se hovoří o sionistech nebo kosmopolitech, nikoli o židech, když jako ‘nepřítel’ mají být postiženi lidé židovského původu. Ne-

a 19.7.1967), kdy se ještě mohly stát předmětem polemiky. V r. 1970 představovaly již oficiální stanovisko, s nímž veřejně polemizovat bylo zcela nemožné.

72 Detailní popis událostí z let 1967–1970 vzhledem k následkům jak pro protagonisty Pražského jara, tak pro židovské obyvatelstvo republiky viz: W. Oschlies: Misstrauen gegen „Genossen Jüdischer Herkunft“. Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei. In: *Berichte des Bundesinstitut für ostwissenschaftliche und internationale Studien*, Köln 1971, č. 21.

73 H. Steiner: Ideologie a psychologie antisemitismu a deformace marxismu. *Filosofický časopis*, 1969, č. 2, s. 187-190.

ní to ani nepodstatné pro praxi: boj proti sionismu nebo kosmopolitismu neposkytuje právní nebo morální základnu pro to, aby byl někdo oficiálně pronásledován za židovství. Vedle desítek občanů židovského původu, kteří u nás byli v padesátých letech mj. za ‘sionistickou činností’ odsouzeni, žalářováni, mučeni nebo dokonce popraveni, byli desítky tisíc, kteří žili dál normálním občanským životem a mnozí z nich byli členy a funkcionáři KSČ. K tehdejší ‘normálnosti’ ovšem patřilo, že byli většinou považováni za ‘kádrově závadné’, tj. za *potenciální* (zvýrazněno H.S.) sionisty a kosmopolity, a proto z bezpečnostních důvodů předem vyloučení z určitých funkcí. Bezpečnostní politika místo politiky kádrové byla tehdy ovšem tak všeobecným jevem, že není možno ji považovat za specifický projev antisemitismu. Postihovala také španělské interbrigadisty, odbojáře, bývalé příslušníky západních armád atd.“⁷⁴

Ve Steinerově argumentaci (jakkoli čtené s vědomím, že byla nutně poplatná době) postrádáme přinejmenším doklad, že by se „lidé židovského původu“ cítili lépe, když bez ohledu na své počínání byli *postiženi* (materiálně, existenčně, vězením) jako sionisté než „jako židé“, stejně jako doklad pro to, zda takto postižení cítili jako ulehčení, když byli pro své židovství pronásledováni „neoficiálně“. Další otázkou je, jaký význam měla „právní“ základna ve zřízení, které nebylo právním státem, a základna „morální“ v systému, který hlásal a prováděl třídní boj. Zpochybnitelné je i tvrzení o desítkách tisíc židovských obyvatel, kteří žili „normálním občanským životem“, pouze s apriorním vyloučením z určitých funkcí *pro své židovství*. Konstatování „normálního občanského života“ v totalitním zřízení je *contradictio in adiecto*. Židé byli *de facto* nuceni snášet abnormalitu dvojí – jednou jako obyvatelé státu, v němž kritéria normality nemohla být aplikována ani na jeho vládnoucí složky ani na ovládané, a podruhé *právě* jako židé.

Souhlasit lze se Steinerovým tvrzením, že bezpečnostní politiku (stalinistického režimu) není možno považovat za *specifický* projev antisemitismu. Antisemitismus také skutečně nebyl *specifickým* rysem komunistického režimu, ale byl jeho rysem *integrálním*, nevyhnutelným, tak jako jím byl a je v každé ideologii postavené na nenávisti a praktikované totalitní moci.

O rok později už nebylo z hlediska nových představitelů normalizačního režimu ani aktuální, ani potřebné uvažovat o nuancích užívaných ter-

74 *Tamtéž*, s. 188.

mínů, hledat skutečná, omluvná či zamlžující vysvětlení pro počínání garnitury 50. let, tím méně pro trend garnitury současně.

Od r. 1967 sice v *Rudém právu* publikoval antisionistické a téměř otevřeně antisemitické stati publicista a pozdější vedoucí jeho kulturní rubriky F. J. Kolár, ale v r. 1970 již jejich souhrn s malými úpravami vydal v samostatné publikaci *Sionismus a antisemitismus*, která získala punc oficiální doktríny ve sledovaných otázkách. F. J. Kolár si s nimi poradil svérázným a rezolutním způsobem: antisemitismus v ČSSR podle něj kromě nepatrných reziduí prakticky neexistuje a „takzvanou židovskou otázku... pouze židovští intelektuálové... vyhrabali ze smetiště dějin, uměle ji nafoukli a udělali z ní politikum. Tak se pokusil Goldstücker a další židovští intelektuálové získat nedotknutelnost. Kdo je kritizoval, byl hned antisemita... dubnové plénum r. 1969 a nové vedení KSČ udělalo tečku i za touto smutnou kapitolou našich novodobých dějin, kdy nevelká, avšak schopná a dobře připravená skupina intelektuálů se pokusila vedle jiných zaprášených, muzeálních relikvií naší minulosti vyhrabat i tzv. židovskou otázku. Taková otázka u nás prostě není, jako neexistuje ani v Sovětském svazu, ani v jiné socialistické zemi. A nedovolíme sionistům ani imperialistické propagandě, aby takovou otázku v naší zemi křísili.“⁷⁵

F. J. Kolár se sám nicméně k minulosti „tzv. židovské otázky“ vrátil a sledoval její vývoj od r. 1945, kdy se „zcela nepatrná část židovských občanů vrátila domů z emigrace a z koncentráků. Majetní lidé mezi nimi usilovali o restituci majetku a dostali se tak zákonitě do třídního konfliktu s dělníky závodů, které jim před válkou náležely. Tito lidé pak společně s dalšími... odešli do emigrace. Zůstali jen lidé pokrokoví... Tehdy se zdálo, že tzv. židovská otázka se dostala do posledního stadia řešení, že prakticky u nás už židů v náboženském nebo nacionálním smyslu není, že prakticky všichni asimilovali.“⁷⁶

Autor tedy za řešení „tzv. židovské otázky“ považuje stav, kdy „prakticky židů není“ – ať již tohoto „nebytí“ bylo dosaženo jakýmkoli způsobem. Vzhledem k početnímu poměru mezi židy asimilovanými, emigrovanými a zavražděnými za holocaustu se jeho vývody v podstatě blíží jistému uspokojení nad výsledky Hitlerových snah o Endlösung.

F. J. Kolár si vlastně stěžuje jen na to, že „procesy 50. let vyvolaly svou antisemitickou příchutí nový otřes a resentimenty nacionálních a ná-

75 F. J. Kolár, *cit. dílo*, s. 19.

76 *Tamtéž*, s. 18-19.

boženských pocitů u židů“, že v letech šedesátých začíná „u nás epidemie židovské literatury s tematikou koncentračních táborů“ a „začíná éra židovských trpitelů... to známé židovské přehánění a bolestinství po staletí utiskované menšiny“. Podle Kolára „vliv sionistických myšlenek na českou a slovenskou literaturu a publicistiku sílil a stal se zcela neúměrný počtu těch několika málo židovských intelektuálů, kteří tu po válce zbyli. Nenormální poměry po odhalení kultu osobnosti a deformací marxismu-leninismu umožnily těmto lidem, aby také obsadili nepřiměřené množství pozic v našem kulturním životě“.⁷⁷

F. J. Kolár zde dává svému hostilnímu vztahu k židům průchod již zcela otevřeně a jak užívaným slovníkem („epidemie židovské literatury“), tak závěrem citované pasáže, který je v podstatě voláním po numeru clausu i pro zbylé židy v kulturním a společenském životě, vyjadřuje postoje, které lze bez nadsázky označit za fašistické.

Z dalšího Kolárova textu je zřejmé, že se jeho autor sám zarazil či zalekl nad tím, jak drastickým závěrům dal průchod a pokusil se je vysvětlit alibistickým omezením, podle něhož měl na mysli „samozřejmě nositele sionistických myšlenek... nikoli komunisty židovského původu, o jejichž židovství se zpravidla nic neví a nikoho to u nás také nezajímá“.⁷⁸

Z pokusu o zmírňující výklad však plyne, že jediné „židovství“, které je podle Kolára přijatelné, je židovství popřené, negované samými židy, nebo alespoň ukrývané tak, „že se o něm nic neví“. Kolár se ve své publikaci opakovaně brání nařčení z antisemitismu: není antisemitou – pouze nesnáší, aby židé byli židy a dokonce se k svému židovství hlásili. Nesouli jen stigma „židovského původu“, je vrcholem jeho tolerance nezajím, pokud ovšem „tito lidé“ nebudou vystupovat např. svou tvorbou na veřejnosti „v nadměrném počtu“.

F. J. Kolár se mýlil nebo vědomě sáhl ke lži i tam, kde tvrdil, že židovství, byť decentně ukryté a „očištěné“ stranickou příslušností nikoho nezajímá: Zajímalo přinejmenším orgány Státní bezpečnosti, která pokračovala ve vytváření, zpracovávání a doplňování různých evidenčních kartoték židů a „Seznamů bývalých členů a funkcionářů sionistických organizací a frakcí, žijících na území ČSSR“. U prověřovaných a sledovaných členů těchto organizací (třeba z předválečných let) bylo považováno za

77 *Tamtéž*, s. 17.

78 *Tamtéž*. Viz i *Rudé právo*, 10.4.1970, s. 7. (F. J. Kolár, *Sionismus a antisemitismus*.)

nezanedbatelné, že mezi nimi „počet držitelů cestovních pasů vzrůstal v letech 1966–1970 a část uváděných osob vyjížděla v této době i na pasy služební – převážně do kapitalistických zemí“.⁷⁹

V r. 1973 byl na základě požadavku 3. odboru II. správy FMV zhotoven záznam o vyhodnocení a soustředění poznatků k organizaci Hagana (která byla označena za sionistickou organizaci).⁸⁰ Shromažďovány byly poznatky a konkrétní údaje o jejích jednotlivých členech. Následujícího roku byl statisticko-evidenčním odborem FMV podán návrh na vyhodnocení archivního fondu ministerstva vnitra, v němž byly soustředěny písemnosti, týkající se židovských spolků a sionistických organizací. Návrh se opíral o zjištění, že pouze část písemností fondu byla dosud vyhodnocena po „osobní i věcné stránce“. Vyhodnocení mělo „osobně podchytit všechny funkcionáře sionistických a židovských organizací, československých i cizích příslušníků, i když budou mít nedostatečné znaky, funkcionáře uvedené v seznamech a originálech dokumentů, osoby, u nichž bude zjištěna aktivní činnost v sionistických organizacích a jiná závažná činnost“. Osobně a věcně měly být evidovány všechny poznatky, mající vztah k izraelským konzulárním úřadům, misím atd. Zpracování písemností bylo zaměřeno i na organizační strukturu sionistických organizací, „tiskový, fotografický a jiný dokumentační materiál, podchycující jejich činnost“.

Zpráva statisticko-evidenčního odboru FMV z dubna 1974 pak obsahovala údaje o tom, jak byly instrukce obsažené v návrhu provedeny, a konstatovala, že byl získán dostatečný přehled o „obsahu a využitelnosti materiálů z hlediska židovské a sionistické problematiky“.⁸¹ Ministerstvo vnitra pak disponovalo dalšími, kdykoli použitelnými soupisy a kartotékami židovského obyvatelstva Československa, i těch jednotlivců, jejichž jediná „činnost“ spočívala v tom, že byli v letech 1945–1950 členy Ži-

79 A MV, f. 425, kr. 437, sl. 2, s. 1-1a. Seznam byl doplněn a nově zpracován v listopadu 1976. Poznátka k jednotlivým osobám, shrnuté do stručných relací, byly pro uvedený Seznam čerpány z archivních fondů (neuvedených) statisticko-evidenčního odboru FMV ČSSR. U evidovaných osob byl uváděn životopis, zaměstnání, jména rodičů, manželů, dětí, činnost v sionistických organizacích, datum vydání a číslo cestovního pasu.

80 Hagana (obrana) – původně nejvýznamnější a nejpočetnější vojenská židovská organizace působící od dvacátých let v Palestině, reorganizovaná po druhé světové válce na izraelskou pravidelnou regulérní armádu.

81 A MV, f. 425, inventář fondu (obsahující průvodní dopisy při manipulaci s fondem, návrhy a zprávy k doplňování a zpracovávání materiálů, uložených ve fondu, jak je prováděly jednotlivé složky a pověření pracovníci tehdejšího FMV ČSSR).

dovské náboženské obce v Praze nebo v Bratislavě a v uvedené době požádali o vystěhovalecký pas prostřednictvím AJDC, obdrželi prostřednictvím AJDC nebo Pomocné pokladnice v Bratislavě finanční půjčky, nebo byli v letech 1948–1949 členy tehdy oficiálně uznávané a státem podporované Hagany.⁸²

V letech vrcholících stranických čistek a prověrek, jimž byli podrobováni i nestraníci, nemuselo uvedení jména v některém ze zmíněných seznamů nebo kartoték představovat ohrožení pouze teoretické.

Ve sledované době, v první polovině 70. let, vedla doktrína i praxe normalizačního režimu k určitým paradoxům: Na jedné straně židovská otázka „neexistovala“, i z dosavadního nepatrného počtu židovského obyvatelstva republiky ještě ubylo poslední emigrační vlnou po r. 1968, a přesto stálo bezpečnostním orgánům za to udržovat a doplňovat seznamy bývalého členstva organizací, které byly z Československa vyhoštěny a v něm zakázány před čtvrtstoletím. Současně byl zdůrazňován „nepatrný počet“ židovských intelektuálů i jejich dominantní vliv na polednový vývoj – F. J. Kolár se s despektem vyjadřoval o karkovském slaboštví a židovském bolestinství a trpělivosti – a zároveň se předpokládalo zapojení nositelů těchto vlastností do „sionistických centrál“, které konspirativním způsobem z pozadí „řídily kontrarevoluci“. V ústavě a zákonech ČSSR neexistoval jediný paragraf, který by židovské obyvatelstvo vyjímал z deklarované rovnosti všech občanů před zákonem, a oficiální propaganda přiznávala tomuto obyvatelstvu jediné právo: potlačit „národnostní a náboženské resentimenty“ a asimilovat takovým způsobem, který byl rezignací na vlastní identitu a přesto neodstraňoval stigma „původu“, jenž se kdykoli mohl stát důvodem nebo záminkou k podezírání, sledování a postihům.

Označování „židovských intelektuálů“ za iniciátory a dominantní činitele „kontrarevoluce“ mělo – jak upozorňuje i T. Kulka – dvojí, stejně nebezpečný propagandistický dopad. Na jedné straně se našel „viník“ kontrarevoluce a veřejně proskřibovaný nepřítel, na straně druhé „viník“ sovětské okupace, s nímž, jak představitelé normalizačního režimu dobře vyciňovali, se řadové obyvatelstvo republiky mohlo smířit tím méně, čím více bylo nuceno opakovat fráze o bratrské pomoci. Jednoduchou účelovou demagogií bylo možno ukázat prstem na původce situace, v níž se ocitla československá společnost jako celek a zároveň zdůraznit „cizost“ těchto

82 Tamtéž. Průvodní dopis a zpráva z 28.4.1974.

původců na domácí půdě a jejich vazby s tradičním nepřítelem, „západním imperialismem“.⁸³

Těmito původci nebyli paušálně označováni židé, ale „sionisté“, respektive „židovství intelektuálové“. Tím byl zároveň saturován ideologický zřetel, podle něhož byl sionista synonymem třídního nepřítele, atribut „židovský“ našel odezvu v předsudcích společenského okraje a spodiny, jejímuž cítění a komplexům vycházelo vstříc i antiintelektuální zahrocení propagandistického sloganu.

Souhrnně je možno konstatovat, že normalizační antisemitismus 1. poloviny 70. let stavěl na třech maximech: V Československu neexistuje židovská otázka. V Československu neexistuje antisemitismus. Za všechno mohou židé.⁸⁴

Projevy antisemitismu ve vztahu k Chartě 77 a odpůrcům normalizačního režimu

Tak jako atributy „židovský“ a „sionistický“ měly přitížit části protagonistů pražského jara a kompromitovat je u primitivnějších složek veřejnosti, byly tyto přídomky se stejným záměrem užívány v prvních reakcích československého oficiálního, hlavně stranického tisku na vznik Charty 77.

Rudé právo a bratislavská *Pravda* už 12. ledna 1977 tvrdily, že Charta 77 vznikla „na popud antikomunistických a sionistických centrál“.⁸⁵ Třebaže mezi prvními signatáři Charty byl jen nepatrný počet židů, z nichž žádný přitom nebyl ve spojení s ŽNO nebo jakýmkoliv sionistickým hnutím, oficiální sdělovací prostředky rozvinuly kampaň, jež se soustřeďovala právě k osobám, jež s židovstvím nebo sionismem bylo možno spojovat. Terčem prvních útoků se stal F. Kriegel, jemuž *Rudé právo* přiřklo hlavní podíl na vzniku „takzvané charty“ a současně jej označilo za „sionistu, kosmopolitu, cizince bez vlasti a mezinárodního dobrodruha“.⁸⁶

83 T. Kulka: „New Forms“ of Anti-Semitism in Czechoslovakia. In: *Dispersion and Unity*, No. 19/20, Jerusalem 1973.

84 Oschlies, *cit. dílo*, s. 37-41.

85 *Rudé právo*, Praha, 12.1.1977.

86 *Rudé právo*, Praha, 19.2.1977. Viz též T. Szafar, L. Hirsowicz: Anti-Jewish Themes in East European Propaganda, Research Report. In: *Eastern Europe*, Institute of Jewish Affairs (London), October 1977, 77/1, s. 9-12.

Kampaň vedená proti Chartě 77 se už rutinním způsobem zaměřovala na poukazování na její sionistické zdroje, na hledání a „nalézání“ kontaktů mezi jejími signatáři a „trockistickými centry“ (s více či méně zřetelnými narážkami na to, že Trockij byl žid).

Do půl roku od vzniku Charty 77 – a nepochybně v souvislosti nejen časové – byly ve stranickém tisku publikovány dvě rozsáhlé stati, věnované problematice sionismu. V článku *Sionismus – nástroj kontrarevoluce* se K. Dobeš zabýval právě spojením mezi sionistickým hnutím a L. D. Trockým a označil sionisty za nejlépe organizované antikomunistické síly. Antisemitismus označil za jev „pro židy užitečný“ a užívaný sionisty jako zbraň proti komunistům tím, že jsou z antisemitismu obviňováni.⁸⁷

K obdobným závěrům, poučeným jak sovětskými prameny, tak nepochybně *Protokoly sionských mudrců*, dospěl na stránkách *Tribuny* J. Bohatka, který „imaginatorní antisemitismus“ označil za účinnou zbraň sionistů.⁸⁸

Antisionistická propaganda normalizačního režimu se opírala o ideologické argumenty a těžila z existujících protizidovských předsudků, ale nedosáhla toho, aby československá společnost jako celek přijala jak nabízený a vštěpovaný antisionismus, tak za ním skrytý antisemitismus za své obecné přesvědčení a pocit. Přelom 70. a 80. let se ve stále větší míře vyznačoval formálním přijímáním nabízených hesel, sloganů, frází a pouček a zároveň rostoucí neúvěrou a imunitou vůči jakékoli propagandě, ideologii a informaci, přicházející z oficiálních zdrojů, a u „mlčící většiny“ nezájmem o předkládané i a priori negované otázky a nabízené odpovědi.

Mocenské orgány nemohly dosáhnout toho, aby židovská otázka v Československu neexistovala, ale dokázaly zabránit, aby se slyšitelně a jasně ozvala.

Bude vyžadovat ještě delší čas systematického průzkumu, než bude moci být přesně charakterizováno, jakou pozornost jí věnovaly prameny tehdy v Československu neoficiální a ilegální – exilový tisk, samizdatové vycházející periodika a vysílání rozhlasových stanic Svobodná Evropa a Hlas Ameriky. Prozatím bylo možno shromáždit jen neucelený materiál spíše ilustrující než dokazující, jakými cestami a způsoby byla židovská otázka odklizená z dosahu a zájmu československé veřejnosti, jak se s ní vyrovnávala exilová a postupně vznikající domácí opozice a jaké postoje tato zaujímal k projevům oficiálního antisionismu.

87 K. Dobeš: *Sionismus, nástroj kontrarevoluce*. In: *Život strany* 1970, č. 6.

88 *Tribuna*, 22.7.1977. Viz též T. Szafar, L. Hirsowicz, *cit. dílo*, s. 11.

V r. 1978 časopis *Svědectví* komentoval – s pětiletým odstupem – poudek ředitele tehdejšího Československo-sovětského institutu V. Krále na rukopis knižně zpracované poezie a prózy terezínského časopisu *Vedem Je mojí vlastí hrabba ghatt?* (Ed. Marie Rút Křížková.). V. Král rukopis k publikaci nedoporučil s odůvodněním, že „od r. 1967 zneužívá izraelská propaganda pronásledování židů za druhé světové války k jakémusi ‘morálnímu ospravedlnění’ izraelské agrese proti arabským státům.. [a] vydávání literatury s tematikou pronásledování židů je proto nutno posuzovat z tohoto zorného úhlu.“⁸⁹

Antonín Brousek a Josef Škvorecký pak v publikaci *Na brigádě*, analyzující a hodnotící československou poúnorovou literární tvorbu, charakterizovali antisemitickou tendenčnost, prolínající románem Vabank Alexeje Pludka. Román, v němž „nedá velkou práci určit totožnost většiny postav“ označili za projev osobní pomsty druhořadého autora, „kterému nastaly zlaté časy s příjezdem tanků“. Alexej Pludek nechal svého kladného hrdinu postupně odhalovat jednotlivé články řetězu konspirace, jejímž cílem byla kontrarevoluce a iniciátory a skrytými dirigenty židé, jimž nakonec – opět v duchu *Protokolů sionských mudrců* – přiřkl podstatný podíl na veškerém neštěstí lidstva a zpochybnil, že i oni by byli kdykoli v průběhu historie strádali a trpěli.

Román, jak upozornil J. Škvorecký, byl oceněn v soutěži vypsané Českým literárním fondem a Svazem českých spisovatelů u příležitosti 25. výročí února 1948. Jakkoli byl podle Škvoreckého Pludkův román součástí „ne zrovna zanedbatelné oblasti české literatury, jež je námětem spíše pro psychiatra než pro literárního vědce“,⁹⁰ patřil A. Pludek k autorům, kteří byli ve sledované době nejen vydáváni, ale skutečně čtení.

Antisemitický leitmotiv neopustil A. Pludek ani v románu *Nepřítel z Atlantidy*, který byl v 80. letech konzumován relativně širokou čtenářskou obcí jako další kniha zavedeného autora řady historických, či spíše pseudohistorických románů. V *Listech* označil tentokrát Ivan Klíma tento hybridní útvar mezi science fiction a historizující fantazií za další „dodatek k *Prokokolům sionských mudrců*,⁹¹ třebaže zde Pludek židy výslovně

89 *Svědectví*, 1978, XIV, č. 55, s. 415. Knížka vyšla v r. 1978 jako samizdat.

90 A. Brousek, J. Škvorecký: *Na brigádě*, Toronto, Sixty-Eight Publishers 1979, s. 289-294. A. Pludek: *Vabank*, Praha, Československý spisovatel 1974.

91 I. Klíma: *Nepřítel z Atlantidy* aneb podnětné dodatky k *Prokokolům* ze shromáždění sionských mudrců od A. Pludka, *Listy*, „Čtení na léto“, 1983, XIII, č. 3, s. 62-65.

neoznačil. Pouze je popsal v naprostém souladu s takovým obrazem „světového židovstva“, jaký se právě *Protokoly* pokusily vytvořit. Nepřítelem rodilých Atlanťanů jsou „kupci, odlišující se od domácího obyvatelstva vzhledem i oděvem“, charakterističtí tím větší opovázlivostí, čím více upadá „bdělost a ostražitost Atlanťanů, amorální, ziskuchtiví“ a v konečném plánu usilující o získání absolutní nadvlády a moci i za cenu zničení celé země.⁹²

Pludkovy romány byly svým způsobem nebezpečnější než antisionistická propaganda šířená stranickými brožurami, články a přednáškami. Zvlášť čtenář, jehož čtenářská zkušenost byla omezena věkem nebo zájmy a zaměřením, mohl sáhnout po Pludkových publikacích při hledání ne velkého umění, nových myšlenek a informací, ale „čtíva“, neskutečného příběhu neskutečných postav, které mu nijak nepřipomínaly jeho každodenní starosti, exotického prostředí a doby, v níž neměl důvod hledat analogie a paralely se současností. Tendenčnost díla vnímal často jen mimochodem, podvědomě, ale tím spíše pak mohl vyčtený obraz aplikovat podle povrchní podobnosti na vlastní zážitek nebo vjem z reality. Krom toho u beletristického díla nefungovala tak bezpečně jako u literatury otevřeně školící a osvětové apriorní skepse a odolnost vůči předkládaným tezím.

Literární konzument se nad Pludkovými romány ocital v situaci, v níž s prostinkým příběhem v barevných a laciných kostýmech vstřebával solidní dávku xenofobie, intolerance a paranoidity.

Faktem zůstává, že režim 70. a 80. let zůstal v podstatě věrný konstrukcím a klišé, vytvořeným ve vztahu k sionismu, ke Státu Izrael i k domácímu židovskému obyvatelstvu na počátku 50. let a obohatil je pouze o pevnou a usilovně zdůrazňovanou vazbu „židovský intelektuál“. Vzhledem k primitivní argumentaci antisionistické doktríny, logickým protiřečením a tautologiím, jichž se dopouštěla – nehodnotíme-li ji už z hlediska etického – musela tato doktrína samostatně myslící jedince odrazovat a vzbuzovat buď útrpnost a odpor, nebo přinejmenším narážet na lhostejnost a nezájem. Ve skupinách, kde antisemitismus přežíval jako *počit* nepřátelství, nedůvěry a rezervovanosti vůči židům, tkvěl svými kořeny buď v antijudaistickém konceptu bigotního katolicismu, nebo v osobních či rodinnou výchovou vštěpovaných předsudcích, které samy pro sebe nehledaly žádná zdůvodnění, pouze existovaly.

92 A. Pludek: *Nepřítel z Atlantidy*, Praha, Československý spisovatel 1981.

Pokud počátkem 50. let mohlo být přijetí komunistické ideologie se všemi jejími rysy určitým „aktem víry“ (nebo substitucí víry), který se na logiku a racionalitu předkládaných dogmat ohlížel tím méně, čím silnější byl jeho emocionální náboj, byla léta 70. a 80. epochou daleko střízlivější, věcnější a utilitarističtější. Ideologické poučky a teze vyžadovaly jen mechanické reprodukování a až na výjimky (z nichž se pak formovala především opozice) nevzbuzovaly emotivní zaujetí ani u těch, kteří je šířili, ani u těch, kteří je byli nuceni opakovat. Tvrzení o záměrech a nebezpečí sionismu mohlo být na politické desetiminutovce bez zábran intelektu i svědomí prohlašováno referující, který by se s upřímným odporem a hlavně údivem ohradil, kdyby byl označen za antisemitu. A naopak tam, kde antisemitismus přetrvával v postoji „nemám rád židy, protože jsou to židi a hlavně proto, že je prostě nemám rád“, představovaly už termíny „sionismus“ i antisemitismus jen cizí slova, jejichž význam přesahoval paměťovou i intelektuální kapacitu nositele takového postoje.

U velké části populace, která měla k židům vztah zcela nevyhraněný, respektive si žádný vztah nikdy nevytvořila a neuvažovala o něm, bylo režimní pojetí sionismu pouze jedním z tvrzení, které šíří „oni“, „ti nahoře“ – a tudíž něčím, co vzbuzuje nedůvěru, kterou je však lépe nechat si pro sebe. Vztah k „sionismu“ tak u nich reflektoval daleko více vztah k režimu než ke skutečnému nebo i zkráceně interpretovanému sionistickému hnutí, ke Státu Izrael a k židům.

Očekávání, že ten, kdo vnitřně, individuálně nebo ve skupině stejně smýšlejících nesouhlasí s ideologií a politikou komunistického režimu a tím i s jeho antisionistickou doktrínou, bude už proto imunní vůči antisemitickým predsudkům, by však bylo příliš zjednodušující a v podstatě poplatné zjednodušenému, černobílému vnímání světa.

Platí-li s určitou nadsázkou, že „kdyby neexistovali židé, museli by si je antisemité vymyslet“, platí bez nadsázky, že komunismus sice antisemitické postoje udržoval a antisemitismus praktikoval, ale v podstatě těžil „z hotového“ a dokonce si jej ani v letech své nadvlády nezmonopolizoval.

Antisemitické zahrocení najdeme i v prostředí, které se samo považovalo (s většími nebo menšími výhradami) za opoziční a (bez výhrad) za kulturní. Dokladem zde může být v samizdatu vydaná práce o českých dějinách, na niž upozornil B. Černý a která pravděpodobně vzešla z okruhu katolické opozice (resp. disentu).⁹³

93 B. Černý: O jednom kuriózním samizdatu, *Lidové noviny* 10. května 1991, s. 10.

Tato práce, která glorifikuje katolicismus, absolutistickou monarchii a vrší zároveň příkré odsudky proti českému reformačnímu proudu ve středověku, proti liberalismu, svobodným zednářům i T. G. Masarykovi, se vyslovuje velmi negativně i vůči židům. Za příčinu „všech neštěstí českého národa“ je vydávána „židovsko-maďarsko-velkoněmecko-liberální klika“ a „neblahý vliv židů a zednářů“. Nová fakta, informace ani myšlenky spis evidentně nepřináší, ale záměrem autora či autorů, které se do r. 1991 nepodařilo určit, bylo spíše svou vlastní koncepci českých dějin na historii naroubovat než se historií seriózně zabývat.

Větší rozpaky vzbuzuje, když se antisemitické postoje a výroky objeví v díle osobnosti, jejíž dosavadní tvorba i životní osudy představují garanci vysoké intelektuální úrovně i pozitivních morálních vlastností. Příkladem je 4. díl *Paměti* Václava Černého, který právě antisemitickými útoky vyvolal živou a právem rozhořčenou polemickou odezvu na stránkách exilového tisku.⁹⁴ R. F. Lambert a H. Hájek prakticky shodně Černému vytýkají, že užívá označení „semitský dobrodruh“, „obtloustlý semit“ a „hebrejčák“, antisemitické postoje antisionistického typu (charakteristika Slánského, který byl „nacionálně sionistou“), osočování židů z „budování závratných kariér“ a „privilegovanosti“. Nejsilnější výhrady vyvolalo Černého tvrzení, že „... nadlouho se Židé Slánským u nás zadlužili, to ať je každému zjevno: nikoli oni jsou našimi mravními věřiteli, nýbrž my jejich, ať to nezapomenou!“ (s. 446). H. Hájek zde vyvozuje, že „V. Černý se nesnažil pochopit genezi komunistické až stalinské víry mezi židů... neviděl, že značnou částí její motivace bylo přesvědčení, že v ‘socialismu’... musí antisemitismus zákonitě vymizet“. K otázce „věřitelství“ pak uzavírá, že „jsou-li Židé (nebo židé) nadlouho dlužníky Čechů za Slánského, pak jsou Češi stejně nadlouho dlužníky židů za Gottwalda, Kopecského a společníky...“.

R. F. Lambert k Černého výroku připomíná, že pak mezi „dlužníky“ patří „ještě i katolíci (Plojhar, Petr), Slováci a Rusíni (Husák, Colotka, Šalgovič, RSDr. Biřak)“ a ironizuje jej závěrem svého výčtu dlužníků, v němž poslední položku tvoří „hospodští muzikanti, pokud pocházejí od Kladna“.

94 V. Černý: *Paměti*, IV, Toronto, Sixty Eight Publishers 1983; 2. vydání *Paměti 1945–1972*, Brno, Atlantis 1992. Viz též H. Hájek, recenze IV. dílu *Paměti* Václava Černého, *Svědectví*, 1983, 19, č. 70-71, s. 583-586; R. F. Lambert: Dlužníci Václava Černého – Zamyšlení nad čtvrtým dílem jeho paměti, *Západ*, duben 1984, s. 28-29.

Uvedené reakce na Černého výrok jsou bezpochyby opodstatněné, ale meritum věci spočívá snad přece jen jinde. V Černý se dopustil především zarážející a racionálně neodůvodnitelné generalizace (analogicky by bylo možno prohlásit, že Hitlerem se u nás zadlužili Němci, a dodáním druhé nepochybné premisy, že např. Feuchtwanger, T., H. a K. Mannové byli Němci, dojít k soudu, že Feuchtwanger a Mannové se u nás zadlužili Hitlerem!). R. Slánský nebyl pod kuratelou židů (ať chápaných ve smyslu stoupenců víry, národnostním nebo etnickém). Ideologii, kterou přijal, přijal jako svéprávná osoba a stejně tak praktikoval i politiku, kterou praktikoval. Každé jiné tvrzení než to, že za činy a postoje Slánského „dlužní“, tedy zodpovídá R. Slánský, je popřením osobní zodpovědnosti individua a presumpcí kolektivní viny. Komunistou, stalinistickým politikem a poslůžce obětí režimu, který pomáhal vytvářet (i s jeho integrálním antisemitismem), se Slánský stal bez ohledu na své židovství. Předpoklad, že židovství by mohlo být samo o sobě faktorem, který podmiňuje přijetí nebo odmítnutí určitého světového názoru a morální či amorální počínání jedince, by byl jak rozumově scestný, tak svou podstatou antisemitický.

Tak jako se židé skutečně „nezadlužili Slánským“, nezadlužil se ani československý exil tím, že z jeho prostředí snad vzešel (nebo se do jeho prostředí hlásil – nelze vyloučit, že se jednalo o provokaci, jejímž záměrem bylo exil kompromitovat) list s názvem *Árijský boj*.⁹⁵ Tato tiskovina obsahem i stylem, osobními insinuacemi, adresovanými J. Pelikánovi, O. Šikovi a P. Tigridovi, a tvrzením, že „židé jsou od nepaměti pohromou a zkázou všeho“, drží tradice listu, k níž se už svým názvem hlásí a spadá do oblasti vymezené spíše psychiatrickou terminologií.

Vztah Charty 77 a ostatních občanských iniciativ k „židovské otázce“ v 80. letech

V domácím prostředí nedocházelo v průběhu 80. let k markantnějším projevům antisemitismu zaměřeného proti jednotlivcům nebo židovskému obyvatelstvu jako celku. I antisionistická propaganda jen opakovala čím

95 *Árijský boj*. Vydává Protižidovská liga v exilu, obnoveno 1987, č. 3. 1 strana, xerokopie. List nese v záhlaví jména (neuvedeno, zda autorů nebo vydavatelů) Hugo Tuskány, Václav Müller a Vladimír Břetenář a udává kontaktní adresu Jaroslava Kusého v Mnichově, na niž mají být zaslány peníze k „zaplacení cesty pro české a slovenské židy dobytčákem do plynových komor v Osvětimi“.

dál unavenějším tónem svá dosavadní tvrzení a dogmata. Omezení života Židovské náboženské obce a její činnosti např. na poli kulturním se přitom nijak neměnila a nepovolovala. Pro židovskou literaturu, počínaje pohádkami a chasidskými příběhy, přes poezii prvních dvou desetiletí 20. století, až k fundovaným studiím biblického jazyka a překladu části filozofického díla E. Levinase, prakticky neexistovaly oficiální publikační možnosti, a proto od počátku 80. let vycházela tato literatura v samizdatové edici Alef Sefer.⁹⁶

V dubnu 1989 se ke stavu židovských kulturních památek v Československu a k zamlčování úlohy židů v československých dějinách vyjádřila samostatným dokumentem (28/89) Charta 77.⁹⁷

Tento dokument Charty 77, podepsaný jejími tehdejšími mluvčími T. Hradílkem, D. Němcovou a S. Vondrou, je – alespoň doposud – jediným obsažnějším a ucelenějším vyjádřením k otázkám židovských kulturních památek, historii i současnosti židovského obyvatelstva republiky, které se podařilo nalézt v prostředí nezávislých občanských iniciativ (resp. v jejich archivované dokumentaci nebo samizdatových tiskovinách).

Dokument nejprve stručně rekapituluje historii židovského obyvatelstva Československa od let druhé světové války a holocaustu (s upozorněním, jak nedostatečně byla a je československá veřejnost informována právě o židovských obětech nacismu a války a o židovském protiněmeckém a protinacistickém odboji). Kriticky poukazuje na současný stav Památníku obětí nacistické perzekuce (v rekonstruované Pinkasově synagoze), který byl od r. 1968 uzavřen pro veřejnost z důvodu „restaurátorských prací a stavebních úprav“. Znepřístupnění Památníku přičítá Charta 77 „mimo jiné i zjevně antisemitickým prvkům v propagandě a politice režimu“. Dále připomíná obdobné (a analogicky motivované) osudy četných dalších židovských kulturních památek (Španělská synagoga, Maislova synagoga), prakticky úplné zastavení původní bohaté ediční činnosti Státního židovského muzea, obsah a skladbu expozice v Památníku Terežín a „alar-

96 Alef – Sefer. Samizdatová edice původní i překladové židovské literatury. Od r. 1982 do r. 1989 vyšlo 15 svazků vázaných, reprodukcí technikou tištěných nečíslovaných prací (viz knihovna Libri Prohibiti, vedená J. Gruntorádem). Podrobnou informaci o edici Alef – Sefer s bibliografickými údaji o jednotlivých svazcích edice uveřejnil Roš Chodeš, *Věstník ŽNO*, r. 54, 1992, č. 3 (březen).

97 *Charta 77. 1977–1989. Od morální k politické revoluci. Dokumentace*. Usp. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg - Bratislava, Čs. středisko nezávislé literatury a Archa 1990, s. 363-370.

mující devastaci židovských nemovitých památek (včetně likvidace částí pražských i venkovských židovských hřbitovů) v posledních dvaceti letech za přímé účasti místních správních orgánů a s vynuceným souhlasem židovských obcí samých“. Poukazuje na zcela nedostatečnou pozornost, „která je židům a jejich osudu věnována ve školní výuce a veřejné osvětové činnosti... ve sdělovacích prostředcích, tisku, filmové distribuci...“. Charakterizuje způsoby likvidace židovské menšiny („nejen masově nacismem, nýbrž i následně zahrnutím přeživších Židů pod českou nebo slovenskou národnost bez zřetele na jejich národnostní nebo kulturní odlišnosti“) a doklady destrukce náboženského a kulturního života židů v současném Československu.

Dokument Charty 77 konstatuje, že veřejnost má právo žádat od příslušných institucí vysvětlení v sedmi bodech specifikovaných skutečností, které k popsání situace vedly a nadále ji udržují, a v závěru formou otázky dává k úvaze, zda „u nás neexistuje nadále skrytý, oficiální, politicky motivovaný antisemitismus, jak by tomu nasvědčovaly některé shora popsané jevy“.⁹⁸

Charta 77 se ke stavu židovských památek i současným podmínkám židovského obyvatelstva republiky vyjádřila na základě podrobného zmapování situace a analýzy jejích příčin. Hlavní pozitivní význam citovaného dokumentu nespočívá ani tak ve výčtu konkrétních jednotlivostí, které volaly po nápravě a změně, jako v tom, že k této problematice obrátil pozornost a poukázal na její existenci. Stav židovských památek a omezení, vnučená zejména kulturnímu životu židovského obyvatelstva, byly výsledkem dlouhého vývoje ticha kolem židovské otázky. Jakkoli by se snad historik neměl ptát, „co by se stalo, kdyby...“ (např. zda by *časnější* poukázání na problematiku specifikovanou v dokumentu neobrátilo k židovské populaci *nežádoucí* pozornost režimu a tím její situaci ještě nezhoršilo), nemůže se ubránit konstatování, že vnučené ticho bylo prolomeno až v dubnu 1989, pouhých osm měsíců před listopadovými událostmi.

Skutečnost, že Charta 77 se navzdory svému zaujetí otázkou lidských práv nevyjádřila k „židovské otázce“, totiž k latentnímu antisemitismu maskovanému antisionismem, již dříve a obsažněji, a že tato problematika nebyla evidentně ani na okraji pozornosti ostatních občanských iniciativ a odpůrců režimu, vysvětluje nepřímou, avšak výstižně Milan Šimečka v přednášce „Původ nejistoty“, připravené v lednu 1989 pro seminář Dia-

98 *Tamtéž*, s. 370.

log v Brémách. M. Šimečka poukazuje na jakousi rozpačitost a ostych, které v československých intelektuálních kruzích převládaly ve vztahu k samotnému fenoménu „židovství“, na tendence „nebrat prostě na vědomí specifičnost v postavení židů a přecházet mlčením a s jistou štitivostí staré i nové formy antisemitismu jakožto projev nevléčitelné choroby z-ostalců“.⁹⁹ Milan Šimečka sám tento postoj, přetrvávající v podstatě až do listopadu 1989, hodnotí s pochopením pro jeho motivy a zároveň kriticky z hlediska etického. O tom, jak pevně a hluboce byl tento postoj zakořeněn, svědčí konečně i skutečnost, že M. Šimečka připravoval uvedenou přednášku pro mezinárodní fórum, aniž by se ji současně pokusil publikovat v tehdy již četných samizdatových periodikách.

99 Milan Šimečka: Původ nejistoty. In: *Osud židů v protektorátu 1939–1945*. Praha, Trizonia, Ústav pro soudobé dějiny 1991, s. 7-16.

III 1990–1992

Projevy antisemitismu po roce 1989

Konec totalitního režimu a začátek pokusu o systémové změny v Československu v posledních měsících r. 1989 umožnily, aby po více než čtyřiceti letech přestala platit omezení a skončily zjevné či skryté represe proti židovskému obyvatelstvu republiky, aby jeho historie, starší i nedávná, mohla být zkoumána, studována a uváděna do povědomí veřejnosti, aby pravdy o ní přestaly být součástí tabuizované tematiky. Doktrína komunistického antisionismu padla a byl otevřeně konstatován její antisemitický základ.

K prvním krokům nové vlády patřilo obnovení diplomatických styků se Státem Izrael, v Československu obnovily svoji činnost mezinárodní židovské a sionistické organizace, život židovských náboženských obcí, jejich tisku, společenských a kulturních institucí se začal svobodně formovat a rozvíjet.

Antisemitismus jako konglomerát předsudků, pověr, emocí, dogmat, nálad a postojů jednotlivců a určitých skupin veřejnosti se však s komunistickým režimem ani nezrodil, ani s ním nezanikl.

Poté, co ztratil oficiální platformu státem propagovaného antisionismu, začal opírat svoji existenci právě o dosažené občanské svobody a garantovaná práva svobody projevu, tisku a šíření informací. Začal těžit z pocitů osobní, sociální, hmotné i existenciální nejistoty, které se projevovaly hlavně v těch složkách společnosti, jež dříve akceptovaly „pohodlí“ života v asistenčním státě, jenž s nimi po léta uskutečňoval oboustranně akceptovaný obchod: za rezignaci na část lidských a občanských práv nemusely nést zodpovědnost za své postoje, činy, materiální i občanskou existenci.

Tam, kde byla prvotní euforie z konce totalitního režimu vystřídána osobní nespokojeností s tempem, obsahem a průběhem prováděných změn, mohla nad tendencemi ke konstruktivnímu postoji převážit tendence hledat nikoli *příčiny* nespokojenosti, ale jejího *viníka*, vnějšího, cizího, „zakonspirovaného“ nepřítel a trvalou hrozbu.

Odstranění zbytků železné opony a současně probíhající změny mezinárodní situace, které vedly k procesu novodobého „stěhování národů“, záplava nezvykle různorodých informací a příliv cizích uprchlíků různých

etnik, národností, kulturní i hmotné úrovně a zvyklostí, kladly a kladou vysoké nároky na adaptabilitu jak domácího obyvatelstva, tak příchozích, bezdomovců a utečenců. Xenofobie – kolikrát ve skutečnosti spíše opodstatněné obavy než výraz apriorní hostility vůči cizincům – se stává za této situace do jisté míry pochopitelnou reakcí části veřejnosti, k níž přispívá i po léta zanedbávaná problematika romského obyvatelstva a jeho schopnosti a ochoty vyrovnat se se současným civilizačním trendem a normami společenského soužití.

Od zdrženlivého postoje a obav může vést cesta k vzájemnému pochopení, které je nezbytným předpokladem snášenlivosti, ale i k intolanci zabarvené rasově, národnostně, etnicky, nábožensky nebo rigidním odporem vůči všemu neznámému, cizímu, novému.

Podle průzkumů prováděných Institutem pro výzkum veřejného mínění (dále jen IVVM) k problematice národnostní a rasové nesnášenlivosti má první cesta větší naději na úspěšné pokračování, protože „pocity národnostní a rasové nesnášenlivosti se mezi veřejností ČR od r. 1990 postupně snižují“.¹⁰⁰

Podle průzkumu zaměřeného konkrétně na vztah populace k národnostem žijícím v České republice, považovalo (v 1. čtvrtletí r. 1993) svůj vztah k židům za „dobrý“ 29 % dotázaných, za „ani dobrý, ani špatný“ 35 %, za „špatný“ 5 % a 31 % respondentů odpovědělo, že „nemá vztah“. Podle hodnocení IVVM tedy značná část populace ČR nedokáže své stanovisko vůči židům definovat, „špatný“ vztah má však jen nízké procento obyvatel, nižší než vůči Slovákům, Němcům, Polákům, Vietnamcům, občanům balkánských států a Romům.

Průzkum, uskutečňovaný v půlročních intervalech od června 1991, přinesl zjištění, že „dobrý“ vztah k židům udávalo od 29 do 38 % respondentů, „špatný“ od 4 do 12 %.¹⁰¹

100 *Informace z výzkumu veřejného mínění*, 26.3.1993, č. 93-03, Praha, IVVM, s. 1-3.

101 *Tamtéž*, s. 6. Výsledky výzkumu IVVM zde reprodukuje s výhradou, že statistické zpracování „veřejného mínění“ je způsob, jak získat přesná čísla z nepřesných údajů. Proti formulaci otázky, zjišťující vztah k židům, lze namítnout, že židé jsou zde pojímáni jednoznačně a pouze jako národnost, stejně tedy jako např. národnost polská, přičemž vztah populace ČR k židům a k Polákům se utvářel za zcela odlišných podmínek, v odlišném prostředí a podle odlišných kritérií. Také lze obtížně odhadnout (a snad vůbec ne exaktně určit), do jaké míry se shodují představy respondentů (různého věku, vzdělání, profesí a pocházejících z měst i venkova různých částí republiky) o náplni pojmu dobrý/špatný vztah.

Ti z dotázaných, kteří sami označili svůj vztah k židům za „špatný“, chovají nepochybně určité antisemitické předsudky nebo zastávají různé motivované protižidovské postoje a pravděpodobně budou i nejochotnějšími příjemci antisemitických demagogií a doktrín. Naposledy udávaných 5 % se na první pohled jeví jako číslo velmi nízké, ale je třeba si zároveň uvědomit, že židovské obyvatelstvo ČR – tedy i ti židé, kteří se národnostně cítí Čechy a k židovství se hlásí jako ke svému etniku, víře, původu nebo se prostě cítí být židy – netvoří ve svém souhrnu zdaleka 5 % obyvatel republiky. J. Klánský uvádí, že dnes mají židovské obce v ČR „sotva 3000 registrovaných členů“.¹⁰² I kdybychom toto číslo zdesetinásobili a do hypotetického desetinasobku zahrnuli všechny obyvatele ČR, kteří se sami cítí židy v jakémkoli smyslu nebo jsou za ně považováni, nepřiblížíme se k vyššímu číslu než zhruba 0,3 % obyvatelstva ČR. Jestliže k tak nepatrné části populace může 5 % obyvatelstva zaujímat „špatný vztah“, stává se těchto 5 % výstražným ukazatelem skutečnosti, že antisemitismus může existovat i v zemi „téměř bez židů“, a zároveň důvodem, abychom takový antisemitismus považovali za fenomén, týkající se okraje nebo spodiny společnosti, ale rozhodně ne za fenomén okrajový nebo nedůležitý.

Na opačném pólu, tj. nejvíce imunní vůči všem formám antisemitismu však nemusí být ti, kteří svůj kladný vztah k židům sami hodnotí jako „dobrý“, ale většina respondentů, která uvedla, že vůči židům nemá vztah „ani dobrý, ani špatný“ nebo prostě „nemá vztah“, čili celkem 35 + 31, tedy 66 % dotázaných. Třebaže část z nich asi volila z nezájmu, nevědomosti nebo navykklé opatrnosti odpověď, kterou považovala za vyhýbavou, není třeba se vzdávat naděje, že k těmto dvěma skupinám patří i respondenti, kteří odmítají buď nechat se manipulovat otázkou (a otázka po vztahu na škále dobrý – špatný manipulativní svým způsobem je), nebo zaujímat generalizované vztahy vůči skupinám tak vnitřně různorodým, jako je skupina vymezená pojmem národnost.

Podloží současného antisemitismu se přitom nemusí stát pouze národnostně a etnicky či rasově motivovaná či zaměřená xenofobie. Antisemitické výpady komunistické éry, maskované antisionismem, snad ještě i dozvuky působení fanatické nacistické propagandy 40. let, nezůstaly bez následků na vědomí části společnosti. Sociální nejistota se může stát podpůrným faktorem antisemitismu u těch složek společnosti, které jsou pří-

102 J. Klánský, Antisemitismus v ČR – v zemi téměř bez židů. Předneseno na kolokviu „Za občanskou společnost, demokracii a humanismus“, Praha 30.9.1993.

stupné sociální demagogii, tradující obraz „žida lichváře, bezohledného obchodníka“ nebo novější terminologií „vykořisťovatele“. Uvolnění náboženského života pro vyznavače nejrůznějších věrouk a stoupence různých církví, náboženských společenství a sekt se snad stane v dlouhodobé perspektivě faktorem posilujícím vzájemnou toleranci, ale ve své počáteční etapě může stimulovat i intolerantní horlivost všech „jedině pravověrných“.

I v *projevech* současného antisemitismu je nutno rozlišovat mezi jevy marginálními a skutečně nebezpečnými. Vandalské počínání skupinek mládeže „s výchovnými problémy“ na židovských hřbitovech, k němuž došlo např. v Příbrami nebo Golčově Jeníkově, nemusí být ještě výrazem vědomého antisemitismu. Dostatečným motivem pro „duchovně bezprizorná“ individua, zvláště pohybující-li se ve skupině sobě podobných, k vyvrácení náhrobního kamene může být, že kámen *stojí*, navíc na nestřeženém hřbitově.

V souladu se stanoviskem J. Klánského lze „skutečnou hrozbu recidivy antisemitismu spatřovat v tom, že na nízkých pudech intolerance, závidivosti a předsudků se snaží přiživovat profesionální šířitelé nenávisti. Když je Alexej Pludek zvolen do Federálního shromáždění..., nebo když Alexander Martin Šavel a Miroslav Gabriel v Praze považují dobu za zralou pro české reedice *Protokolů sionských mudrců*, je to signál, že antisemitismus nelze ani u nás považovat za překonaný“.¹⁰³

Nejvýraznějším projevem antisemitismu v polistopadovém období se stala téměř dvouletá existence listu *Týdeník Politika* (dále jen *TP*). Zaslouží si tedy naši větší pozornost.

TP, vedený šéfredaktorem Josefem Tomášem, začal vycházet na počátku r. 1991.

První antisemitické výpady v tisku se však už objevily r. 1990 na stránkách deníku lidové strany *Mladá demokracie* (v němž J. Tomáš působil jako zástupce šéfredaktora), který byl ale po několika číslech zastaven. Protižidovské výpady se vyskytly i v člancích bulvárního listu *Špígl* a v periodiku Sládkových republikánů *Republika*. Existenci celosvětového

103 *Tamtéž*. A. Pludek byl ve volbách konaných 8.–9.6.1990 zvolen do FS ČSFR jako kandidát za Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko, za volební kraj č. 3100. Hlasovací lístek, kandidátní listina č. 20, xerokopie. Už v prosinci 1989 se autor románů *Vabank* a *Nepřítel z Atlantidy* pokoušel angažovat při obnově skautské organizace Junák. Otevřeným dopisem adresovaným A. Pludkovi na tuto skutečnost upozornil J. Klánský. Viz *Svobodné slovo*, 6.12.1989, s. 5.

sionisticko-zednářského spiknutí s účastí Mossadu a všech (!) „tajných služeb“ se zde pokoušel dokazovat M. Dolejší.

Od těchto nesoustavných, vždy jen k jednomu „problému“ zaměřených útoků se *TP* odlišil tím, že se – přibližně od svého 20. čísla – zabýval šířením antisemitismu systematicky, čerpal ze všech jeho zdrojů a fo-rem a vnášel jej do všech oblastí společenského, politického a kulturního života země.¹⁰⁴

V prvních dvaceti číslech *TP* převažovala vnitropolitická tematika, nesená kritickým až hyperkritickým tónem vůči současné vládě. Objevuje se tu již termín „komunistické a sionistické zlo“ a také výhrady vůči Čalfově návštěvě Státu Izrael, ale otevřeně antisemitických výroků se list nedopouštěl. Vyskytly se však již náznaky, neadresné charakteristiky a tendence k vyvolávání obav z jakéhosi celosvětového spiknutí skrytých sil, užívajících politických i psychologických zbraní, a první výpady proti svobodným zednářům, kteří se „zmocnili světa“.¹⁰⁵

Kritický vztah ke Státu Izrael byl častěji a výrazněji vyjádřen v následujících deseti číslech, a to spolu s obavami z politického vlivu Izraele v Československu. S těmito názory by bylo možno polemizovat, ale nevy- mykají se z rámce širokého názorového spektra, akceptovaného demokratickým systémem. Na hranici tohoto spektra stojí však již termíny „sionisticko-zednářská lobby“ a „mezinárodní sionisticko-zednářská mafie“ už proto, že existence takových společenství není podložena žádnými dů- kazy, ale konstatována jako axiom, z něhož se odvozují možné negativní důsledky v domácím i světovém měřítku.

Autoři článků psali o destruktivním vlivu „židovského kapitálu“ (J. Tomáš) a kritizovali prezidenta republiky V. Havla za to, že jeho po- radci jsou většinou židé nebo sionisté (J. Dolejší). Rostoucí důraz byl kla- den na nebezpečí, za jehož zdroj byli označeni ilumináti, svobodní zednáři a rotariáni, a na vliv skrytých sil a „záhadných kruhů, z nichž není možno vystoupit“.¹⁰⁶

104 *Týdeník Politika. Soukromý list pro politiku a ekonomiku*, 1991–1992,, r. I-II, č. 4, 7, 8, 11-97 a čtyři zvláštní čísla. *Týdeník Politika* byl podrobně analyzován v Po- sudku, zpracovaném autorkou studie pro potřeby Městského soudu v Praze. Posu- dek podal odpovědi na otázky, zda obsah *TP* má antisemitický charakter, a v přípa- dě kladné odpovědi, zda tento antisemitický charakter lze srovnávat s nacistickým učěním, idejemi a praxí. Klauzulí znaleckého slibu, zavazující k mlčenlivosti o ob- sahu a vyznění posudku do definitivního ukončení soudního řízení, nemůže autorka v této studii užívat argumentace a reprodukovat závěry posudku.

105 *Týdeník Politika*, č. 1-20.

106 *Tamtéž*, č. 21-30.

Od č. 31 do č. 40 rostl počet článků, které se (z domácího i zahra- ničněpolitického hlediska) zabývaly židovskou tematikou. Pisatel (jz) se pokoušel dokazovat, že publikování Protokolů sionských mudrců není projevem antisemitismu, a redakce vyzvala čtenáře, aby vyslovili své hodnocení účasti a podílu židů v československé státní správě. Číslo 36 bylo židovské tematice věnováno více než z poloviny. K. Musil v něm naznačoval „spojení Židovské... ligy s teroristickým podsvětím“, P. Ko- cek přisoudil židům ve starověku vypálení Říma, redakce připomínala protizidovské výroky K. H. Borovského. J. Tomáš a J. Voříšek psali o „dlou- holetém agentu CIA, Židu P. Tigridovi“.

Od č. 36 je možno zároveň v *TP* sledovat další, téměř kontinuální linii antisemitických výroků, jejichž cílem je zpochybnování holocaustu, 6 000 000 židovských obětí a viny nacistického režimu na tomto zločinu např. tvrzením, že „na organizaci vyhlazovací mašinérie se podíleli tzv. judenrati“, nebo dokonce prohlášením, že „Německá říše byla zneužita sionisty k vyvraždění přebytečných židů“.

Od č. 39 byl v *TP* na pokračování otiskován spis H. Forda *Meziná- rodní žid*, jehož argumentaci podporoval a v historickém kontextu rozvíjel seriál článků *Historické kořeny současného judaismu* (P. Kocek, P. Mu- tinský). Naplňování prognóz *Protokolů sionských mudrců* se autor neuve- dený jménem pokoušel dokazovat na „prodeji čs. státu do německých a ži- dovednářských rukou“ a na pádu Československa „do spárů světového ži- dovstva“.¹⁰⁷

Tento trend se dále stupňoval a v dalších číslech byly všechny články věnované židovské problematice jednoznačně protizidovsky zaměřeny (např. text o „německo-židovské mafii, která řídí bolševický teror“) a je- jich agresivita stoupala.

Ve statích orientovaných do vnitropolitické oblasti byly osoby ve vládních funkcích ČSFR, poslanci FS, poradci prezidenta a vybraní signa- táři Charty 77 označeni uvedením „Žid“ nebo „svobodný zednář“ u jména. Zatímco prezidentu Havlovi, „který nás zaprodává Tel Avivu“, bylo k tíži přiřítáno (nepodložené) členství v zednářské lóži, našel list slova bezvý- hradné chvály a uznání pro vůdce českých fašistů R. Gajdu a odsouzeného válečného zločince J. Tisa.

Na obranu vydavatelství AGRES, které publikovalo *Protokoly sion- ských mudrců*, vystoupil kmenový autor listu (J. Voříšek) prohlášením, že

107 *Tamtéž*, č. 31-40.

u dotyčného vydavatelství – ani u *Týdeníku Politika* – nejde o antisemitismus, ale o snahu informovat veřejnost „o intrikách sionistů židovského původu“.

S nepřesným uvedením pramene zde byl publikován text tzv. Katechismu – tj. stať, která z údajně židovského hlediska shrnovala nejtvrďší výpady proti „gojům“, rozvedené v *Protokolech sionských mudrců*.¹⁰⁸ V mnoha číslech se opětovně objevila tvrzení zpochybňující a popírající holocaust, počet jeho obětí a vinu jeho původců.¹⁰⁹

Urážlivý obsah textů byl doplněn urážkami slovními: J. Tomáš vyzýval k zamezení „neskonale, nestoudné drzosti židovských samozvanců“ a opětovně upozorňoval, že židé zastávají „příliš velký podíl ve vedení státu“, v souladu s *Protokoly* přičítal P. Kurssa židům „zkázonosné dílo ničení tradiční Evropy“ a J. Bruščík charakterizoval počínání Izraele v Palestině jako „řádění židů-sionistů, novodobý holocaust v Palestině, převyšující zločiny nacistů“. J. Tomáš pak označil „židovskou genialitu“ za „podvod, podlost, primitivismus a uplácení“ a „židozdednářskou humanitu“ prohlašoval za „trik satanistů“.

Může-li něco překonat nenávisťným tónem tyto výroky, pak jsou to pasáže, v nichž např. J. Tomáš vyzval k „paralyzování“ údajné „židovské nadvlády“ a P. Kurssa apeloval na „odpor proti jejich [tj. židů] zrůdné moci“.

Sdělení o zrušení pasáže článku OSN č. 3379 z r. 1979, označující sionismus za formu rasismu, komentoval J. Tomáš jako „špinavost“, k níž se „propůjčilo i Československo“.¹¹⁰

Ve výběru pramenů svých článků neváhal *TP* sáhnout ani k *Protižidovské čítance*, k *Příručce k židovské otázce* (obě publikované v Praze r. 1944) a v textech, orientovaných do historie, opětovně využívat *Protokoly sionských mudrců* k hledání a dokazování viny židů (židozdednářů) na všech politických a společenských otřesech od středověku do současnosti.

Z nacistického žargonu si autoři příspěvků a překladů vypůjčili termín „položid“ (míněn T. G. Masaryk) a charakteristiku židů, kteří „nemohou zakrýt svou vizáž burzovními spekulacemi“ a „jsou cítit česnekem“. V duchu Hitlerova spisu *Mein Kampf* užíli i termínu „morální virus“ (při popisu chasidských židů, představujících podle něj „destrukci křesťanství,

108 *Týdeník Politika*, č. 41-50.

109 *Tamtéž*, č. 47, 54, 55, 57, 59, 63, 65, 66 a 70.

110 *Tamtéž*, č. 51-70.

síť zrad, válek, v nichž stáli vždy na obou stranách, spojenectví k nenávisti..., a morální virus“).

O tom, že rasový princip, zdůrazňovaný nacistickou ideologií, nepovažovala redakce *TP* za zločinný, chybný, dokonce ani překonaný, svědčí redakční článek v č. 97, v němž se proti předpovědi ekonomického, morálního a politického zhroutilí staví jako účinný prostředek „čistota rasy – nutná podmínka k zabránění úpadku civilizace“.

* S tragédií holocaustu se autoři vypořádali např. tvrzením, že „židé dnes sklízí úrodu, kterou zaseli dosazením Hitlera k moci, že „Německo je znovu zneužíváno..., židé financovali Hitlera..., 6 000 000 obětí je kabalistické číslo..., Hitlerův režim byl řízen sionismem a ztráty židů v něm byly nejmenší“ nebo že „plynové komory v Osvětimi byly postaveny po válce“.

Ani historické studie si nečinily nárok na nezaujaté posuzování a seriózní zkoumání historických událostí. Svědčí o tom konfrontace dvou stať (P. Mutinský): Monarchie v judaistickém pojetí, charakterizující husitství jako útok judaismu na křesťanství a pokračování seriálu *Historické kořeny současného judaismu*, zdůrazňující nechuť husitů k židům. Bez ohledu na historickou skutečnost i na to, z které strany je momentálně veden útok, platí, že viníkem, zdrojem „nechuti“ a zároveň „útočníkem“ jsou vždy židé.¹¹¹

Bez uvedení autora a pramene byl dokonce v čísle 96 *TP* publikován „Částečný seznam židů a židovských míšenců v současné české kultuře“ a v následujícím čísle redakce uveřejnila petici s podpisovou listinou k registraci Národního hnutí, jejímž cílem je prosadit zákon „o povinnosti hlásit se ke skutečné národnosti“.

Šéfredaktor *TP* spatřoval v budoucnosti reálnou hrozbu občanské války a po upozornění veřejnosti, že „potravinové lístky jsou již vytištěny“, se tázal, „jaké katastrofy budou provázet závěrečný pokus židů o dosažení světovlády“. Tato varovná předpověď vyplynula nejspíše z autorova přesvědčení, že „co chce žid ovládnout, to nejdřív zničí“, poučeného Hitlerovým tvrzením o tom, že (židům) „zcela chybí idealismus, proto jejich intelekt není schopen tvořivosti, ale jen ničení“.¹¹²

Všechny uvedené doklady antisemitických a s nacistickým antisemitismem srovnatelných tvrzení, původních, přejatých i přeložených stano-

111 *Tamtéž*, č. 71-90.

112 *Týdeník Politika*, č. 91-97. Srv. A. Hitler, *Mein Kampf*, Zentralverlag der NSDAP, München 1936, s. 332.

visek a názorů by bylo možno pro dostačující charakteristiku *TP* zastupit citováním ze stati K. Folprechta, uveřejněné v č. 60: „Právě z této historické zkušenosti bychom měli zrovna dnes vyvodit tak účinné důsledky, aby tzv. židovská otázka, trvající již celá staletí, byla alespoň pro nás a pro Evropu konečně vyřešena.“¹¹³

I nacistický režim se dlouho zdržoval tak pregnantního vyjádření svých záměrů se židy, které až na konferenci ve Wannsee v lednu 1942 byly označeny jako „konečné řešení“ židovské otázky, čímž bylo míněno totální vyhlazení židů.¹¹⁴

Ve čtyřech zvláštních monotematických číslech publikoval *TP* spis H. Forda *Mezinárodní žid*, práce J. Tomáše *Irak – Kuvajt „neoficiálně“*, *Studii vyvolencovy krycí legendy* od Jana Příhody a od téhož autora monografii *Adolf Hitler. Poznámky k životopisné legendě*.

S výjimkou Tomášovy práce, popisující a hodnotící konflikt mezi Irákem a Kuvajtem, byl obsah zvláštních čísel zaměřen jednoznačně antisemiticky.

TP začal vycházet jako osmistránkový list, vyráběný reprodukcí technikou na nekvalitním papíře. Kvalita papíru a technika tisku se brzy zlepšily, počet stran vzrostl na 16 a náklad přesáhl deset tisíc exemplářů. Redakce *TP* volila cestu pozvolného a postupného rozvíjení své koncepce.

Jestliže její záměr, tj. šíření antisemitismu, byl v prvních dvaceti číslech latentní, ve třetí desítce čísel náznakový, od č. 36 byl již naprosto zřetelný a jednoznačný. Třebaže byla židovská problematika sledována v co nejširším tematickém záběru, sloužila všechna zdánlivě různorodá témata jedinému účelu: demonstrovat, ilustrovat a „doložit“, že viníkem všech současných i minulých společenských otřesů jsou židé – „lichváři, velkokapitalisté, spiklenci a rozvratníci, marxisté, bolševici a komunisté, netvůří materialisté lpějící zároveň na své víře, a iniciátoři války“.

Analogický vývoj prodělal od svého vzniku 21.4.1923 soukromý list J. Streichera *Stürmer*, jehož antisemitický záměr a obsah vykrytalizoval od 9. čísla, když předtím věnoval židovské problematice pozornost minimální. Tak jako *Stürmer*, zaměřil se i *TP* na soustavnou protizidovskou propagandu, která v obou případech stejně těžila z tzv. *Protokolů sionských mudrců* a byla stejně ochotná přisuzovat židům tajuplnou a sa-

113 *Týdeník Politika*, č. 60.

114 *Týdeník Politika*, č. 60. Sr. B. Lewis, Treibt sie ins Meer, *Die Geschichte des Antisemitismus*, Ullstein, Frankfurt 1987.

tanskou moc, jako je urážet nejprimitivnější demagogií o „česnekovém pačču“.¹¹⁵

Další analogie s obsahem a koncepcí *TP* se průkazně objevují srovnáním s listem Národní obce fašistické *Vlajka*, řízeným (v *TP* vysoce oceňovaným) R. Gajdou. V obou listech jsou probírány „židozdednářské plány rozdělení světa“, za cíl židů a svobodných zednářů je shodně považováno vyvolání světové války, ve *Vlajce* je pozitivně hodnocen a v *TP* přetiskován *Mezinárodní Žid* H. Forda a oba listy shodně volají po konečném řešení židovské otázky.¹¹⁶

Na Hitlerův *Mein Kampf* se sice *TP* nikde výslovně neodvolává, ale shoduje se s ním v obviňování židů z vytvoření marxistické ideologie a instalování bolševického režimu, v hodnocení Talmudu i názoru na tzv. *Protokoly sionských mudrců*, v posuzování postavení židů v peněžnictví a obchodě, jejich spojení se svobodnými zednáři i v poukazování na „židovskou drzost“.¹¹⁷

Zatímco nacisté se ke svému antisemitismu otevřeně hlásili v rámci svého rasového učení, po druhé světové válce se zastánci a propagátoři prakticky týchž postojů a tendencí označení za antisemity intenzivně bránili.

Právě v českém prostředí čtyři roky po pádu komunistického režimu je nezbytné poukázat na scestnost a nebezpečnost těch forem antisemitické argumentace, která se buď skrývá za označením „antisionismus“, nebo naopak paušálně spojuje židy s marxismem, bolševickým a komunistickým režimem. Té části veřejnosti, která je užším rozhledem nebo nedostatkem zkušenosti přístupnější různým formám demagogie, se tak staví před oči konkrétní a přitom nepravý viník ekonomické a morální devastace, udržuje ji ve strachu z jeho budoucího počínání a viník skutečný získává jasně definovaný zástupný objekt, na nějž může svá vlastní provinění svalovat.

TP může být označen buď za extrémní případ dvouletého výlevu nenávislné zloby, která spojila několik atypických jedinců, jejichž motivace může stěží posoudit historik bez spolupráce s psychologem nebo psychiatrem, nebo za cynický počín skupinky opět – doufejme – atypických je-

115 F. Hahn: *Lieber Stürmer! Lesebriefe an das NS – Kampfblatt, 1924 bis 1945*. Stuttgart, Seewald Verlag 1978.

116 *Vlajka*, 28.8.1939, s. 5, 3.9.1939, s. 1, 17.9.1939, s. 10, 29.8.1939, s. 1, 8.10.1939, s. 6 a 31.12.1939, s. 13.

117 A. Hitler, *cit. dílo*, s. 66, 298, 336, 337, 338, 389, 345, 350, 351, 355, 357, 751.

dinců, která za polistopadového boomu tisku nejrůznějšího tematického a názorového zaměření nalezla „skulinu v trhu“ a začala hbitě prodávat, co jinde u stánku zvědavý nebo senzacechtivý čtenář nenašel.

Postoje české veřejnosti a tisku k antisemitickým projevům

V žádném případě nemůže být *TP* brán jako ukazatel míry, rozsahu a stupně antisemitismu české společnosti počátku devadesátých let. O stavu, rozhledu a smýšlení v jednotlivých vrstvách a složkách této společnosti může nanejvýš vypovídat odezva na jeho existenci a obsah a reakce, které tento list za dobu svého působení vyvolal.

Už v říjnu 1991 podalo několik občanů ČR podnět k trestnímu stíhání *TP*. Počátkem prosince téhož roku pak Obvodní prokuratura pro Prahu 1 zahájila vyšetřování proti „dosud nezjištěnému pachateli“, který v tomto týdeníku „nechal vyhotovit a otisknout články vulgárně charakterizující židovskou rasu“. Vyšetřovatel kapitán Dresler tehdy konstatoval, že zveřejněním těchto článků v *TP* skutečně došlo k trestnému činu hanobení národa, rasy a přesvědčení.

V dubnu r. 1992 podala pak Federace židovských obcí v ČR další podnět k trestnímu stíhání osob, které rozšiřují publikace vydavatelství AGRES *Kniežatá zloby* a *Geneze sionismu*, český překlad *Protokolů ze zasedání sionských mudrců* a také ke stíhání *TP*, jež by se mělo týkat i autorů antisemitických příspěvků na stránkách tohoto časopisu. V podnětu FŽNO bylo uvedeno: „Právo na šíření názorů je omezeno právem ostatních občanů na ochranu proti tomu, aby jejich národ, jazyk nebo rasa byly veřejně hanobeny a aby proti nim byla veřejně podněcována nenávisť.“

Nový vyšetřovatel případu (I. Pravda) si v květnu 1992 vyžádal na některé články, studie a výtahy z knih uveřejněné v *TP* posouzení znalců z oboru filozofie (J. Zumr, H. Šlégrová, M. Bednář a dr. Bendlová). Třebaže se znalecké posudky shodovaly v závěru, že texty publikované v *TP* naplňují skutkovou podstatu za vinu kladeného trestného činu, šíří antisemitismus a rasovou nenávisť vůči židům, rozhodl se vyšetřovatel pro postup, který byl v rozporu s běžným průběhem vyšetřování. To se po složitých peripetiích (včetně přizvání dalšího znalce R. Jičína, který v *TP* sám publikoval a jehož profese nezahrnovala kvalifikaci opravňující k vydání znaleckého posudku) ocitlo v listopadu r. 1992 na mrtvém bodě. Na základě posudku R. Jičína vyšetřovatel stíhání proti J. Tomášovi zastavil s odvoláním na Listinu základních práv a svobod.

V průběhu celého vyšetřování *TP* pravidelně a bez omezení přinášel každý týden nové číslo, naplněné protižidovskými výpady.

Do konce r. 1992 byl případ předán novému vyšetřovateli, který vyšetřování obnovil a po vydání č. 97 *TP* J. Tomáš vydávání svého listu „prozatím“ zastavil.¹¹⁸

Postup institucí činných v uvedeném soudním řízení tedy příliš nepřesvědčil o cílevědomé a současně nezaujaté snaze zjistit všechna relevantní fakta a okolnosti, vztahující se k *TP* a dát průchod spravedlnosti podle profesionálních kritérií, nejlepšího vědomí a svědomí.

K obsahu a netajeným záměrům *TP* – zejména poté, co *TP* uveřejnil v č. 96 „Částečný seznam Židů a židovských míšenců v současné kultuře ČR“ – se v tisku vyjádřili přední státní a veřejní činitelé republiky. Předseda vlády označil za deprimující, že „není snadné nalézt legální cestu, jak zabránit takovým věcem“, ministr vnitra se vyjádřil v tom smyslu, že na jedné straně nechce, aby „verbální útoky byly předmětem trestního stíhání“, na druhé straně však si přeje, aby projevy rasismu, fašismu a antisemitismu nebyly promíjeny a „kdyby mohl, bez váhání a okamžitě by tento časopis zakázal“.¹¹⁹

Z politických činitelů se za redakci *TP* postavil – byl s výhradami, které se týkaly postoje *TP* vůči Saddámu Husajnovi – pouze předseda Sdružení pro republiku – Republikánské strany Československa M. Sládek, podle nějž redaktoři *TP* „jen říkají svůj názor“.¹²⁰

Počátkem listopadu 1992 písemně protestovali představitelé Rady uměleckých obcí proti „laxnímu postoji orgánů spravedlnosti“ v záležitosti *TP* a v prosinci téhož roku vyzvala Herecká asociace k podpisové akci proti „pogromistickému seznamu“ (z č. 96 *TP*). Listu byl věnován i samostatný diskusní pořad, který v Klubu Netopýr uvedla v prosinci 1992 Československá televize. Závažnost problému antisemitismu a rasismu však v tomto pořadu, jehož se zúčastnil i premiér V. Klaus, nebyla doce-

118 *Respekt*, r. IV, 1992, 30.11.–6.12.1992, č. 48, s. 9. Vzhledem k časovému vymezení této studie a skutečnosti, že soudní řízení proti J. Tomášovi nebylo do konce r. 1993 ukončeno, i k omezením, která autorce studie vyplývají z účasti (v úloze soudního znalce) v občanskoprávním soudním řízení, věnovaném případu *TP*, není na tomto místě možno dovadět informace o soudním projednávání *TP* za hranici konce r. 1992.

119 *Metropolitní Telegraf*, č. 89, 11.12.1992, s.2. (Rozhovor ministra J. Rumla s O. Veverkou).

120 Projev předsedy SPR–RSČ M. Sládka na setkání s občany Prahy 4 dne 7.1.1993.

něna v té míře, jakou tyto fenomény zasluhují. Občanská veřejnost projevila svůj postoj k názorům hlásaným *TP* (pokud je vůbec vzala na vědomí) jednoznačně, třebaže jednorázovými a izolovanými akcemi: redaktor časopisu *Reflex* J. X. Doležal demonstrativně zapálil stoh výtisků *TP* u stánku, kde byl časopis prodáván, městská rada města Mostu zabránila počátkem r. 1993 konání chystané besedy redaktorů *TP* s mosteckými občany.¹²¹

Jakkoli to nepochybně nebylo záměrem redakce *TP*, přinesla dvouletá existence listu i určitý pozitivní efekt. Obrátila k problematice antisemitismu, xenofobie, národnostní a rasové a etnické intolerance pozornost českého tisku v míře, jíž by bez jejího provokativního působení nejspíše nebylo dosaženo. Sporadicky už v r. 1991 a posléze v rostoucím počtu, rozhodněji, s erudovaným náhledem na celou problematiku, analyticky, informativně i rozhořčeně se během roku 1992 vyslovila převážná většina deníků, společenských a kulturních týdeníků a měsíčníků, vycházejících v České republice. Celkem 24 periodik se alespoň jednorázově vyjádřilo buď přímo k *TP*, nebo obecněji k otázce antisemitismu, řada z nich se historií, současnými projevy a nebezpečím antisemitismu v budoucnosti začala zabývat opakovaně, podrobněji a hlouběji.

Podstatný díl práce odvedly v této oblasti především deník *Lidové noviny* a týdeník *Respekt*. Od počátku r. 1992 soustavně sledovaly vývoj tohoto týdeníku *Lidové noviny*, jejichž redaktor M. Vybulka se zabýval obsahem *TP*, postupem justičních orgánů ve vyšetřování celé záležitosti, seznamoval s postoji významných osobností české politiky a kultury (např. spisovatele a velvyslance J. Gruši) k *TP* a antisemitismu a obecně i k prostoru i hranicím svobody slova v demokracii.

V týdeníku *Respekt* pak především J. Brabec sledoval, komentoval a tím i podněcoval k větší aktivitě postup vyšetřování *TP*. *Respekt* také obeznale a podrobně informoval o skutečném vzniku tzv. *Protokolů sionských mudrců*, shromáždil důkazy a zprostředkoval čtenářům argumenty a doklady, které jednoznačně prokázaly, že tento spis, iniciovaný, citovaný a zneužívaný antisemity různého zabarvení a politických názorů, je falzem účelově vypracovaným příslušníky „ochranky“ ještě carského Ruska. Politický týdeník *Respekt* se věnoval i komentovanému zpravodajství o současné situaci na Středním východě, přinesl přehled událostí posled-

121 Srv. J. Klánský, Týdeník politika pohledem českého tisku, *Roš Chodeš, Věstník ŽNO*, únor 1993.

ních desetiletí v této oblasti a pomáhal tak uvádět na pravou míru přežívající antisionistické argumenty, výhrady a předsudky.¹²²

S nepatrnými výjimkami¹²³ se prakticky veškerý český tisk, bez ohledu na to, ke které části politického spektra se hlásil a obracel, zda si za svůj smysl vytkl čtenáře informovat, bavit, vzdělávat, poskytovat prostor pro inzerci zboží či názorů, nebo jej otevřít k diskusi, dialogu a třeba polemice, odsoudil výstřelky a celou koncepci *TP* a tím odsoudil antisemitismus – jako předsudek, demagogii, scestný myšlenkový postup a platformu nenávisti. Profesionální žurnalisté, významné osobnosti politického, kulturního a společenského života i čtenáři ve svých dopisech dali přesvědčivě najevo, že česká veřejnost konce 20. století antisemitické postoje nezastává a že ve své většině plně souhlasí s tím, aby bylo zákonnými prostředky zamezeno jejich šíření a propagace.

Dvouletá existence *TP* jako listu hlásajícího extrémní intoleranci se stala dokladem jevu, snad nevyhnutelného v demokracii ještě nestabilizované a hledající sebe samu a s určitými výkyvy v rozsahu a intenzitě existujícího i v těch demokratických zemích, v nichž rozvoj občanské společnosti nebyl přerušen téměř půlstoletím totalitních režimů. Propagátor intolerance bezostyšně spoléhá právě na tolerantnost okolí, z níž čerpá jistotu své beztrestnosti a o níž opírá své „právo“ zneužívat garantovaných svobod k propagaci represí vůči těm, které si vybere za terč útoku.

Do konce r. 1992 bylo spíše tlakem veřejného mínění než zákonnými cestami dosaženo toho, že *TP* přestal vycházet. Je-li to dobrým vysvědčením pro morální kvality české společnosti jako celku, je to zároveň připomínkou trvajících a ještě ne zcela splněného závazku politických, justičních a správních orgánů, jež si tato společnost zvolila, dosáhnout té úrovně politické kultury a „kultury spravedlnosti“, která je i v zemích vyspělých a stabilizovaných na úzkém a pohyblivém rozhraní mezi ideálem a dosaženým standardem.

122 *Lidové noviny*, 1992; *Respekt*, 1992.

123 Podporu *Týdeníku Politika* vyjádřil pražský deník *Špigl* 1.9.1992. Autor článku zde vyslovil redakci *TP* uznání za „odhalení kořenů zla, jímž dnešní svět trpí“. 8.3.1993 se *Špigl* znovu postavil za *Týdeník Politika* a jím prosazovaný numerus clausus židů v politické, kulturní i společenské oblasti (článek *Za co se stydí?* pod zn. „r“). Počátkem ledna 1993 se vyšetřovacích postupů I. Pravdy zastal deník *Práce* (14.1.1993) a pokoušel se dokazovat jeho nepodjatost ve vyšetřování případu *Týdeníku Politika*.

Závěr

Po druhé světové válce prošla česká, resp. československá společnost vývojem, z něhož čtyřicet let bylo slepou uličkou, již se sice v r. 1989 podařilo opustit, ale která navždy zůstane lemována pomníky životů násilně ukončených, zničených, zbavených svobody a oloupených o náplň a realizaci možností, v něž právě konec války a porážka nacismu vzbudily tak velké naděje. Mnohé z těchto životů patřily židovskému obyvatelstvu republiky, té jeho nepatrné části, jež se vrátila z koncentračních táborů.

S vyvražděním devíti desetin židovského obyvatelstva ČSR nevymizelo devět desetin antisemitismu – ať starších, nábožensky, pověrečně, sociálně či individuálně motivovaných předsudků, nebo důsledků nacistické propagandy, která se svojí rasistickou doktrínou a praxí nijak netajila.

Po holocaustu civilizovaný svět antisemitismus odmítl jako koncepci, která nejen neobstojí před racionálním a morálním soudem, ale jejíž zřudnost se prokázala i v praxi, šesti miliony zabitých židů.

Tím ale antisemitismus nevymizel z povědomí a podvědomí těch skupin a jednotlivců, kteří k němu byli motivováni širokou škálou komplexů méněcennosti, viny či závisti, hledali alibi či omluvu pro své neúspěchy nebo ambice, nebo jen terč a cíl imanentní zloby, všeobecné hostility a nemotivované agresivity. Odsudek antisemitismu byl ale tak silný, že zprvu převládal ostych a zábrany před jeho otevřenými projevy, a pokud k nim ojedinele došlo, byly spíše výrazem primitivismu než akceptováním jakékoliv doktríny.

Komunistický režim obsahoval ve své ideologii všechny zdroje, z nichž antisemitismus těžil a vyrůstal: dogmaticnost, myšlenkovou rigiditu, touhu po absolutní moci, závist vůči bohatství materiálnímu i duchovnímu, jež sám nebyl schopen vytvořit a musel je tedy buď uzurpovat nebo zničit, nenávist a strach vůči všemu, co se jakkoli vymykalo z jeho schémat a z průměrnosti, povýšené na vzor.

Právě židé se těmito schématům vymykali nezbytně – bez ohledu na to, zda se hlásili ke své víře a zvykům, zda se národnostně cítili Čechy či Slováky, zda se politicky a ideologicky s komunismem ztotožnili – zůstávali židy nebo dobovou terminologií obyvateli židovského původu, nad nimiž byl režim svým způsobem bezradný, protože se opět vymykali z vykonstruovaných „třídních“ škatulek.

Do roka po únorovém puči byla ale nalezena maska, za níž se mohl latentní antisemitismus komunistické ideologie ukrýt. Stal se jí „antisemitismus“, který bylo možno alespoň verbálně obhajovat proti obvinění z ra-

sismu, protiústavního upírání náboženských svobod a etnicky motivované intolerance a xenofobie. Antisemitismus se prezentoval jako politická koncepce a ideologická doktrína, v níž bylo možno operovat „třídními hledisky“, odvolávat se na realitu studené války a vytvořit iluzi cizího, záladného a k útoku na „výdobytky lidu“ připraveného nepřítele. Hrozba „cizím nepřítelem“ odpovídala paranoidním tendencím režimu, poskytovala vhodnou možnost k udržení domácího obyvatelstva v „nezbytné kázně a poslušnosti“ a zároveň záminku k hledání a postihu „vnitřního, skrytého“ nepřítele.

Takovým nepřítelem se postupně stávali věřící různých vyznání, samostatně hospodařící zemědělci, intelektuálové – a vždycky židé. Antisemitismus přitom nebyl vůdčím, určujícím, ani nejvýraznějším znakem či symptomem komunistického režimu. Byl pouze jeho vlastností stálou, nevyhnutelnou a svým způsobem logicky odůvodnitelnou: v režimu založeném na třídní nenávisti a praktikujícím třídní boj se židé nestali výlučným objektem této nenávisti, ale nezbytně *jedním z jejích objektů*. Absurdita této koncepce spočívá mimo jiné i v nepatrném počtu židovského obyvatelstva a v poměru tohoto počtu k tolik zdůrazňovanému nebezpečí sionistické hrozby. Pod označením antisemitismus existoval a bujel antisemitismus v zemi, která po válce a emigrační vlně z přelomu 40. a 50. let zůstala téměř bez židů, a i ti, kteří v republice setrvali, byli zbaveni práva hlásit se k židovství jako ke své národnosti.

Absence objektu nenávisti se nenávisti samotné prakticky netkla.

Tak jako se „láska ke straně“ a „láska k Sovětskému svazu“ i u těch, kteří ji po konci války prožívali, stávala ze spontánního citu břemenem, povinností a konečně frází, ztratila svůj emotivní náboj a akční razanci i antisemitická doktrína.

Několik měsíců relativní svobody na konci šedesátých let stačilo sotva uvolnit stavidla diskusi o antisemitismu, sionismu a antisemitismu a židovské otázce vůbec, přičemž celá tato problematika byla jen jednou, a to ne nejvýznačnější či nejhlasitější pokládánou otázkou z přívalu těch, které se po dvacetileté přestávce draly na světlo.

Přesto bylo jedním z prvních – i když zase nikoli prvořadých – opatření normalizačního režimu, že antisemitickou doktrínu oprášil a žargon antisemitismu obohatil o spojení „židovský intelektuál“. Židovským intelektuálům a sionistům bylo možno přičíst vinu jak za duchovní náplň, organizaci a „skryté řízení kontrarevoluce“, tak za její důsledky, tj. za veřejností těžce snášenou přítomnost okupačních vojsk Varšavské smlouvy. Původní spontaneitu nadšení i strachu, přitakání režimu i odporu vůči ně-

mu však již nebylo možno po r. 1968 obnovit. Antisionistická doktrína zůstala na úrovni nakumulovaných prázdných frází, židovská otázka byla „vyřešena“ konstatováním její neexistence a židovské obyvatelstvo, z něhož ubyla další část emigrační vlnou let 1968–1969, bylo nuceno bezmocně přihlížet postupné devastaci svých kulturních památek, snášet spolu s ostatním obyvatelstvem republiky řadu nesmyslných a čím dál tím formálnějších omezení a ústrků a uchovávat si svoji identitu pouze v nejužším okruhu rodin, přátel a nanejvýš obce, infiltrované ve všech člancích profesionálními pracovníky Státní bezpečnosti a jejich dobrovolnými přísluhovači. Do svých posledních dnů byl komunistický režim oficiálně antisionistický a latentně antisemitický, třebaže – zejména v posledních letech jeho existence – se nevyskytly excesy, které by přesáhly míru jeho všeobecné antihumánnosti.

Listopadové události roku 1989 vedly ve svém prvotním rozmachu k naději, která se brzy ukázala iluzorní, že se skutečně – pro židovské i nežidovské obyvatelstvo republiky – otevírá možnost, aby „pravda a láska zvítězily nad lží a nenávistí“.

K prvním pozitivním výsledkům československé zahraniční politiky v polistopadovém období patřilo obnovení diplomatických styků, hospodářských a kulturních kontaktů s Izraelem, v oblasti politiky vnitřní obnovení náboženských svobod a sdružování občanů do společenství a organizací, jaké si sami vytvořili. Židovské obyvatelstvo republiky participovalo a participuje na těchto svobodách a právech jako kterákoli jiná náboženská, národnostní, etnická či zájmová skupina obyvatel státu.

Pochopitelným jevem je obava o udržení dosažených svobod a práv, zvláště ve společnosti, v níž tři generace byly vychovávány ve strachu. Odvyknout pocitu permanentního ohrožení nemusí být snazší než permanentní ohrožení a potlačování snášet. Fenomémem nebezpečnějším než vydávání okrajového, myšlenkově sterilního antisemitického listu se může stát demagogické zneužití obav z omezení svobody názorů a slova k pseudotolerantní shovívavosti vůči jeho vydavatelům a přispěvatelům. Proklamované obavy z páchání nových křivd se snadno stanou záminkou k udržování křivd starých. Zákaz propagace rasové nenávisti, hanobení rasy, národa, vyznání a přesvědčení, trvání na dodržení takového zákazu a zákonný postih těch, kteří jej překračují, není omezením demokracie, ani zastíráním a zakrýváním „nežádoucích“ postojů a názorů, ale – zvláště v případě antisemitických výpadů – je patřičnou ochranou těch spoluobčanů, kteří byli v posledním půlstoletí vystaveni útokům, vrcholícím pokusem o genocidu.

Není slabostí demokracie, trvá-li na tom, že hranicí svobody jednotlivce (nebo skupiny) je místo, na němž projev této svobody omezuje svobodu jednotlivce (či skupiny) jiného – a je silou demokracie, že k takovému překročení hranic nezavdává sama o sobě příčinu, ale dokáže čelit jejich případným projevům a důsledkům.

Antisemitismus nelze odstranit výnosem či dekretem, ani jej zcela vykořenit postižením těch, kteří jej zastávají. Lze však bránit jeho šíření a informováním o jeho zdrojích, formách a projevech snižovat postupně počet těch, kteří jej zastávají. Byl-li v totalitním režimu komunistickém příznakem nevyhnutelným, představuje v demokracii fenomén přezívající, ale potenciálně nebezpečný ne už svými ojedinělými stoupenci, jejich postoji a počínáním, ale mírou laxnosti, podcenění a nezájmu, s nimiž se společnost postaví jak k jeho šířitelům, tak k jeho obětem.

Prameny a literatura

Prameny:

- Archiv ministerstva vnitra, Praha, fond 425 (Židovské a sionistické spolky a organizace), fond 114 (Říšský protektor).
Archiv ÚSD AV ČR, karton B'nai B'rith I-III (výstřižky soudobého českého a slovenského tisku k otázkám antisemitismu).

Periodika:

- Dnešek, 1991–1993
Fénix, 1992
Lidové noviny, 1991–1992
Listy, 1993
Mladá Fronta Dnes, 1992
Nedělní Lidové noviny, 1993
Perpektivy. Příloha Katolického týdeníku, 1992
Práce, 1992
Reflex, 1992–1993
Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews, (New York), roč. 1–6, 1986–87, 1988–89, 1990–91, 1991–92, 1992–93, 1993.
Respekt, 1991–1993
Roš Chodeš, Věstník židovských náboženských obcí, 1991–1993
Špígl, 1991–1993
Telegraf, 1992
Týdeník Politika, 1991–1992

Monografie, studie, odborné články:

- Adam, Peter [pseud. Eva Hartmann]: Antisemitismus ohne Juden. In: *Tribüne. Zeitschrift zum Verständnis des Judentums*, Heft 70, 1979, s. 86-92.
Antisemitism. In: *World Report*, 1992, 1993. Institute of Jewish Affairs in association with the World Jewish Congress, IJA London 1992, 1993.
Antisemitismus v posttotalitní Evropě. Sborník z mezinárodního semináře o antisemitismu v posttotalitní Evropě. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1993.
Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism.* Cleveland and New York, Meridian Books 1962.
Brousek, Antonín – Škvorecký Josef: *Na brigádě.* Toronto, Sixty-Eight Publishers 1979.
Ciguzar, Jan: *Záhady světovlády.* České Budějovice, vlastním nákladem 1923.
Cohen, Renae – Golub, Jennifer L.: *Attitudes towards Jews in Poland, Hungary and Czechoslovakia. A Comparative Survey.* New York, The American Jewish Committee 1991.

- Čapek, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem.* Praha, Fr. Borový 1936.
✓ *Československo a Izrael 1945-1956. Dokumenty.* Ed. M. Bulínová, J. Dufek, K. Kaplan, V. Šlosar. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.
Dufek, J., Kaplan, K., Šlosar, V.: *Československo a Izrael 1947–1953. Studie.* Brno, Doplněk 1993.
Epstein, Simon: *Cyclical Patterns in Antisemitism: The Dynamics of Anti-Jewish Violence in Western Countries since the 1950s.* Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem 1993 (Analysis of Current Trends of antisemitism. Acta Nr. 2.)
Fein, Helen (ed.): *The Persisting Question. Sociological perspectives and social context of modern antisemitism.* Berlin, Current Research on Antisemitism 1987.
Franeek, Jaroslav: *Judaizmus. Kniha o židovskej kultúre, histórii a náboženstve.* Bratislava, Archa 1991.
Golub, Jennifer L.: *Anti-Semitism in the Postcommunist Era. Trends in Poland, Hungary and Czechoslovakia.* New York, The American Jewish Committee 1991.
Hahn, Fred: Židé a druhá, Česko-slovenská republika. In: *Střední Evropa*, 1994, č. 38/39.
Hahn, Fred: *Lieber Stürmer! Leserbriefe an das NS-Kampfblatt 1924 bis 1945.* Stuttgart, Seewald Verlag 1978.
Hitler, Adolf: *Mein Kampf.* München, Zentralverlag der NSDAP 1936.
Charta 77, 1977–1989. Od morální k politické revoluci. Dokumentace. Usp. V. Prečan. Scheinfeld-Schwarzenberg, Čs. středisko nezávislé literatury a Bratislava, Archa 1990.
✓ Kláněský, Josef: Antisemitismus v ČR – v zemi téměř bez Židů. In: *Mateřičky z kolokvia „Za občanskou společnost, demokracii a humanismus“.* Praha, ČSBS 1993.
Klíma, Ivan: Nepřítel z Atlantidy aneb podnětné dodatky k Protokolům ze shromáždění sionských mudrců od A. Pludka. In: *Listy*, Čtení na léto, r. 13, č. 3, 1993.
Kohn, Jindřich: *Asimilace a věky*, díl I, II, III. Praha, Akademického spolek Kapper 1936.
Kolár, František J.: *Sionismus a antisemitismus.* Praha, Svoboda 1970.
Kulka, Erich: The Second Murder of Czech Jewry. In: *The Jerusalem Post Magazine*, 3.5.1974.
Kulka, Tomas: The „New“ Forms of Anti-Semitism in Czechoslovakia. In: *Dispersion and Unity*, [Jerusalem], No. 19-20, 1973.
Lennhoff, Eugen: *Svobodní zednáři.* Praha, Aventinum 1931.
Lewis, Bernard: *Treibt sie ins Meer. Die Geschichte des Antisemitismus.* Berlin, Ullstein Verlag 1987.
Můj boj. Hitler o sobě a svých cílech. Zprac. dr. F. Bauer. Praha, Orbis 1936.

- ✓ Muller, Jerry Z.: Komunismus, antisemitismus a Židé. In: *Střední Evropa*, 1993, č. 28.
- Oschlies, Wolf: *Mißtrauen gegen „Genossen jüdischer Herkunft“. Antisemitismus und „Antizionismus“ in der Tschechoslowakei*. Köln, Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien 1971. (Berichte des BIOSI; 21/1971.)
- Oschlies, Wolf: *Phases and Faces of Czech Antisemitism*. London and Reading, Eastern Press 1971; Repr. in: *The Wiener Library Bulletin*, vol. 24, No. 4, New Series No. 21, 1970/71.
- Pasák, Tomáš: *K historii českého fašismu. Český fašismus a jeho zhoubná politika v letech 1922–1945*. Praha, Český svaz protifašistických bojovníků 1985.
- Protokoly ze shromáždění sionských mudrců*. Přel. F. Komrska. Praha, vlastním nákladem F. Komrsky 1927.
- Riff, Michael A.: Český antisemitismus a židovská odezva před rokem 1914. In: *Střední Evropa*, 1994, č. 41.
- Rys, Jan (Rozsévač): *Hilsneriáda a TGM*. Praha, A. Wiesner 1939.
- Rys, Jan (Rozsévač): *Židozedenářství – metla světa*. 2. vyd. Praha, nákladem „Zednářské korespondence“ 1938.
- Strauss, Herbert A. – Kampe, Norbert (Hrsg.): *Anti-semitismus. Von der Judenfeindschaft zum Holocaust*. Frankfurt, Campus Verlag 1988.
- Szafar, Tadeusz – Hirozowicz, Lukasz: Anti-Jewish Themes in East European Propaganda. In: *Research Report. Eastern Europe* [London], č. 1, 1977.
- Šimečka, Milan: Původ nejistoty. In: *Osud Židů v protektorátu 1939–1945. Sborník studií L. Rothkirchenové, E. Hartmannové a A. Dagana*. Praha, Trizonia 1991.
- The Jews of Czechoslovakia. A collection of essays describing the story of Jewish participation in every aspect of Czechoslovak life between the two World Wars*. Vol. I, II, III. Philadelphia, The Jewish Publication Society of America 1968, 1971, 1984.
- The Use of Antisemitism against Czechoslovakia. Facts, Documents, Press Reports*. London, Institute of Jewish Affairs 1968.
- Wistrich, Robert S.: *Antisemitism. The Longest Hatred*. New York, Pantheon Books 1991.

Sources and manifestations of antisemitism in Czech lands, 1948–1992

by Jana Svobodová

This study deals with the history and circumstances of the Czech Jewish population in the period of 1948–1992, as well as with sources and manifestations of antisemitism.

The preface addresses the Czech and to some extent foreign literature on the topic. It also explores possible meanings of the term "antisemitism", itself. It describes this phenomenon as a kind of prejudice, a racial, chauvinistic, social, or ideological doctrine.

The three ensuing chapters divide the period under consideration into three stages. The first (1947–1967) traces changes in the attitudes of Communist state authorities towards the Jews who had survived the Holocaust and returned to the republic, either from concentration camps or from exile, towards the State Israel, and towards Zionism (as a movement and as an ideology). It arrives at the conclusion that the Communist Party's anti Zionism campaign was – at least partly – a covert form of the traditional antisemitism of various origins. This hypothesis is supported by the examples of the political trials of the 50s, where most of their victims were persons of Jewish origin (even though they were from the ranks of the Party leadership), and by description of various forms of persecution of Jews living in Czechoslovakia. It became possible to criticize this "antisemitism without Jews" more openly during the 2nd half of the 60s, a short phase, when conditions for development of Jewish social and cultural life improved.

The second part of the study (1968–1989) – suffering from a lack of the original archival sources – traces a new wave of official anti Zionism that led a number of the Czech Jews to emigrate. It describes and characterises the official anti Zionist literature of the time (e.g. F. J. Kolár, A. Pludek) as well as the antisemitic features to be found, even if rarely, in unofficial Czech literature (V. Černý). The chapter takes account of the lack of concern of the emerging civic initiatives toward the situation of the Jews during the 80s. It draws attention to the sole document of Charter 77 dealing with the Jewish question.

The third chapter (from November 1989) shows that even the substantial changes in every aspect of social, economic and political life have not sufficed to do away with all anti Jewish prejudices. To be sure, anti-

zionism was finally abandoned by the official organs of the state. On the other hand, open antisemitic attitudes continued to be expressed among the small groups on the periphery of the Czech society. This is why the last chapter concentrates on the two-year history of an antisemitic paper, *Týdeník Politika* (Politics Weekly).

The study which represents only a beginning of research in this field does not overemphasize a present danger of antisemitism in the Czech republic. However, it calls attention to the last forty years of the "longest hatred" (R. S. Wistrich). It tries to show that antisemitism, as a form of racial, "class", and irrational hostility in general, although a necessary feature of any totalitarian regime, is not unique to such regimes. It is a phenomenon that does not disappear automatically with a change in political system, but must be overcome by means of information and education.

Jana Svobodová

Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948–1992

Redakce Milena Janišová, anglické résumé Jana Svobodová
Počítačová sazba Věra Škvorová
V ediční řadě Sešity ÚSD, sv. 19, vydal
Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Praha 1994

Publikace vyšla s přispěním
Grantové agentury České republiky (registr. č. 404/93/1212)
a Nadace Konráda Adenauera